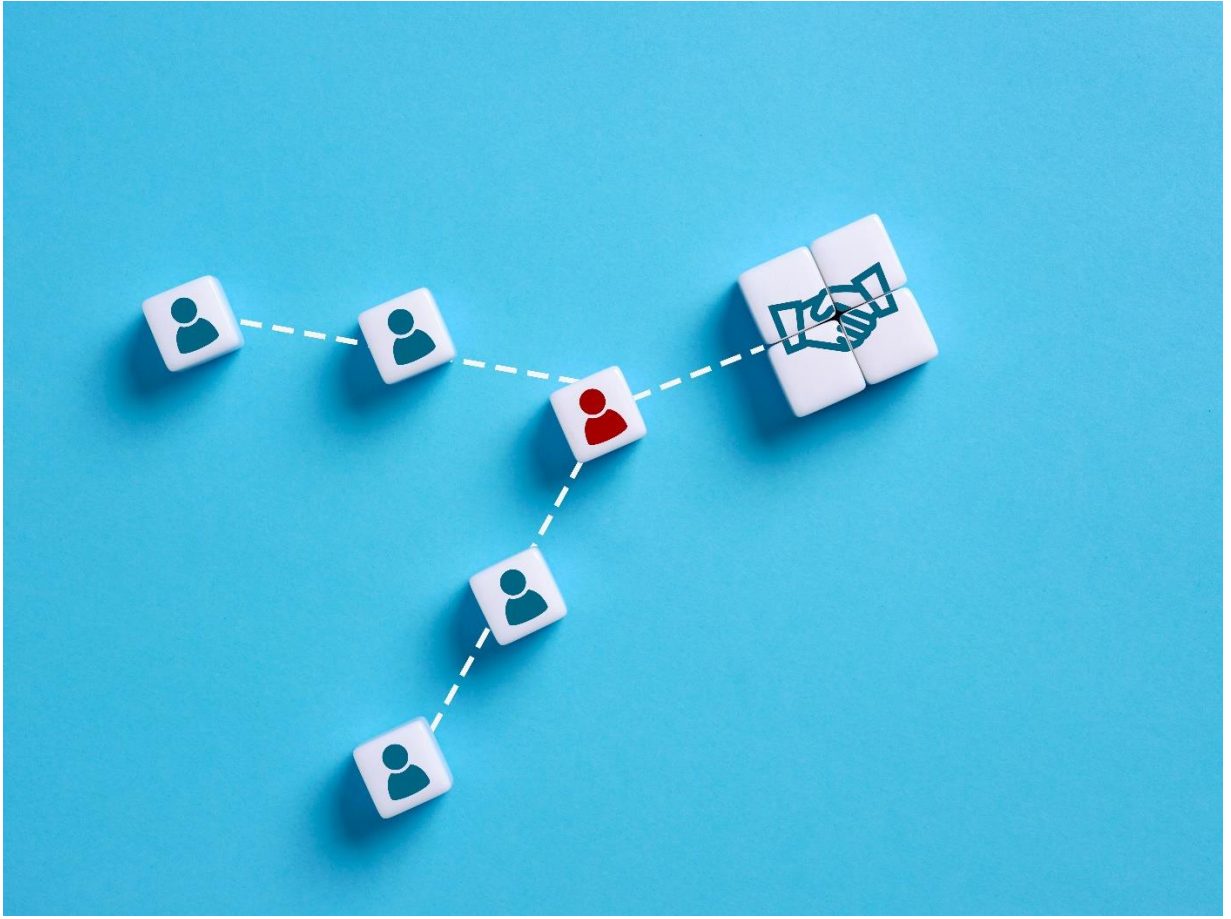

MEDİATORUN MASAÜSTÜ KİTABI

Sadiq Bağirov

Fərhad Mehdiyev

Natəvan Rüstəmov

Paşa Səfərov

Avropa İttifaqı tərəfindən
birgə maliyyələşdirilir

AVROPA İTTİFAQI

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Avropa Şurası tərəfindən
birgə maliyyələşdirilir
və icra edilir

Mediatorun masaüstü kitabı

Müəlliflər:

1-ci və 3-cü fəsillər – Natəvan Rüstəmovə

2-ci və 5-ci fəsillər – Sadiq Bağirov

4-cü və 6-cı fəsillər – Fərhad Mehdiyev

7-ci və 8-ci fəsillər – Paşa Səfərov

Məsləhətçilər:

Nina Betetto

Mariya da Konseysan Karapinya di Oliveyra Kosta

Yaxşı İdarəçilik üçün Tərəfdaşlıq proqramının bir hissəsi olan “Azərbaycanda mediasianın təşviqi” layihəsi çərçivəsində hazırlanmışdır.

Bu Kitab Avropa İttifaqı və Avropa Şurasının maliyyə dəstəyi ilə hazırlanmışdır. Onun məzmununa görə yalnız müəlliflər məsuliyyət daşıyır. Burada ifadə olunan fikirlər heç bir halda Avropa İttifaqının və ya Avropa Şurasının rəsmi mövqeyi kimi qəbul edilə bilməz.

Kommersiya məqsədləri istisna olmaqla, mətnin bütövlüyünün qorunduğu, çıxarışın kontekstdən kənar istifadə edilmədiyi, natamam məlumat vermədiyi və ya mətnin xarakteri, əhatə dairəsi və ya məzmunu ilə bağlı oxucunu yanlış yönləndirmədiyi təqdirdə çıxarışların (500 sözə qədər) təkrar nəşrinə icazə verilir. Mətnin mənbəyi həmişə aşağıdakı kimi qeyd edilməlidir: “©Avropa Şurası, nəşr ili”. Sənədin tam və ya bir hissəsinin təkrar nəşri/tərcüməsi ilə bağlı bütün digər müraciətlər Avropa Şurasının Kommunikasiyalar üzrə Direktorluğuna (F-67075 Strasbourg Cedex və ya publishing@coe.int) ünvanlanmalıdır.

Üz qabığı və tərtibat: Max Ofset MMC

Üz qabığının şəkli: © Shutterstock

ISBN 978-9952-8648-0-9

© Avropa Şurası, may 2026-cı il. Bütün hüquqlar qorunur. Şərtlərə müvafiq olaraq Avropa İttifaqına lisenziya verilir.

Max Ofset MMC nəşriyyatı tərəfindən çap olunub.

Mündəricat

1. İcmal	5
a. Mediasiya prosesi	5
b. Rəhbər prinsiplər	13
c. Münaqişəni anlama	29
d. Mediasiya nə zaman faydalıdır?	40
e. Mediasiya nə zaman məcburidir?	42
2. Mediasiya sessiyası	44
a. Mediasiyanın mərhələləri	44
b. Birgə və təkbətək görüşlər	47
c. Sazişin tərtib edilməsi və yazılması	52
d. Sazişin icrası	56
3. Mediator	58
a. Mediatorun şəxsi keyfiyyətləri	58
b. Mediasiyanın üslubları	60
4. Dəstək	66
a. Lazımi diqqətin yetirilməsi (aktiv dinləmə)	66
b. Ünsiyyət tonunun müəyyən edilməsi	66
c. Tanımaq	67
d. Həvəsləndirmə	69
e. Təcrübədə məxfilik	69
f. Tərəfsiz qalmaq	71
g. Ənənəvi davranış nümunələri	72
h. Güc balansının pozulması	75
i. Emosional cəhətdən çətin vəziyyətlər	76
j. Tələlərdən uzaq durmaq	76
5. Prosesə nəzarət	80
a. Yönləndirmə	80
b. Müdaxilə	81
c. Sərhədlərin və əsas qaydaların müəyyən edilməsi	83
d. Yenidən ifadə etmə	84
e. Qarşıdurma	84
f. Çıxılmaz vəziyyətdən çıxmaq	85
g. Son qoymaq vaxtıdır?	87
h. Hər şey nəzarətdən çıxanda	88
6. Problemlə vəziyyətlərin həlli	89
a. Qeydlərin götürülməsi	89

b.	Düzgün sualların verilməsi.....	89
c.	Maraqları və mövqeləri ayıra bilmək.....	92
d.	Mediasiya edilə bilən məsələlər.....	93
e.	Mövqeyi yenidən formalaşdırmaq, çərçivələndirmək.....	94
f.	Beyin həmləsi və Alternativlərin araşdırılması	96
g.	Sazişi sınaq	96
7.	Mülki, ailə, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işlərində mediasiyanın əsas xüsusiyyətləri və fərqləri.....	98
a.	Mülki işlər üzrə mediasiya və xüsusiyyəti.....	98
b.	Ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti	100
c.	Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti	103
d.	Kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti	105
e.	İnzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti.....	105
f.	Cinayət işləri üzrə mediasiya və xüsusiyyəti.....	106
g.	Mülki, ailə, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işlərində mediasiyanın əsas fərqləri	109
8.	Mediatorun etik dilemmalarına cavab vermək. Nümunə hallar	112
a.	Mediatorun etik davranış qaydası və etik dilemma.....	112
b.	Etik dilemma üçün nümunə hallar və tövsiyə olunan seçim	115

1. İcmal

a. Mediasiya prosesi

Mediasiya prosesinin anlayışı

Mediasiya - mübahisələrin həllində və müxtəlif danışıqların (işlərin) müzakirə prosesində istifadə edilən alternativ bir vasitədir. Mediasiya prosesinə müxtəlif şəkildə anlayış verilir, lakin bununla onun mahiyyəti dəyişmir. Mediasiyanın nə cür bir proses olduğunu anlamaq və ümumiyyətlə tərifini vermək üçün onun bütün elementlərini, xarakterik cəhətlərini və mediasiyanın məqsədini bilmək lazımdır.

- Mediasiya mübahisələrin alternativ, məhkəmədən kənar həll yoludur və bu prosesdə münaqişə tərəflərinin **həqiqi maraqlarına uyğun** və **hər kəsi məmnun edən nəticə** əldə etmək mümkündür. Bu prosesin **predmeti** təkcə mübahisəli məsələlər deyil, eləcə də tərəflərin müxtəlif anlaşmalarına dair danışıqlar ola bilər.
- Mediasiya **könüllülük** prinsipinə əsasən qurulmuş bir prosesdir. Bu səbəbdən mübahisə edən tərəflər prosesi idarə edə bilər.
- Mediasiya **konfidensial** prosesdir və məxfiliyin qorunması mediasiya prosesinin bütün iştirakçılara aid olduğu üçün, bu prosesdə əldə olunan məlumatlar yayılır.
- Mediasiya eyni vaxtda tərəflərə daha **az maliyyə xərcləməyi, az vaxt sərf etməyi** təklif edir, prosesi və onun qaydalarını tərəflərə **məxfi proses** formatında təqdim edir, tərəflərə **gələcək yönlü razılığa** gəlmək üçün imkan verir¹.
- Mediasiya prosesini müstəqil, neytral, lakin peşəkar şəxs (şəxslər), yəni **mediator (mediatorlar) aparır**. Mediatorun hər hansı **qərar qəbul etmək səlahiyyəti yoxdur**, lakin mübahisənin həlli onun peşəkarlığından asılıdır. Çünki tərəflərin həqiqi maraqlarına uyğun gələn razılaşma əldə etmək üçün mediator münaqişə tərəflərinə mübahisənin qarşılıqlı məqbul həll yolunu tapmağa kömək edir və tərəflərin özlərini mübahisəli məsələlərin həll edilməsinə sövq edir², bunlar isə peşəkarlıq tələb edir.

Mediasiya prosesinin **xüsusi strukturu var**. Bu struktur (prosesin mərhələləri və ardıcılığı) **“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda** (*bundan sonra bəzi hallarda “Qanun”*) və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 5 sentyabr tarixli 385 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş **“Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”**nda (*bundan sonra bəzi hallarda “Qaydalar”*) əks olunub. Buna baxmayaraq, mediator (mediatorlar) mediasiya prosesinin mərhələlərini və ardıcılığını necə planlaşdıracağı məsələsində azaddır. Lakin mediator bütün hallarda mübahisə tərəflərini prosesin strukturu barədə əvvəlcədən məlumatlandırmalıdır.

Beləliklə, mediasiyanın anlayışını aşağıdakı kimi vermək olar:

Mediasiya prosesi - hər hansı bir qərar qəbul etmək səlahiyyəti olmayan müstəqil, neytral, eyni zamanda peşəkar şəxs olan mediatorun (mediatorların) münaqişə tərəflərinə qarşılıqlı məqbul həll yolu tapmağa kömək etdiyi (etdikləri) və tərəflərin özlərini mübahisəli məsələlərin həll edilməsinə sövq etdiyi, könüllülük əsasında qurulmuş və xüsusi strukturu olan məhkəmədən kənar konfidensial prosesdir.

¹ Blake S., Browne J., Sime S., The Jackson ADR Handbook, 2nd Ed, Oxford University Press, Oxford, 2016, s. 21, 22

² Creutzfeldt N., Vertrauen in Außergerichtliche Streitbeilegung, Zeitschrift für Konflikt-Management, Verlag Otto Schmidt, Köln, Heft 1/2016, s. 15

Mediasiyaya verilən bu anlayışa oxşar digər anlayışları da nəzərdən keçirək.

Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyasının (bundan sonra CEPEJ³) izahlı lüğətində (2019) mediasiyaya verilmiş anlayış:

Mediasiya - mediator kimi tanınan qərəzsiz üçüncü şəxsin mübahisəli məsələlərin həlli məqsədilə tərəflər arasında ünsiyyəti asanlaşdırmaqla onlara kömək etdiyi strukturlaşdırılmış və konfidensial prosesdir.

Avropa Parlamentinin və Şurasının 21 may 2008-ci il tarixli 2008/52/EC sayılı Mediasiya haqqında Direktivində (bundan sonra “Avropa Direktivi”) mediasiyaya verilmiş anlayış:

“Mediasiya” dedikdə necə adlandırılmasından və istinad edilməsindən asılı olmayaraq, mübahisənin iki və ya daha çox tərəfinin könüllü olaraq mediatorun köməyi ilə mübahisələrinin həlli ilə bağlı razılığa gəlməsi üçün qurulmuş bir proses başa düşülür⁴.

“Mediasiya haqqında” Qanunda⁵ mediasiyaya verilmiş anlayış:

Mediasiya – mediatorun (mediatorların) vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq əsasında həlli ilə bağlı bu Qanunla müəyyən olunan prosesdir.

Beynəlxalq Mediasiya İnstitutu⁶ mediasiyayı spesifik danışıqlar kimi tanıdır və aşağıdakı anlayışı verir:

Mediasiya - qərar vermək səlahiyyəti olmayan etibarlı, müstəqil bir şəxs tərəfindən asanlaşdırılan danışıqlardır.

Azərbaycanda mediasiya, əsasən, mübahisələrin həllində istifadə edilən prosesdir və digər danışıqlarda (iş mühitində olan danışıqlarda, sövdələşmələrdə, müzakirələrdə) bu vasitədən hələ ki, nadir hallarda istifadə edilir.

Bu prosesi tərəflər özləri başlaya bilər, bu prosese başlamaq məhkəmə tərəfindən təklif edilə bilər və ya bu proses Qanunun tələbinə əsasən⁷ başlanıla bilər (ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə ilkin mediasiya sessiyası kimi).

Mediasiyanın məqsədi

Mediasiyanın əsas məqsədi mübahisənin həllini məhkəmədən kənar qaydada və tərəfləri razı salacaq şəkildə həll etmək, tərəflərə öz maraqları üçün ən yaxşı qərarla mübahisəyə son qoymaq

³ CEPEJ - Council of Europe European Commission for the Efficiency of Justice (Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyası).

⁴ Mediasiya haqqında Avropa Direktivinin 3(a) maddəsi

⁵ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 1.0.1

⁶ Leonardo D’Urso, Konstantin-Adi Qavrila, “ADR CENTER” tərəfindən akkreditasiya edilmiş metologiya. Mediasiyanın əsas iştirakçılarının təlimi üçün tədris vəsaiti, 2020, s. 37

⁷ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddələr 3.2, 28, 29

və münaqişəni aradan qaldırmaq imkanı verməkdir. Daha lakonik ifadə etsək mediasiyanın məqsədi tərəflər arasında saziş əldə etməkdir⁸. Bu saziş hər iki tərəfi qane etməlidir. Bu o deməkdir ki, mediasiya münaqişə tərəfləri arasında mübahisələrin həlli ilə bağlı razılaşdırılmış şərtlərlə saziş tərtib etmək imkanı yaradır, yəni qərar tərəflərin əvvəlcədən razılaşdırılmış məhsulu olur⁹.

Mediasiya prosesində tərəflər ancaq aralarında olan mübahisəni həll etmirlər, eyni zamanda gələcəkdə işguzar və ya şəxsi münasibətlərin davam etdirilməsi üçün hərəkət edirlər ki, bu da mediasiyanın müsbət tərəfidir. Qaydaların 4.2.-ci bəndinə əsasən “Mediasiya tərəflər arasında münaqişə səviyyəsinin azaldılması və onları **razi salacaq** şəkildə mübahisənin həllini təmin etmək **məqsədilə** həyata keçirilir”. Mediasiya yolu ilə tərəflər bir-biri ilə öz həqiqətlərini razılaşdırmağa çalışırlar ki,¹⁰ qanunun normaları baxımından onların düzgün hesab etdiklərinə hüquqi müstəvidə qərar verməsinlər. Çünki hər kəsə yaxşı məlumdur ki, bəzi hallarda ədalət və qanunilik tərəflərin maraqlarına uyğun gəlmir. Buna görə də mediasiyadan istifadə edərək, tərəflər razılaşma yolu ilə öz maraqlarına uyğun həllə çalışırlar.

Uğurlu mediasiya nəticəsində tərəflərin həqiqi maraqlarına uyğun razılaşmaya gəlməsinin səbəbi keçmişə unudub, gələcəyə köklənmək strateqiyasından irəli gəlir, yəni mediasiya zamanı keçmişdə kimin nə etdiyi mediasiya üçün maraqlı deyil. Bu yanaşma nəticədə tərəfləri barışığa gətirir. Lakin bu o demək deyil ki, mediasiya mütləq surətdə tərəfləri barışdırmaq məqsədi daşıyır. Mediasiya pozulmuş hüquqların bərpa olunması və yaxud tərəflərin nəyin bahasına olursa-olsun barışığa gəlməsi məqsədi daşımır. Mediasiya (və mediator), əslində, tərəflərə özünü dərk etməkdə kömək edir, onların bir-birinə olan tələblərinin real səbəb və yanaşmalarını müəyyən edir.

Mediasiya yolu ilə tərəflər aşağıdakı imkanları əldə edirlər¹¹:

- bir-biri ilə münaqişəni müəyyənləşdirmək,
- problemin mahiyyətini bir-biri ilə müəyyən etmək,
- qarşıdurmanın real səbəblərini anlamaq¹²,
- bu münaqişəni sülh yolu ilə nizama salmaq,
- münaqişəni idarə etmək,
- hər iki tərəfin qalib olması üçün imkan əldə etmək ("qalibiyyətli vəziyyət" adlanan vəziyyət¹³),
- eləcə də münaqişənin daha da dərinləşməsinin qarşısını almaq,
- münasibətləri qoruyub saxlamaq¹⁴.

Yuxarıda qeyd olunan addımları mediatorun köməyi ilə ata bilən tərəflər mübahisələrini həll edə bilir, bu da mediasiyanın əsas məqsədidir.

Mediasiya məhkəmə prosesinin alternativi kimi

CEPEJ-in mediasiyaya dair rəhbər prinsiplərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi məqsədi ilə Avropa Vəkillər Kollegiyaları və Hüquq Cəmiyyətləri Şurası (CCBE) ilə birgə

⁸ Goodman A., Basic Skills for the New Mediator, Solomon Publications, 2nd Ed, Maryland, 2005, s. 20

⁹ Willis T., Wood W., Alternative Dispute Resolution in Golden J., Lamm C., International Financial Disputes, Arbitration and Mediation, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 73

¹⁰ Wendland M., Mediation und Zivilprozess, Mohr Siebeck, Tübingen, 2017, s. 216, 217

¹¹ Boule L., Kathleen K.J., Mediation Principles, Process, Practice, Butterworths Canada, 1998, s. 12, 16

¹² Kumar A., Alternative Dispute Resolution System, K.K. Publications, 2016, s. 233

¹³ Haft F., von Schlieffen K.G., Handbuch Mediation, C.H.BECK, München, 3 Auflage, 2016, s. 85

¹⁴ Englert K., Franke H., Grieger W., Streitlösung ohne Gericht – Schlichtung, Schiedsgericht und Mediation in Bausachen., Werner Verlag, 2006, s. 242

hazırladığı Vəkillər üçün mediasiya üzrə təlimatında mediasiya məhkəmə prosesinin alternativini kimi qiymətləndirir¹⁵:

“Mediasiya mübahisələrin həlli üçün çox praktik və çevik üsuldur. Bəzi hallarda bu, məhkəmə proseslərindən daha sürətli, daha effektiv və daha ucuz ola bilər. Xüsusi xarakterinə və əməkdaşlığa əsaslandığına görə mediasiya üsulları hətta mübahisənin həllində məhkəmə prosesi vasitəsilə mümkün olmayan əhəmiyyətli həllə nail olmağa imkan yarada bilər. Tərəflər üçün yad və kənar olan və adətən hər hansı məhkəmə prosesində mövcud prosessual məhdudiyyətlər çərçivəsində fəaliyyət göstərən məhkəmə kimi üçüncü bir tərəf daha yaradıcı və ya mürəkkəb həll yolları üzərində işləmək iqtidarında olmaya bilər. Bu məhdudiyyətlər tərəflərin məhkəmə prosesində rəqib kimi çıxış etməsi ilə daha da mürəkkəbləşir, buna görə də onların ünsiyyəti daha çox taktiki xarakter daşıyır, əməkdaşlıq imkanları isə daha da çətinləşir və əngəllənir. Bu, heç bir halda məhkəmələrin və ya məhkəmə sisteminin tənqidi kimi qəbul edilməməlidir, lakin bunlar qəbul edilmiş proses və prosedurun mümkün nəticələridir. Mahiyyət etibarını ilə məhkəmələrin və ya arbitrlərin rolu hakimlik etməkdir; yəni “*kimin haqlı, kimin haqsız olduğuna*” qərar vermələri gözlənilir. Mənəvi və ya hüquqi baxımdan bu cür yanaşma mühüm məna kəsb edir və çox vaxt zəruri ola bilər, lakin əlbəttə ki, bu, mümkün olan yeganə üsul deyil. Nəhayət, məhkəmə proseslərinin başqa bir məhdudiyyətini də qeyd etmək yerinə düşər, belə ki, onlar heç də həmişə tərəflərin ehtiyaclarını və maraqlarını nəzərə almır. Bəzən məhkəmə iddiaları, əslində, mübahisənin məğzini təşkil etmir və tərəflər bu cür çıxılmaz vəziyyətdən çıxıb bilmirlər. Bundan əlavə, “*kimin haqlı, kimin haqsız olması*” sualı lüzumsuz və ya cavabsız ola bilər; bəzən mübahisəni həll etmək üçün hətta bu sualı cavablandırmaq lazım deyil və ya belə bir cavabın axtarışı tərəflərin münasibətləri üçün dağıdıcı xarakter daşıya bilər. Mediasiya tərəflərin özünün qərar verməsi prosesidir, burada tərəflər müqavilə paradiqmasından doğan sərbəstlik çərçivəsində və tam muxtariyyət əsasında hərəkət edirlər ki, bu da mürəkkəb idarəetmə problemlərinin həlli üçün daha əlverişli ola bilər. Həm də mediasiyada mediator yalnız prosesin aparılmasına nəzarət edir. Tərəflər nəticə üzərində nəzarəti öz əllərində saxlayırlar və təbii ki, onların məhkəmə prosesində olan imkanlardan daha çox seçim və maneə imkanları olur. Bu, konsensus əsasında qərar qəbul etmə prosesinin səciyyəvi xüsusiyyətidir, elə bir proses ki, daha çox müştərək fəaliyyətə əsaslanır və bir çox konseptual və ya prosessual məhdudiyyətlərdən azaddır”.

Mediasianı məhkəmə prosesindən fərqləndirən cəhətlər:

<i>Aspekt</i>	<i>Mediasiya</i>	<i>Məhkəmə çəkişməsi</i>
<i>1.Proses:</i> <i>1.1.Ümumi məqamlar</i>	1.1.Çevik Qeyri-formal İstənilən məkanda keçirilə bilər (tərəflərin arzuları nəzərə alınır)	1.1.Qeyri-çevik Formal Yalnız məhkəmə zalında keçirilir
<i>1.2.Könüllülük</i>	1.2.Tərəflər könüllü olaraq bu prosesə qoşulur və onu istədikləri zaman tərk edir	1.2. Qanuni məcburiyyət qaydalarına tabe olmaq zərurəti olur
<i>1.3.Konfidensiallıq</i>	1.3.Qapalı və məxfi:	1.3.Əsasən, açıq və ictimai:

¹⁵ “Mediasiya bacarıqlarının inkişafı üzrə alətlər dəsti. CEPEJ-in mediasiyaya dair rəhbər prinsiplərinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi” çərçivəsində hazırlanmış “Vəkillər üçün mediasiya üzrə təlimat”, 27 iyun 2018-ci il, CEPEJ(2018)7. s. 3

	Mediasiya prosesi məxfidir; prosesdə əldə edilən bütün məlumatlar, müzakirələr və razılaşmalar məxfi saxlanılır. Proses əsnasında danışılanlar yalnız tərəflərin razılığı ilə açıqlana bilər (yaxud qanunla nəzərdə tutulmuş istisna hallarda). Bu, tərəflərin özəl məlumatlarını açıq etmədən müzakirənin aparılmasını təmin edir.	Məhkəmədə proseslər əksər hallarda açıq iclaslarda keçirilir, prosesin videoyazısı aparılır, halbuki tərəflərin dar maraqlarına görə bəzi hallarda onların şəxsi və ya işgüzar maraqlarını daşıyan mübahisəni ictimai, açıq prosesdə müzakirə etmək məsləhət deyil.
1.4. Prosesə nəzarət	1.4. Tərəflər prosesə və nəticələrə tam nəzarət edə bilirlər. Tərəflər prosesin aparılmasında aktiv iştirak edə və mediatorun təqdim etdiyi üsulları seçə bilirlər, mediatorla təkbətək görüşərək, müzakirələr apara bilirlər.	1.4. Tərəflər ancaq prosesual qanunvericiliyə uyğun hərəkət edə bilirlər. Hakimlə tərəflərin birbaşa təması və təkbətək görüşü mümkün olmur.
1.5. Prosesdə tərəflərə münasibət	1.5. Tərəflərin maraqlarına individual yanaşılır. Proses tərəflərdən kimin doğru, kimin yanlış olduğunu müəyyən etmir, tərəflərin bir-birlərini anlamağa (qarşı tərəflə razılaşdırma-razılaşmamaqdan asılı olmadan) və həqiqi maraqlara uyğun barışıq imkanlarının axtarılmasına yönəlir	1.5. Tərəflərin mövqeləri dinlənilsə də onların əsl maraqları çox zaman üzə çıxmır, çünki proses ancaq tərəflərin tələblərinə yönəldilir. Tərəflər toplaya bildiyi sübutları məhkəməyə təqdim edir və məhkəmə hüquqi çərçivələrdə məhkəmə təcrübəsinin vahidliyini pozmamaq şərti ilə qərar qəbul edir. Bu səbəbdən tərəflərə individual yanaşma mümkün olmur.
1.6. Tərəflərin eyni tələblərinə baxılması	1.6. Eyni tərəflər arasında eyni məsələlər mediasiyada dəfələrlə müzakirə edilə bilər	1.6. Məhkəmədə eyni tərəflər arasında eyni iddia predmetinə yalnız bir dəfə baxılır.
1.7. Prosesin bitməsi	1.7. İştirakçılar istədikləri vaxt prosesi tərk edə bilər və yaxud prosesi sona çatdırı bilər	1.7. Prosesin nə vaxt bitməsi qanundan və məhkəmədən asılıdır
2. Qərarların qəbulu	2. Tərəflər özləri qərar qəbul edir (mediator yönləndirici rol oynayır)	2. Hakim və ya kollegial məhkəmə heyəti (məhkəmə həlledici rol oynayır)
3. Nəticə	3. Qarşılıqlı razılaşdırılmış həll: hüquqi çərçivələrdən kənar tərəfləri məmnun edən saziş bağlanır. Saziş bağlanmasa məhkəməyə müraciət imkanı qalır.	3. Qalibi və məğlubu məhkəmə müəyyən edir. Qərarlar hüquqi çərçivələrlə məhdudlaşır, yəni məhkəmə yalnız qanunvericiliyə əsaslanaraq və tənzimləyici

		normalara uyğun qərar qəbul edir. Qərar tərəfləri qane etməsə bir daha eyni tələblə məhkəməyə müraciət mümkün olmur.
4.Nəticələrin tətbiqi	4.Tərəflər özləri razılığa gəlmiş üçün sazişlər əksər hallarda daha tez və rahat şəkildə yerinə yetirilir	4.Məhkəmə qərarlarının qanuni məcburi xarakter daşmasına baxmayaraq, könüllü icrasına az hallarda rast gəlinir və icra edilmədikdə uzun icra prosedurları tələb olunur.
5.Müddət	5.Adətən sürətli	5.Əksər hallarda uzun sürən
6.Xərclər	6.Aşağı xərclər	6.Əsasən, yüksək
7.Sonrakı münasibətlər	7.Mediasiya daha sülhsevər və əməkdaşlıq atmosferində həyata keçirildiyinə görə tərəflər arasında qarşılıqlı anlaşma yaranması üçün zəmin yaranır, düşmənçilik səviyyəsi azalır və bu, daha konstruktiv dialoqa kömək edir. Barışıq sazişi bağlandıqda proses bitdikdən sonra tərəflərin münasibətlərinin normal səviyyəyə dönməsi üçün şərait olur.	7.Məhkəmə prosesi insanları qarşı-qarşıya qoyur, tərəflər arasında rəqabət və düşmənçilik yarada bilər, çünki bir tərəfin qalib, digərinin məğlub olacağı bir prosesdir. Məhkəmə bunu istəməsə də, nəticə etibarilə tərəflər arasında münasibətlər zədələnir və bərpası əksər hallarda mümkün olmur.

Yuxarıda göstərilən fərqlər, mediasiyanı mübahisələrin həllində daha sülhsevər, çevik, effektiv və rahat bir vasitə kimi təqdim edir. Xüsusilə də tərəflərin öz qərarlarını qəbul etməyə və qarşılıqlı münasibətləri qorumağa üstünlük verdiyi hallarda mediasiya daha uyğun olur. Bu fərqləri mediator dərindən bilməlidir ki, insanlara mediasiyanı təşviq edə bilsin və daha çox insanın bu üsula müraciət etməsini təmin edə bilsin.

Mediasiyanı məhkəmə prosesindən fərqləndirən cəhətləri görmək üçün aşağıdakı nümunəni diqqətinizə çatdırırıq:

NÜMUNƏ: Təchizatçı-İstehsalçı mübahisəsi

Mübahisənin əsas mahiyyəti: İstehsalçı ABC ötən il ərzində Təchizatçı XYZ tərəfindən təchiz edilmiş malların bəzi komponentləri ilə bağlı keyfiyyət problemlərini aşkar etmişdir ki, bu da son məhsulun keyfiyyətsizliyinə və müştəri şikayətlərinə səbəb olmuşdur. ABC vurulmuş ziyana görə 100.000 AZN təzminat tələb edir. XYZ isə problemlərin ABC-nin komponentlərlə düzgün davranmaması və onları düzgün saxlamaması nəticəsində yarandığını iddia edir.

Bu mübahisə üzrə hər iki prosesin gedişatı aşağıdakı kimi təsvir olunur:

Məhkəmə prosesi:

- a. ABC məhkəməyə müraciət edərək, XYZ-ə qarşı mülki iddia qaldırır; məhkəmə prosesi başlayır.
- b. Hər iki tərəfin tutduğu vəkillər hüquqi sənədləri mübadilə edir.
- c. Birinci məhkəmə instansiyasında 11 ay ərzində çoxsaylı məhkəmə iclasları keçirilir.
- d. Təchiz olunmuş malların komponentlərinin texniki spesifikasiyalarına və onlarla davranış və saxlanma qaydalarına dair sübutlar və ekspert rəyləri tədqiq edilir.
- e. Hakim müqavilə şərtləri, toplanmış sübutlar və qüvvədə olan qanunvericilik əsasında qərar çıxarır.
- f. Bir tərəf qalib gəlir, qarşı tərəf məğlubiyyətə uğrayır.
- g. Apellyasiya və kasassiya prosesləri baş tuta və müddət uzana bilər.
- h. İşgüzar münasibətlərə faktiki olaraq son qoyulur.
- i. Ümumi xərc: iddianın qiymətinə uyğun olaraq dövlət rüsumu, ekspertiza xərcləri, vəkil xidmətləri və s. hüquqi xərclər 5400 AZN təşkil edir.
- j. Mübahisənin həlli birinci instansiyada 11 ay çəkir, şikayətlər üçün ümumilikdə 3 ay müddət tələb olunur, apellyasiya və kasassiya instansiya məhkəmələrində baxışa 12 ay gedir, texniki məqamlara 1 ay sərf olunur. Beləliklə, ümumilikdə işin üç-pilləli məhkəmə sistemində başqa prosesual məqamlar yaranmasa və kasassiya instansiyası məhkəmə qərarını ləğv edib yeni baxışa göndərməsə 27 ay sərf olunur.

Mediasiya prosesi:

- a. Tərəflər mediasiya prosesinə razılaşıır, mediatoru birlikdə seçirlər.
- b. Bir günlük bir sessiya və ya hər ikisi yarım günlük olmaqla iki sessiya keçirilir.
- c. Hər iki tərəf öz nöqteyi-nəzərini izah edir.
- d. Mediatorun yardım etdiyi müzakirələr nəticəsində yeni məlumatlar ortaya çıxır: ABC-nin saxlama anbarında temperatura nəzarət ilə bağlı problemlər olmuşdur. XYZ isə bu yaxınlarda öz istehsalat prosesində dəyişiklik etmişdir.
- e. Tərəflər kreativ həllə nail olurlar: XYZ komponentlərin əvəz olunmasını maya dəyəri (mənfəət əldə etmədən onların faktiki dəyəri) qiymətinə təmin edir; ABC saxlama şəraitini yaxşılaşdırır; hər iki tərəf keyfiyyətə birgə nəzarət protokolu hazırlayır; gələcək təchizat müqaviləsində hər iki tərəfin xeyrinə dəyişiklik edilir.
- f. İşgüzar münasibətlər qorunub saxlanılır və yaxşılaşdırılır.
- g. Ümumi xərc: təxminən 1250 AZN təşkil edir (burada mediasiya xərcləri – 600 manat, vəkil qonorarı – 600 manat, digər xərclər - 50 manat).
- h. Mübahisənin həlli 1 ay vaxt aparır.

Mediasiyada tərəflər və onların hüquq və vəzifələri

Mediasiya prosesinin tərəfləri – hüquqi və fiziki şəxslər (o cümlədən, hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər), habelə mediasiya prosesinin tətbiqinə razılıq vermiş inzibati orqanlardır¹⁶.

Tərəflərin hüquqları	Tərəflərin vəzifələri
----------------------	-----------------------

¹⁶Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2019-cu il 5 sentyabr tarixli 385 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası", bənd 2.1

- Mediasiya təşkilatını və ya mediatoru seçmək və onlardan imtina etmək; - mediasiyanın aparılmasında şəxsən və ya etibarnamə əsasında təmsilçi vasitəsilə iştirak etmək; - mediasiya prosesi və onun mümkün nəticələri barədə məlumat almaq; - qarşılıqlı razılaşma əsasında Qanuna uyğun olaraq mediasiya prosesinin tətbiqinin, onun həyata keçirilməsinin və başa çatdırılmasının bütün şərtlərini sərbəst şəkildə müəyyən etmək; - öz mülahizələrinə əsasən maddi və prosessual hüquqlarından istifadə etmək; - tələblərinin həcmi artırmaq və ya azaltmaq; - mübahisənin həll edilməsi ilə bağlı təkliflər vermək; - qarşılıqlı razılaşma əsasında “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə”yə əlavə və dəyişikliklər etmək; - mediatorla ayrı-ayrılıqda görüşlər keçirmək; - Qanunla müəyyən olunmuş digər hüquqları həyata keçirmək.	- Barışıq sazişinin icrasını təmin etmək; - mediasiya prosesinin konfidensiallığını qorumaq; - Mediasiya xərclərinin ödənilməsi dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına həyata keçirildiyi hal istisna olmaqla, mediasiya xərclərini ödəmək¹⁷; - Qanuna, bu Qaydaya, habelə “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə”nin şərtlərinə riayət etmək; - Qanunla müəyyən olunmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.
--	---

Mediasiyanın keçirilməsi: ümumi qaydalar

Mediasiyanın keçirilməsi təkcə Qanuna əsasən deyil, həm də Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydasına, ona uyğun olaraq hazırlanmış mediasiya təşkilatının daxili qaydalarına (olduğu halda) və mediatorların peşəkar etik davranış qaydasına¹⁸ əsasən təşkil olunur¹⁹.

Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası mediasiya prosesini daha detallı tənzimləyir. Mediasiya prosesi tərəflər arasında bağlanmış “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” əsasında və ya Qanunun 28-ci və 29-cu maddələrinə uyğun olaraq ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməklə həyata keçirilir²⁰. Mediasiya prosesi baxılan hər bir mübahisə ilə bağlı işin halları, tərəflərin istəkləri, mübahisənin tez həll edilməsi zərurəti nəzərə alınmaqla həyata keçirilməlidir²¹.

Tərəflər mediasiya prosesinin aparılması ilə bağlı bir çox şərtləri əvvəlcədən razılaşdırma bilər. Məsələn, mediasiyanın hansı dildə²² və yaxud hansı məkanda aparılması ilə bağlı istəklərini irəli sürə bilər.

Mediasiya prosesinin müddəti Qanunla²³ və Qaydalarla tənzimlənir. Mediasiya prosesinin ümumi müddəti 30 gündən artıq olmayaraq davam edə bilər. Mübahisənin mürəkkəbliyi nəzərə alınaraq, tərəflərin razılaşması ilə mediasiya prosesinin müddəti daha 30 gün müddətinədək

¹⁷ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddələr 9.3.2-1, 36.7

¹⁸ “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 sentyabr 2019-cu il tarixli 384 №-li Qərarı ilə təsdiq olunmuşdur.

¹⁹ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 1.2

²⁰ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 4.1

²¹ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 4.5

²² “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 4.4

²³ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 24.7

uzadıla bilər²⁴. Mediasiya prosesinin keçirilməsinin konkret müddəti ümumi müddət nəzərə alınmaqla, “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” ilə müəyyən olunur.

b. Rəhbər prinsiplər

Mediasiyada mübahisələrin qarşılıqlı razılıq əsasında həll edilməsi nəticədə həm tərəfləri, həm cəmiyyəti, həm də mediatoru məmnun edir. Lakin bu, mediasiyanın asan bir proses olduğunu göstərmir. Mediasiya prosesi həm tərəflər, həm də mediator üçün mürəkkəb bir prosesdir və onun uğuru mediatorun bilik və bacarığına, şəxsi keyfiyyətlərinə və prosesdə iştirak edən tərəflərin məsələyə yanaşmasına bağlıdır. Bundan əlavə, mediasiyanın uğuru, bu prosesin əsas prinsiplərinə riayət olunmasından asılıdır.

Mediasiya prosesinin əsas prinsipləri²⁵:

- ***könüllülük***
- ***tərəflərin hüquq bərabərliyi və əməkdaşlığı***
- ***qərərsizlik***
- ***bitərəflik (müstəqillik)***
- ***mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi***
- ***konfidensiallıq (məxfilik)***

Könüllülük prinsipi²⁶:

Könüllülük prinsipi mediasiya prosesinin effektivliyini və nəticəliliyini təmin edən vacib amillərdən biridir. Bu prinsip tərəflərin prosesə olan etimadını artırır və onları mübahisənin həllinə yönəldir.

Mediasiya prosesində könüllülük prinsipi, tərəflərin iradəsi ilə mediasiya prosesinə qoşulmasını və onların bu prosesi könüllü olaraq davam etdirməsini nəzərdə tutur.

“Mediasiya haqqında” Qanuna²⁷ əsasən mediasiya prosesi könüllü xarakter daşıyır. Yəni tərəflər prosesə öz istəyi ilə qoşulur və istənilən vaxt prosesi tərk etmək hüququna malikdirlər. Mediator bu hüququ tərəflərə izah etməli və prosesin bütün mərhələlərində təmin etməlidir.

Bu prinsip aşağıdakı əsas məqamları əhatə edir:

1. **Mediator seçimində könüllülük:** tərəflər istədikləri mediatoru seçə bilərlər²⁸

²⁴ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 4.6

²⁵ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 42; “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 4.3

²⁶ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 5

²⁷ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 5.1

²⁸ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 5.1

2. **İlk iştirak könüllülüğü:** tərəflər öz iradələri ilə mediasiya prosesinə qoşulurlar. Bu o deməkdir ki, heç bir tərəf zorla və ya məcbur edilərək mediasiya prosesinə cəlb edilə bilməz.
3. **Prosesin davam etdirilməsi könüllülüğü:** mediasiya prosesinə qoşulmuş tərəflər istənilən mərhələdə prosesi tərk etmək hüququna malikdirlər. Heç bir tərəf prosesin davam etdirilməsinə məcbur edilə bilməz. Prosesin başa çatmasına bir addım qalmış, yəni mediasiya razılaşması (barışiq sazişi) imza üçün hazır olduqda belə, tərəflər razılaşmanı imza atmadan prosesi tərk edə bilirlər. Məhkəmədən fərqli olaraq tərəfin prosesi tərk etməsi heç bir hüquqi nəticəyə səbəb olmur.
4. **Razılıq könüllülüğü:** mediasiya prosesində razılıq tamamilə tərəflərin könüllü iradəsi ilə əldə olunur (*məsələn*, bəzi mediasiya proseslərində kimin iştirak edib – etməməsi ilə bağlı tərəflər arasında mübahisə yaranır. Bu barədə qərarı mediator deyil, tərəflər verməlidir. Beləliklə, mediasiyada iştirak edəcək şəxslərin dairəsini tərəflər müəyyən edir, onlar razılığa gələ bilmirlərsə, mediasiyadan imtina edə bilirlər. Bu halda mediator məsələyə müdaxilə edərək özü qərar qəbul etməməli, kimisə mediasiyadan qovmamalı, tərəfə hansısa şəxsin mediasiya prosesində iştirakı ilə bağlı özü qadağa qoymamalıdır. Mediator tərəflərə proseduru və nəticələri izah etməlidir. Bir çox hallarda mediatorun izahı tərəfləri bu məsələ ilə bağlı müsbət bir qərara gəlməyə kömək edir). Hər hansı razılaşma zorla və ya təzyiq altında imzalanmamalıdır.
5. **İnformasiya mübadiləsi könüllülüğü:** tərəflər öz iradələri ilə məlumat mübadiləsi aparırlar. Heç kim informasiyanı zorla paylaşmağa məcbur edilmir. Mediasiya prosesində tərəf istədiyi məlumatı mediatora bildirə bilər. Hətta həqiqətə uyğun olmayan informasiya hüquqi nəticəyə səbəb olmur (cinayət əməlinin törədilməsi ilə bağlı məlumatlar istisna olmaqla).
6. **Mediasiya prosesinin nəticəsi ilə bağlı könüllülük:** tərəflər uzun müddət müzakirə etdiyi və qarşılıqlı anlaşmaya gəldiyi mediasiya razılaşmasını (barışiq sazişini) imzalamaya bilər, ondan tamamilə imtina edə bilər .

Tərəflərin hüquq bərabərliyi və əməkdaşlığı prinsipi²⁹

Bu prinsip iki aspekti ehtiva edir:

1. **Tərəflərin mediasiya zamanı eyni hüquq və vəzifələrinin olması**
2. **Tərəflərin əməkdaşlıq etməsi və qarşılıqlı fəaliyyət göstərməsi**

Tərəflər mediasiya prosesinin bütün mərhələlərində və bütün məsələlərlə bağlı bərabər hüquqlardan istifadə edirlər və bərabər vəzifələr daşıyırlar. Tərəflər mediasiyada qarşılıqlı olaraq əməkdaşlıq etməlidir ki, mediasiya müsbət nəticə versin. Bunun üçün mediator tərəflərlə bərabərlik prinsipinə əsasən ünsiyyət qurmalıdır ki, tərəflərin mediatora inamı yaransın və sonuncular əməkdaşlığa açıq olsunlar

Qərəzsizlik³⁰ prinsipi

Qərəzsizlik prinsipi mediasiya prosesinin ədalətli və effektiv olmasını təmin edir, tərəflərin mediatora və prosesə olan etimadını artırır və mübahisənin səmərəli həllinə nail olmağa kömək edir.

²⁹ "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 6

³⁰ "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 7

Qərəzsizlik deyildikdə mediatorun tərəflərə bərabər yanaşması nəzərdə tutulur.

Qanuna ³¹ əsasən mediasiya zamanı mediator qərəzsiz olmalıdır. Qanun qərəzsizliklə bağlı dəqiq qaydalar müəyyən etmişdir. Belə ki, mediator mediasiya zamanı hər iki tərəfə **bərabər yanaşmalı**, tərəflərin mediasiya zamanı **bərabər iştirakını təmin etməli** və hər iki tərəfə proses zamanı tələblərini təqdim etmək üçün **bərabər imkanlar yaratmalıdır**³².

“**Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydasında**” mediatorun qərəzsizliyi “Mediatorun qərəzsizliyi adlı” 3.8-ci hissəsində nəzərə alınmışdır və həmin hissədə qeyd olunur ki, mediasiya zamanı mediator müstəqil və qərəzsiz olmalıdır. Daha sonra eyni hissədə, hansı halların qərəzsizliyin pozuntusu kimi qəbul edildiyi göstərilir.

Qərəzsizlik prinsipinin tələbləri arasında bunlar göstərilir:

- mediator mediasiya zamanı hər iki tərəfə bərabər yanaşmalı, tərəflərin mediasiya zamanı bərabər iştirakını təmin etməli və hər iki tərəfə proses zamanı tələblərini təqdim etmək üçün bərabər imkanlar yaratmalıdır³³;
- mediator öz vəzifəsini yerinə yetirərkən irqinə, etnik mənsubiyyətinə, dilinə, cinsinə, mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə və qulluq mövqeyinə, dinə münasibətinə, əqidəsinə, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətinə görə üstünlüyünə və ya belə üstünlüyün əldə edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına yol verməməlidir³⁴.
- Bundan başqa mediator vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı siyasi bitərəfliyə əməl etməyə borcludur³⁵.

Qərəzsizlik prinsipi aşağıdakı əsas məqamları əhatə edir

1. Mediatorun özünün qərəzsizliyi: mediator hər iki tərəfə qarşı obyektiv və tərəfsiz olmalıdır. O, heç bir tərəfi dəstəkləməməli və ya bir tərəfin lehinə qərar verməməlidir. Mediatorun şəxsi maraqları və ya emosiyaları prosesə təsir etməməlidir. Əgər mediator işi qərəzsiz apara biləcəyinə inanmırsa, belə bir iş üzrə mediasiya aparmamalıdır, aparmağa başladığı prosesdən imtina etməlidir³⁶.

2. Prosesin şəffaflığı: mediasiya prosesi tərəflər üçün şəffaf olmalıdır ki, tərəflər prosesin düzgün və ədalətli olduğuna əmin olsunlar. Bütün tərəflər eyni məlumatlara malik olmalı və prosesin hər mərhələsində eyni hüquq və imtiyazlara sahib olmalıdırlar.

3. Bərabər imkanlar: mediator prosesdə iştirak edən bütün tərəflərə eyni imkanlar (zaman, diqqət, müzakirə, məlumat, münasibət) və hüquqlar verməlidir. Heç bir tərəfə xüsusi imtiyazlar və ya üstünlüklər verilməməlidir. Tərəflərin fikirləri və mövqeləri eyni dərəcədə dinlənilməli və nəzərə alınmalıdır.

4. Eyni yanaşma və prosesin gedişatı ilə bağlı qərəzli qərarların olmaması: mediator hər iki tərəfə eyni yanaşmalıdır və heç bir tərəfi daha çox dəstəkləməməlidir; hər iki tərəfin maraqlarını və ehtiyaclarını nəzərə alaraq, prosesin gedişatı ilə bağlı obyektiv qərarlar verməlidir. Bu o deməkdir ki, mediator heç bir halda qərəzli və ya bir tərəfin maraqlarına zidd qərarlar verməməlidir (Burada “qərar” dedikdə prosesin gedişatı ilə bağlı qərarlardan söhbət gedir. *Məsələn*, mediasiya

³¹ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 7.1

³² “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 7.2

³³ “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”, bənd 3.8.2

³⁴ “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”, bənd 3.8.3

³⁵ “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”, bənd 3.8.4

³⁶ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 7.2

prosesinin başqa vaxta keçirilməsi, müzakirənin birgə iclasdan təkbətək görüşlərə keçirilməsi, prosesin ancaq birgə iclasda aparılması və s.).

Qərəzsizlik prinsipinin təcübədə tətbiqi:

Mediator qərəzsiz olduğunu tərəflərə bildirməli, bunu hərəkətləri ilə göstərməli və tərəfləri qərəzsiz olduğuna inandırmaqlıdır.

a) Mediator qərəzsiz olduğunu bildirməlidir: bunun üçün mediator özünü qiymətləndirmə apardıqdan sonra, qərəzsizliklə bağlı (maraqların toqquşması və ya hansısa tərəfin xeyrinə qərəzin olmaması və s.) tərəflərə açıq bəyanat verməlidir.

Məsələn, mediator deyə bilər: “Təsdiq edərsiniz ki, Sizlərlə (bu prosesdə iştirak edən şəxslərlə) əvvəldən heç bir tanışlığım olmayıb, hər iki tərəfi bu prosesə hazırlıq mərhələsində tanıyıram, hər ikinizə eyni şəkildə hörmətlə yanaşıram, heç kimə qarşı qərəzim yoxdur və maraqların toqquşması halı da mövcud deyil. Sizi əmin edə bilərəm ki, bu işə tamamilə qərəzsiz yanaşıram və bundan sonra da prosesin bütün mərhələlərində qərəzsiz olduğumu görəcəksiniz. Hər iki tərəflə eyni şəkildə ünsiyyət qurulacaq, eyni imkanlar veriləcək, həm birgə iclaslarda, həm təkbətək görüşlərdə hər iki tərəfə eyni zaman ayrılacaq. Nə qədər zamanın ayrılması və prosesin gedişatı ilə bağlı hər iki tərəfin fikirləri nəzərə alınacaq, birgə orta nöqtəyə gələcəyik”.

Qərəzsizliklə bağlı bəyanat həm birgə iclas mərhələsində, həm də ilkin təkbətək sessiyada səsləndirilməlidir.

b) Mediator qərəzsiz olduğunu hərəkətləri ilə göstərməlidir: bu o deməkdir ki, mediator prosesin bütün mərhələlərində qərəzsizliyini nümayiş etdirməlidir. Qərəzsizliyin tərəflərə göstərilməsi birgə iclasda açıq bəyanatla başlayır, daha sonra bütün müzakirələr zamanı tərəflərə eyni münasibət göstərərək və eyni davranışlar sərgiləyərək (bədəni dili, üz ifadəsi, təsdiqləyici sözlər və s.) işin xitam edilməsinə kimi davam edir.

Məsələn, qərəzsizliyin nümayiş etdirilməsinin bir vasitəsi hər tərəfi eyni şəkildə dinləmək və eyni imkanlar verməkdən ibarətdir. Əgər mediator bir tərəfə təkbətək görüş üçün 1 saat ayırırsa, digər tərəfə də 1 saat ayırmalıdır. Bərabər imkanların verilməsi də prosesin bütün mərhələlərində müşahidə olunmalıdır.

c) Mediator qərəzsiz olduğuna tərəfləri inandırmaqlıdır: mediator qərəzsizliyinə tərəfləri inandırmaq üçün işin bütün mərhələlərində tərəflərlə səmimi ünsiyyət qurmaqlıdır. Xüsusi ilə təkbətək görüşlərdə daha səmimi ünsiyyət qurub, tərəfin ona inanmasına nail ola bilər. Mediator bunu işin hallarına obyektiv yanaşması ilə də həyata keçirə bilər. Mediator bütün proses zamanı bədəni dili, düzgün seçilmiş sözləri və emosiyaları ilə, eyni istiqamətdə bəyanatlar verməklə, müsbət təcrübələrini bölüşmək və tərəflərə ayrı-ayrılıqda kifayət qədər vaxt ayırmaqla tərəfləri qərəzsiz olduğuna inandıra bilər.

Qərəzsizliyin pozulmasının təzahür formaları

Qərəzsizlik prinsipinin pozulması həm aktiv, həm passiv şəkildə baş verə bilər.

Aktiv: mediator tərəflərdən birinə digərinə münasibətdə mənfi münasibət göstərsə (birbaşa təsir vasitələri ilə: sözlərlə, qınayan suallarla, kobud şəkildə sözünün kəsilməsi ilə və s.), aktiv şəkildə qərəzsizlik prinsipini pozmuş olur.

Məsələn, mediator tərəfə belə bir qınayıcı ritorik sual verməməlidir: “Bu hərəkət azərbaycan qadınına yaraşır mı?” Bu sözlər mediatorun kişi və ya qadın olmasından asılı olmayaraq tərəfdə dərin günah hissi yarada və həmin şəxs şüuraltı olaraq ünsiyyəti dayandıra bilər ki, bu da mediasiyanın davam etməsinə mane ola bilər. Xüsusi ilə birgə iclaslarda bir tərəfə daha şəfqətli, digər tərəfə nisbətən daha az empatiya ilə yanaşma qərəzsizliyin pozulması kimi qiymətləndirilə bilər.

Passiv: mediator fərqli emosiyalar büruzə verməklə və ya tərəflərə hiss etdirməklə münasibətini bildirirsə (dolayı təsir vasitələri: bədən dili ilə - üz ifadəsinin dəyişməsi, başının yellənməsi, və ya digər emosiyalarla - kinayə ilə gülümsəmə və digər), passiv şəkildə qərəzsizlik prinsipini pozmuş olur.

Məsələn, ər-arvad arasında olan bir mübahisəni kişi cinsindən olan mediator aparır; prosesdə ər danışanda mediator başını sallayaraq razılıq əlamətini ifadə etməsi, qadın danışanda isə başını yelləyərək onunla razı olmadığını bildirməsi yanlış anlaşılmağa səbəb ola bilər və nəticədə qərəzsizliyin pozulması kimi qiymətləndirilə bilər. Bu cür hərəkətlərə yol vermək olmaz.

Qərəzsizliklə bağlı qərarlar, qərəzin idarə olunması

Mediator qərəzsizliklə bağlı aşağıda göstərilən üç qərarı qəbul edə bilər:

- **Qərəzini bilib, ondan azad olmaq:** mediator ilk öncə özünü tanımalı, daxili sülhə malik olmalı, anlayışlı və tolerant olmalı, kəskin mövqelərdən uzaq olmalıdır. Bunun üçün mediator özünüqiymətləndirmə aparmalıdır.

Mediator əvvəlcə özünü qiymətləndirmə apararaq, əsas suallara cavab verməlidir: “*Mən bu işdə qərəzsiz ola biləcəyəmmi?*”, “*Tərəflərdən biri mənim uzaqdan tanıdığım şəxsdir, bu hal mənim qərəzsiz olmağıma mane ola bilərmi?*”. Cavabdan asılı olaraq mediator növbəti addımını atmalıdır.

Misal: Fərz edək ki, mediator birinci suala “bəli”, ikinci suala “xeyr” cavabı vermişdir, deməli mediator qərəzini qiymətləndirib, ondan azad ola biləcəyini düşünür, yaxud mediator hesab edir ki, tərəflərdən birini tanıması, o şəxsin xeyrinə qərəzli olması üçün əsas vermir. Əgər bu fikirlərində əmindirsə, tərəflərə bu hal haqqında bildirməklə və qərəzsiz olacağını bəyan etməklə, tərəflərin qərarını gözləməlidir.

Misal: bəzi hallarda mediator tərəfləri tanımasa da, bir tərəfin mövqeyi ilə razı olmadığı məqamlar və ya mediatorun dünya görünüşünün tərəfin fikirləri ilə üst-üstə düşmədiyi hallar olur. Mediator özünüqiymətləndirmə apardıqdan sonra əmin olsa ki, bu hal onun qərəzsizliyinə mane olmayacaq, qərəzdən azad olması mümkündür. Belə hallarda tərəflərə bu haqda məlumat verməsinə ehtiyac olmur, mediator peşəkarcasına prosesi apararaq, qərəzini büruzə vermir. Yaxud mediator qərəzdən tamamilə azad olur, yəni əvvəlki qərəzli fikirlərindən imtina edir. Fərz edək ki, mediator müxtəlif dinlərdən olan iki tərəfin mediasiya prosesini aparır və mediatorun dünyagörüşü prosesdə iştirak edən yalnız bir tərəfin düşüncələri ilə müsbət olaraq kəsişir, mediator bu halın onun qərəzsizliyinə zərər gətirməyəcəyi haqqında daxilində qərar qəbul edə və bu haqda tərəflərə bəyanat verməyə bilər.

- **Qərəzini bilib, onu idarə etmək:** bəzi hallar olur ki, mediator qərəzsiz ola bilmir, çünki rastlaşdığı insanların tarixçəsi onun həyat prinsiplərinə uyğun olmur. Qərəzləri idarə etmək üçün isə mediator ilk öncə qərəzlərini yaxşı bilməli, özünə qarşı çox dürüst olmalıdır. Bunun üçün mediator özünə bir neçə sual verə bilər: “*Bu işdə mənə şəxsen toxuna biləcək hər hansı məsələ varmı (məsələn, həyat prinsiplərimlə, dünya görüşümlə bağlı və s.)?, (Bu işdə qərəzim varmı?)*”.

Əgər bu suala mediator “hə” cavabı verirsə, deməli qərəzsizliklə bağlı məqamı ciddi qiymətləndirməlidir. Əlbəttə, bu o demək deyil ki, mediator bu işi apara bilməz. Qərəzini idarə edə biləcəksə və tərəflər buna razıdırsa, mediator prosesi apara bilər.

Məsələn, ailə münaqişəsində mediasiyanın hazırlıq mərhələsində qadın tərəf mediatora (kişi cinsindən olan mediatora) ərinin davamlı kobud davranışları, uşaqların yanında onu təhqir etməsi, bişirdiyi yeməkləri zibilə atması və evə günlərlə gəlməməsi ilə bağlı məlumat verir. Kişi tərəfi isə özünün kobud olduğunu, tez-tez özündən çıxdığını, amma boşanmaq istəmədiyini bildirir. Mediator daxilində düşünür ki, heç bir halda ər özünü bu şəkildə aparmamalıdır, qadına, anaya evdə hörmət olmalıdır ki, uşaqlar da düzgün tərbiyə alsın. Bu situasiyada mediator hesab edir ki, qadın şikayətlərində haqlı görünərsə də və nəticədə onun xeyrinə qərəz yaransa da, bu düşüncələr prosesi qərəzsiz aparmağa ona mane olmayacaq, çünki insanlar fərqli olur və kişi mediatorun bu işi aparması daha çox fayda verə bilər. Mediator kimin haqlı, kimin haqsız olmasından deyil, tərəflərin ortaq məxrəcə gəlmələri, tərəfləri qarşılıqlı məmnun edən davranışlara necə gətirəcəyi haqqında düşünməlidir (**məsələn**, qadının daha yaxşı yemək bişirməyə öyrənməsi, kişinin daha səbrli olması tərəfləri barışdırma bilər).

Yaxud mediator kimin haqsız, kimin haqlı olması ilə bağlı konkret fikirlər formalaşmış, və həmin fikirlər məhz bu işin ona şəxsən toxunacağına görə formalaşmış. **Məsələn**, tərəflərin mübahisəsi mediatorun yaşadığı binanın yaxınlığında yerləşən müəssisə ilə bağlıdır. Mübahisə tərəflərindən biri ilə mediator razıdır və onun haqlı olduğunu düşünür, çünki mübahisə haqqında dolayısı ilə ilk mənbədən məlumatlıdır. Belə olan halda mediator qərəzsizliyin idarə olunması ilə bağlı ciddi düşünməlidir. Mediator qərəzini bilərək, onu idarə etməkdə əmindirsə, proses iştirakçılarının razılığı əsasında prosesi apara bilər. Bu cür situasiyalarda bəzi mediatorlar işdən imtina edir. Bu da bir çıxış yoludur. Lakin peşəkar mediator ciddi maraqlar toqquşması və ya qərəzinin onun peşəkar münasibətinə mane olacağı ehtimalı yoxdursa, eləcə də tərəflər onun prosesi qərəzsiz davam edə biləcəyinə inanır və razılıq verirsə, bu zaman işdən imtina etmir.

– **Qərəzini bilib, prosesdən imtina etmək:** bəzi hallarda mediator qərəzini qiymətləndirdikdə ondan azad ola bilmir və ya onu idarə etməkdə çətinlik çəkir. Belə olan halda mediator prosesin aparılmasından özü imtina etməli, tərəflərə yalnız öz qərarını və səbəbini açıqlamalıdır.

Məsələn, bir iş üzrə qadın mediator mediasiyaya hazırlıq mərhələsində öyrənir ki, ər başqa bir qadınla münasibəti üçün olduğu arvadını boşamaq istəyir və arvadını uşaqları ilə birlikdə evdən çıxarmaq istəyir. Mediator keçmişdə eyni situasiyada olduğunu, uzun illər uşaqları ilə evsiz qalaraq çox əziyyət çəkdiyini xatırlayaraq, ər tərəfə münasibətini gizlədə bilmir. Mediator özünü qiymətləndirərək qərara gəlir ki, bu işdə tərəfləri tanımasa da, işin halları onun qərəzsiz olmasına imkan verməyəcək. Bir tərəfə qarşı pis münasibət, digər tərəfə isə kömək etmək istəyi mediatoru bu prosesdən imtina etməyə vadar edir.

Beləliklə, mediator özünüqiymətləndirmə ilə bağlı suallara cavab verdikdən sonra qərəzi idarə edib-edə bilməyəcəyini, onun mediasiya aparmağına necə təsir edəcəyini müəyyən edə bilər. Əgər belə qərəz ona, işi aparmağa, o cümlədən tərəflərə qərəzsiz olduğunu deməyə, bunu göstərməyə və sübut etməyə mane olacaqsə, işdən imtina etməlidir.

Qərəzsizliklə bağlı mediatorun bilməli olduğu əsas məqamlar

- **Mediatorun özünüqiymətləndirməsi:** bütün hallarda və bütün işlərdə mediator mütləq özünüqiymətləndirməni dürüst aparmalı və daxilində olan qərəz ona işi aparmağa mane olacaqsə, işdən imtina etməlidir.

- **Maraqların açıqlanması çox vacib amildir:** əgər mediatorun tərəflərdən biri ilə maraq toqquşması varsa, bu barədə tərəflərə məlumat verməli və lazım gələrsə, prosesdən geri çəkilməlidir. Əksər hallarda maraqların açıqlanması və tərəflərin qərarı əsasında hərəkət etmək lazımdır.

- **Mediator tərəfin vəkili deyil:** qərəzsizliyin pozulmaması üçün mediator bir tərəfin vəkili kimi çıxış etməməlidir. Tərəflərin məlumatlı olması zərurəti yarandıqda mediator prosesdə iştirak edən bütün tərəflərə eyni yanaşma göstərməlidir, həmçinin tərəflərin birgə razılığı ilə hansısa məlumatları verə bilər. Başqa bir çıxış yolu - yaranan suallarla bağlı tərəflərin peşəkarlara (vəkilə, mütəxəssisə, ekspertə) müraciət etmələrini və prosesdə hər iki (yaxud daha çox) tərəfin vəkil ilə iştirakının təmin olunmasını tövsiyə etməkdir (Burada hansısa tərəfin vəkil xidmətinə maddi imkanı olmasa, pulsuz hüquqi yardım layihələri haqqında tərəfə məlumat vermək yerinə düşər).

- **Mediasiya məhkəmə deyil, mediator isə hakim deyil!**

Qərəzsizliklə bağlı çətin vəziyyətlər:

Mediasiyanın prinsiplərinə riayət etməklə mediator çətin vəziyyətlərin idarə olunmasını təmin edə bilər. Aşağıda qərəzsizliklə bağlı bəzi çətin vəziyyətlər göstərilib.

Çətin vəziyyət 1. Tərəflər arasında güc fərqlinin olması. Çıxış yolu elə olmalıdır ki, mediasiyanın heç bir prinsipləri və qaydaları pozulmasın. Əgər mediator güc fərqlini balanslaşdırmağa çalışarsa, zəif tərəfin xeyrinə qərəzli təəssürat yarada bilər. Əksinə, mediator güc fərqlinə diqqət yetirməzsə, onda zəif tərəf prosesdə səmərəli iştirak edə bilməyəcəkdir. Burada ən yaxşı çıxış yolu zəif tərəfin prosesdə hüquqşünas (vəkil) dəstəyi ilə iştirak etməsidir. Bundan başqa tərəflər mediasiyada öz hərəkətlərinin və qəbul etdikləri müxtəlif qərarların nəticələri barədə məlumatlı olmalıdırlar; ancaq bu halda mediasiya davamlı razılaşmaya gətirib çıxara bilər. Bu səbəbdən mediator tərəflərin məlumatlı olub-olmaması ilə maraqlanmalı və məlumatlı olmaları üçün say göstərməlidir.

Çətin vəziyyət 2: Mediator həqiqətən qərəzdən tam uzaq olur, bunu bildirir, göstərir və tərəfləri inandırır, lakin tərəflər bunu düzgün qəbul edə bilmir.

Məsələn, prosesdə elə bir iştirakçı ola bilər ki, o öz mövqeyinin düzgün olduğunu hesab edir və şüurlu insan tərəfindən birmənalı dəstəklənəcəyini düşünür. Fərz edək ki, əmək münasibətlərindən irəli gələn işlə bağlı müzakirədəsiniz və tərəflərdən biri işçidir. İşçi hüquqşünaslıq ixtisası üzrə təhsili olmadan bir müəssisədə hüquqşünas vəzifəsində işləyir. Həmin işçinin təhsili beynəlxalq münasibətlər sahəsinə aiddir. Müəssisənin yeni rəhbərliyi bu halı dəstəkləmir və həmin işçiyə peşəsinə uyğun iş təklif edir. Lakin işçi razılaşmır. Müəssisənin rəhbərliyi bu işçi ilə əmək müqaviləsinin müddətini prolonqasiya etmir və əmək münasibətlərinə son verir. İşçi hesab edir ki, bu müəssisədə indiki rəhbərlikdən əvvəl hüquqşünas vəzifəsində işləyib, işindən hamı razı olub, hüquqşünas peşəsini sevir və təcrübəsinə əsaslanıb bu vəzifədə yenə də işləyə bilər, sadəcə yeni rəhbərlik onu yaxşı tanımır və düzgün qiymətləndirmir. Bu yanaşmanı mediator anlayır, lakin qərəzsiz olduğunu bildirir, işçi tərəf isə bundan narazı olur, çünki hesab edir ki, mediator onun xeyrinə qərəzli olmalıdır, axı həyatının 5 ilini bir müəssisədə hüquqşünas vəzifəsində işləməyə həsr edən, hüququ çox sevən, öz üzərində çox işləyən işçini hamı birmənalı olaraq dəstəkləməlidir. Bundan başqa işçi tərəf hesab edir ki, o, işçi olaraq işəgötürənə nisbətən zəif mövqedədir və işəgötürənin bu situasiyada haqsız olduğunu mediator qarşı tərəfə bildirməlidir. ***Mediatorun çıxış yolları:*** tərəfə qərəzsizliyin nə olduğunu, hansı faydalar verdiyini və mediatorun funksiyalarını bir daha izah etmək, işin perspektivi və əmək qanunvericiliyin

müddəaları ilə bağlı məsləhət almaq üçün vəkilə müraciət etməyi tövsiyə etmək, bütün çıxış yollarını əvvəldən axıra kimi tərəflə təkbətək görüşdə müzakirə etmək; əgər bunlardan sonra tərəf mediatoru anlamasa, mediasiya prosesinə son vermək ola bilər.

Çətin vəziyyət 3: Hər iki tərəfə qərəzli olmaq (Tam qərəzsiz olmadan, tam qərəzsizliyi göstərmək). Tam qərəzsiz olmadan, mediatorun özünü tam qərəzsiz göstərməsi tərəfdə mediatorun anlayışsız olması təəssüratı yarada bilər. Tam qərəzsizlik nümayişi bəzən tərəflərin etibarını qazanmağa və səmimi müzakirə aparmağa mane ola bilər. Bu kimi situasiyalarda mediatorun tərəflə təkbətək görüşdə daha ətraflı izahı vacibdir. Mediator həmin tərəfə qərəzsizliyin bütün prosesə və eləcə də onun xeyrinə olmasına inandırmalıdır. Bunun üçün mediator empatiya göstərərək, “Tərəflə anlayışlı və səmimi söhbət” texnikasından istifadə edə bilər.

Məsələn, mediator deyə bilər: “Mən sizi çox yaxşı anlayıram. İndiki zamanda işsiz qalmaq çox çətindir. Mediasiya prosesi bu cür məsələlərin həlli üçün ən yaxşı vasitədir. Qarşı tərəfə sizin vəziyyəti izah etmək üçün biz onların təkliflərini bir daha gözdən keçirməliyik, bunun üçün də qarşı tərəf mediasiyanın əsas prinsiplərinə uyğun prosesin aparılmasına əmin olmalıdır. Qərəzsiz mövqedə olmağım sizin problemə laqeyd qalmağım demək deyil, əgər sizdə elə bir təəssürat yaranarsa, mən məyus olaram. Çünki mən sizi anlayıram və təsəvvür edirəm ki, siz işinizi itirəndə necə bir boşluqda özünüzü hiss etmisiniz. Mən 20 il bundan əvvəl işsiz qalanda əməlli başlı depressiyaya düşmüşdüm. Siz çox güclü və özgüvənli insansınız, bu situasiyada mübariz olmağı seçmişiz. Bu cür işlərdə təcrübəmə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, indi mübahisəni həll etmək üçün mediasiyanın bütün imkanlarından istifadə etməliyik, bunun üçün də proses bütün prinsiplərin riayət edilməsi ilə getməlidir. Əks halda qarşı tərəf prosesdən imtina edə bilər və sizin yeganə yolunuz uzun, nəticəsi bəlli olmayan məhkəmə çəkişməsi olacaq. Yəqin ki, müraciət etdiyiniz vəkillər sizə işin perspektivini izah ediblər. Bu prosesdə də vəkiliyinizlə iştirak etsəniz sizin üçün daha rahat ola bilər”.

Beləliklə, mediator bir tərəfdən qərəzsizliyin vacib olduğunu vurğulayır, digər tərəfdən də işsiz qalmış insanı anladığını bildirərək, onun inamını qazanmağa çalışır və söhbəti çıxış yollarının axtarış tapılmasına yönəldir. Bu işdə eyni münasibəti mediator qarşı tərəfə də göstərməlidir. Mediator işəgötürən müəssisənin mövqeyinin düz və yaxud yanlış olmasını deyil, müqavilənin davam etdirilməməsinin nəticələrini müzakirə etməyə çalışır və işəgötürənin yaranmış situasiyada seçdiyi çıxış yolunu (müqavilənin davam etdirilməməsini) anlayışla qarşıladığını göstərir. Əslində, mediator daxilində hər iki tərəfin mövqeyini təhlil edir və düşünür: “İşçi anlamır ki, bəzi hüquqi işləri həll etsə də, hüquqşünas deyil. Təhsilinə uyğun eyni maaşlı iş təklif ediblər, gərək işəgötürənin təklifi ilə razılaşardı. İşəgötürən də dərhal işçidən azad olur, elə bil yaxşı işçi tapmaq asandır. İşəgötürən nəzərə ala bilərdi ki, bu işçi illərini bu müəssisəyə sərf edib, başqa çıxış yolu tapa bilərdi...” **Beləliklə, mediator burada tam qərəzsiz yox, hər iki tərəfə eyni qərəzlidir³⁷.** Bu da ona mümkün olan və müzakirə edilə biləcək çıxış yollarının tapılmasına kömək edir. Nəticədə, tərəflər mediatorun köməyi ilə razılaşırlar ki, işçi müəssisənin beynəlxalq münasibətlər şəbəkəsində baş mütəxəssis vəzifəsində işləyəcək və eyni zamanda hüquqşünas ixtisası üzrə təhsil alacaq; hüquq təhsili işçiyə gələcəkdə hüquqşünas vakansiyalarına müsabiqələrdə iştirak etməsinə imkan verəcək.

Çətin vəziyyət 4: Qərəzli olub, qərəzsiz görünməyə çalışmaq. Mediatorluğa sadəcə bir peşə kimi baxan mediator özünün daxili düşüncələrini deyil, necə hərəkət etməli olduğunu əsas prinsip kimi götürürsə, kənardan **qeyri-səmimi təəssürat yarada bilər**. Bunu hiss edən tərəflər

³⁷ “Mediator Kennet Klok ilk dəfə “omnipartial”, yəni hərtərəfli qərəzli olmaq terminindən istifadə edib. Yəni mediator hər iki tərəfi tam anlayıb, hər iki tərəfə kömək etməyə çalışmalıdır. Real mediasiyalarda bu yanaşmanı çox zaman müşahidə edirik. Mediator hər bir tərəflə elə münasibət qurur ki, hər bir tərəf mediatorun həmin tərəfə kömək etmək istədiyinə inanır” – Ruslan Mirzəyev “Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi”, 2020, s. 35

danışıqlarda ona etibar etməyə bilər, nəticədə bu vəziyyət mediasiyanın keyfiyyətinə təsir edə bilər. Bu cür situasiyaların yaranmaması üçün mediator özünə bəzi vərdişləri aşılmalıdır. Mediator ilk öncə dürüst və mərhəmətli olmalı, kəskin mövqelərdən özünü azad edərək tərəflərə anlayış göstərməlidir. Mediator qərəzli olub qərəzsizlik nümayiş etdirdikdə inandırıcı olmalıdır ki, süni və qeyri-səmimi görünməsin. İnsanlara anlayışla, qınaq olmadan yanaşan mediatora tərəflər etibar edər və danışıqlarda səmimi olmaqdan çəkinməzlər.

Müstəqillik prinsipi

Müstəqillik prinsipi mediasiyanın əsas prinsiplərindən biridir³⁸ və o, öz növbəsində mediatorun tərəfsizliyi və qərəzsizliyi prinsipləri ilə sıx şəkildə əlaqəlidir. Bununla belə, bu prinsiplər eyni mənaya gəlmir və mediatorun fərqli davranış, yanaşmalar və həssaslığı tələb edir. Lakin qeyd etməliyik ki, bu prinsiplər eyni məqsədə yönəlir, məqsəd isə mediatorun mübahisənin həllində tərəflərin marağını bərabər şəkildə nəzərə almaqla fəaliyyət göstərməsini təmin etməkdir. Bu baxımdan müstəqillik, qərəzsizlik və obyektivlik eyni məqsədə yönəlməklə bir-birini tamamlayıcı təsirə sahibdir; prinsiplər arasındakı fərq mediatora başqa-başqa göstərişlər və qadağalar qoymaqdadır.

Müstəqillik prinsipi, mediatorun kənar müdaxilələrə, təsirlərə məruz qalmadan işə baxmasını şərtləndirir, mediasiya prosesinin ədalətli və obyektiv şəkildə aparılmasını təmin edir, tərəflərin mediator və prosesə olan etimadını artırır və nəticədə daha davamlı və səmərəli razılaşmaların əldə olunmasına kömək edir.³⁹ **Qərəzsizlik** isə mediatorun kənar bir təsir olmasa belə tərəflərə eyni məsafədə durması, bərabər yanaşması, kiminsə tələb ya da etirazına dair “haqlı, haqsız” qiymətləndirilməsi aparmaması, tərəflərə bərabər imkanlar təmin etməsi və onların maraqlarına və mövqelərinə öz şəxsi emosiyalarını qatmadan eyni mülahizələr ilə yanaşmasını tələb edir.

Mediatorun müstəqilliyi prinsipi “Mediasiyanın məqsəd və prinsipləri” adlı “Mediasiya haqqında” Qanunun 4-cü maddəsində əks olunub. Həmin maddənin 2-ci hissəsində “mediatorların qərəzsizliyi və müstəqilliyi” və “mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi” prinsipləri göstərilir. Hərçənd “müdaxilənin yolverilməzliyi” birbaşa müstəqilliklə bağlıdır, çünki mediasiyayı kənar müdaxilələrdən qorumaq mediatorun müstəqilliyini qorumaq məqsədini təmin edir. Qanunun “**Mediatorların müstəqilliyi, qərəzsizliyi və mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi**” adlı 7.1-ci maddəsi müstəqillik prinsipini belə izah edir:

“Mediasiya zamanı mediator müstəqil və qərəzsiz olmalıdır. Mediator mediasiya prosesini həyata keçirən zaman tərəflərdən, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarından, hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı olmamalıdır və mediasiya zamanı adıçəkilən orqanların və şəxslərin mediatorun fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verilmir”.

Eyni maddənin 2-ci hissəsində mediatorun qərəzsizliyini, mediasiya zamanı hər iki tərəfə bərabər yanaşma qaydasını, tərəflərin mediasiya zamanı bərabər iştirakını təmin etməli olduğunu və hər iki tərəfə proses zamanı tələblərini təqdim etmək üçün bərabər imkanlar yaratmalı olduğunu nəzərdə tutur. Qanuna görə mediatorun qərəzsizliyinə mane olan hallar olduqda mediator mediasiyayı aparmaqdan imtina etməlidir.

³⁸ Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi, Ailə Mediasiyasına dair R (98) 1 sayılı Təvsiyə, hissə II-ii

³⁹ Standards of Conduct for Mediators, s.2 Published by New York State Unified Court System, baxın: <https://www2.nycourts.gov/doc/35261>

Mediatorun müstəqilliyi həm də qanunaltı normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənir. Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydasının 4.3-cü maddəsinə görə: “Mediasiya könüllülük, tərəflərin hüquq bərabərliyi və əməkdaşlığı, mediatorların qərəzsizliyi və müstəqilliyi, mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi və konfidensiallıq prinsipləri əsasında həyata keçirilir.”

Eyni Qaydanın 7.7-ci hissəsinə görə mediator hər hansı tərəflə qohum, dost və ya tanış olması barədə məlumatları, müstəqilliyinə və ya qərəzsizliyinə təsir edə biləcək və ya təsir etmək ehtimalı olan, tərəflərdə onun müstəqilliyi və ya qərəzsizliyi ilə bağlı hər hansı bir şübhə yaratmaq ehtimalı olan və ya maraqların toqquşmasına səbəb olacaq məlumatların olub-olmamasını tərəflərə açıqlamalıdır. Bu Qaydalarda mediatorun tərəflərin biri ilə qohum, dost və ya tanış olması, onun müstəqilliyini və qərəzsizliyini şübhə altına qoyması nümunə kimi göstərilir.

Mediatorun müstəqilliyinə təsir göstərəcək hallar obyektiv və subyektiv ola bilər.

Müstəqilliyə təsir göstərən **obyektiv** hallar, qohumluq əlaqəsi, təbəçilik münasibəti, tərəflərdən birisi ilə hansısa şirkətdə pay sahibi olma, obyektiv meyarla ölçülə bilən kriteriyalardır.

Müstəqilliyə təsir göstərən **subyektiv amillər** isə daha çox şəxsi münasibətlər, xahiş, mediatorun tərəflərdən birisinə müsbət ya da mənfi təsir göstərən məlumata sahib olmasını göstərə bilər.

Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydasında mediatorun müstəqilliyi “Mediatorun qərəzsizliyi adlı” 3.8-ci hissəsində nəzərə alınmışdır və həmin hissədə qeyd olunur ki, mediasiya zamanı mediator müstəqil və qərəzsiz olmalıdır. Daha sonra eyni hissədə, hansı halların müstəqillik və qərəzsizliyin pozuntusu kimi qəbul edildiyi göstərilir.

Müstəqillik prinsipinin tələbləri arasında bunlar göstərilir:

- mediator mediasiya fəaliyyətinə heç bir şəxs, o cümlədən qohum, dost və tanış tərəfindən, hər hansı formada müdaxilə edilməsinə yol verməməli, eyni zamanda dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin təsiri altına düşməməli, ictimai rəy və ya tənqid onun fəaliyyətinin qanuniliyinə və əsaslılığına təsir etməməlidir;
- mediator vəzifələrinin yerinə yetirilməsi zamanı siyasi bitərəfliyə əməl etməyə borcludur⁴⁰.

Eyni hissədə göstərilən digər məqamlar qərəzsizliyə aid olsa da müstəqilliyə də aiddir (*bax: bu kitabın “Qərəzsizlik prinsipi” hissəsinə*).

Beləliklə, mediatorun müstəqilliyi dedikdə aşağıda verilən izah başa düşülür:

Müstəqillik (bitərəflik) prinsipi, mediatorun hər hansı xarici təsirə məruz qalmadan fəaliyyət göstərməsini və tərəflərə qarşı tamamilə obyektiv və qərəzsiz olmasını nəzərdə tutur.

Yuxarıda yazılanları ümumiləşdirəcək olsaq, müstəqillik prinsipi aşağıdakı əsas məqamları əhatə edir:

1. **Tərəfsizlik:** mediator heç bir tərəfə üstünlük verməməli və heç bir tərəfə qarşı qərəzli olmamalıdır. O, mediasiyada iştirak edən tərəflərin maraqlarını bərabər səviyyədə nəzərə almalıdır. Bunu təmin etmək üçün mediator a) əvvəlcə tərəflərlə münasibətini (şəxsi və ya peşəkar tanışlığının olub-olmamasını) aydınlaşdırmalıdır; daha sonra bu münasibətlərdən irəli gələn müxtəlif maraqlarının olub-olmamasını müəyyən etməlidir; mediatorun hansısa

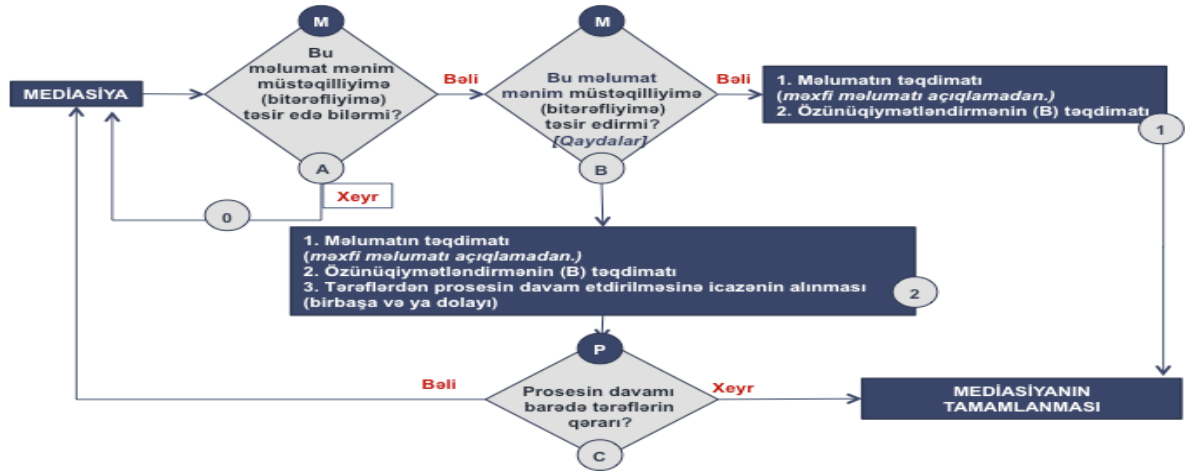
⁴⁰ Bu qayda həm müstəqillik, həm qərəzsizlik prinsipinə aiddir.

bir marağı yaranarsa, mediasiyadan imtina etməlidir. b) mübahisənin predmeti ilə əlaqəsinin olub-olmamasını müəyyən etməlidir; əgər mediatorun marağı (şəxsi, maddi, dolayı olaraq hansısa xeyir əldə etmək üçün münasibət) yaranarsa və ya onun tərəfsizliyinə təsir edəcək hansısa amil varsa, mediasiyaanın aparılmasından imtina etməlidir (göstərilən bu məqamlar qərəzsizlik prinsipinə də aiddir).

2. **Müstəqillik:** mediator xarici təsirdən azad olmalıdır. O, müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərə bilməli və hər hansı bir tərəfin təzyiqinə və ya təsirinə məruz qalmamalıdır.
3. **Şəxsi maraqların olmaması:** mediator prosesin heç bir mərhələsində şəxsi maraqlarını və ya digər şəxsi əlaqələrini prosesə daxil etməməlidir. Onun yeganə məqsədi tərəflər arasında davamlı bir razılaşma əldə olunmasına kömək etmək olmalıdır.
4. **Obyektivlik:** mediator tərəflərin təqdim etdiyi məlumatları və mövqeləri obyektiv və ədalətli şəkildə dəyərləndirməlidir. O, tərəflərə eyni səviyyədə diqqət yetirməli və onların hər birinin mövqeyini diqqətlə dinləməlidir.
5. **Maraqların açıqlanması:** əgər mediatorun tərəflərdən biri ilə hər hansı maraq toqquşması varsa və yaxud kənar müdaxilələr olarsa, bu barədə tərəflərə dərhal məlumat verilməli və lazım gələrsə, mediator prosesi tərk etməlidir.
6. **Şəffaflıq:** mediasiya prosesinin hər mərhələsi tərəflər üçün şəffaf olmalıdır ki, tərəflər mediatorun obyektivliyinə və bitərəfliyinə əmin olsunlar. Mediator tərəflərlə hansısa əlaqəsinin olub-olmadığını, bunun, onun müstəqilliyinə və qərəzsizliyinə təsir göstərə biləcəyinə dair şübhə yarada biləcək faktları tərəflərə bildirməlidir; daha sonra mediatorun daxili inamına görə hansısa münasibət onun tərəfsizliyi, müstəqilliyi, qərəzsizliyinə təsir göstərməyəcəyi qənaətinə gəldiyi hallarda mediasiya prosesinin davam etdirib-etdirməməsi ilə bağlı tərəflərin qərar verəcəyini, tərəflərin istəməmələri halında prosesə başqa mediatorun cəlb edilə biləcəyi haqda məlumatlandırmalıdır (göstərilən məqamlar qərəzsizlik prinsipinə də aiddir).

Mediator öz müstəqilliyini yoxlamaq üçün “ADR Center” tərəfindən hazırlanmış etika filtrindən istifadə edə bilər:

Etika filtri:

Mediasiya kontekstində mediatorun əldə etdiyi istənilən məlumata bu filtr tətbiq edilə bilər.

Mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi prinsipi

Bu prinsip mediatorların müstəqilliyi və qərəzsizliyi prinsipləri ilə sıx bağlıdır. “Mediasiya haqqında” Qanunun 7-ci maddəsi “Mediatorların müstəqilliyi, qərəzsizliyi və mediasiya prosesinə müdaxilənin yolverilməzliyi” adlanır və 7.1-ci maddəyə əsasən Mediator mediasiya

prosesini həyata keçirən zaman tərəflərdən, dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarından, hüquqi və fiziki şəxslərdən asılı olmamalıdır və mediasiya zamanı adıçəkilən orqanların və şəxslərin mediatorun fəaliyyətinə müdaxiləsinə yol verilmir. Qanunun bu tələbini təmin etmək üçün mediator prinsipial olmalı, mediatorların peşəkar etik davranış qaydasına riayət etməlidir. Həmin qaydaların 3.8.5-ci bəndinə əsasən “mediator mediasiya fəaliyyətinə heç bir şəxs, o cümlədən qohum, dost və tanış tərəfindən, hər hansı formada müdaxilə edilməsinə yol verməməli, eyni zamanda dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin təsiri altına düşməməli, ictimai rəy və ya tənqid onun fəaliyyətinin qanuniliyinə və əsaslılığına təsir etməməlidir”.

Konfidensiallıq (məxfilik) prinsipi⁴¹

Mediasiyanın ən böyük üstünlüklərindən biri onun konfidensial (məxfi) olmasıdır. Mediasiya prosesində klassik bir qayda var: **müzakirə edilən məsələlər və əldə olunan məlumatlar gizli saxlanılmalıdır, bu məlumatlar yalnız tərəflərin razılığı ilə açıqlana bilər.** Mediasiya prosesində konfidensiallıq (məxfilik) prinsipi mediasiya prosesinin effektivliyinə və tərəflərin prosesi etimadla davam etdirmələrinə, onların şəxsi və hüquqi maraqlarının qorunmasına təminat verir.

Tərəflər mediasiyada razılığa gəlmədikdə bu prinsipin qorunmasının nə dərəcədə vacib olduğu daha aydın görünür. Belə ki, razılığa gələ bilməyən tərəflər məhkəməyə müraciət etməli olurlar. Bu baxımdan tərəflər əmin olmalıdır ki, mediasiya prosesində onlar tərəfindən açıqlanan hər hansı faktiki hal məhkəmə prosesi zamanı onların maraqlarına xələl gətirməyəcək, çünki mediasiya yalnız mübahisə tərəflərinin və mediatorun iştirakı ilə həyata keçirilən etibarlı prosedir.

Konfidensiallıq (məxfilik) prinsipi, tərəflərin müzakirə etdikləri məsələlərin və verilən məlumatların gizli saxlanılmasını nəzərdə tutur.

Bir qayda olaraq mediasiya prosesi qapalı keçirilir⁴². Bu qayda Qanunda⁴³ aydın şəkildə təsbit edilmişdi və onun əsas məqsədi məxfilik prinsipinin təmin edilməsidir.

Mediasiyada məxfilik deyildikdə, iki fərqli səviyyədə məxfilik başa düşülür: mediasiya prosesində daxili və mediasiya prosesində xarici məxfilik.⁴⁴

Mediasiya prosesində **daxili**⁴⁵ məxfilik deyildikdə, tərəflərdən birinin mediatora açıqladığı məxfi məlumatın digər tərəfə açıqlanmaması nəzərdə tutulur⁴⁶. Xüsusi ilə bir tərəf mediatora verdiyi məlumatın digər tərəfə bildirilməməsini xahiş edərsə, mediator həmin məlumatı məxfi saxlamalı və onu açıqlamamalıdır. Sual oluna bilər ki, açıqlanmayan məlumatı mediator necə istifadə edə bilər? Mediator məxfi informasiyanı bildikdə, tərəfin əsl marağını müəyyən edə bilər və bu maraqların təmin edilməsi üçün müxtəlif çıxış yollarının müzakirəsini təşviq edə bilər, bu da nəticədə barışqı imkanlarını üzə çıxarmağa imkan verir.

Mediasiya prosesində **xarici**⁴⁷ məxfilik deyildikdə, tərəflərdən birinə, mediatora və mediasiya prosesinin digər iştirakçılarına açıqlanan məlumatın kənar şəxslərə və qurumlara

⁴¹ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 8

⁴² “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 8.1

⁴³ “Mediasiya haqqında” Qanunun 8.1-ci maddəsi: “Tərəflər arasında ayrı şərt müəyyən edilməyibsə, mediasiya qapalı keçirilir”.

⁴⁴ Ruslan Mirzəyev “Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi”, 2020, s. 40

⁴⁵ Ruslan Mirzəyev “Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi”, 2020, s. 41

⁴⁶ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 9.1

⁴⁷ Ruslan Mirzəyev “Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi”, 2020, s. 41

açıqlanmaması nəzərdə tutulur. Qanuna əsasən mediasiya zamanı əldə olunan bütün məlumatların konfidensiallığı mediasiya iştirakçıları və mediasiyada iştirak edən digər şəxslər tərəfindən qorunur.⁴⁸ Qanunun müddəasına baxmayaraq, bu səviyyədə məxfiliyin təmin edilməsi daha çətindir və mediatora çox iş düşür. Belə ki, mediator həm özü bu prinsipi qorumalı, onu proses zamanı və proses bitdikdən sonra təmin etməli, həm də tərəflərə və prosesdə iştirak edən digər şəxslərə bu prinsipin mahiyyətini, istisnaları, məxfilik prinsipinin pozulmasına görə məsuliyyəti təsirli şəkildə izah etməlidir ki, onlar da məxfiliyin qorunmasını təmin etsinlər. Bunun üçün mediator aşağıda göstərilənləri nəzərə almalıdır.

A. Məlumatların, bəyanatların, sənədlərin, yazışmaların məxfiliyi: mediasiya prosesində tərəflərin verdiyi bütün məlumatlar, şifahi və yazılı bəyanatlar, etirazlar, rəy və təkliflər, tərtib olunan protokollar, qeydlər və s. yazılı sənədlər məxfi saxlanılmalıdır. Bu qayda Qanunun 8.2-ci maddəsində təsbit edilmişdir:

Tərəflər arasında ayrı şərt müəyyən edilməyibsə, həmçinin barışıq sazişinin təsdiqi və icrası məqsədilə tələb olunan hallar istisna olmaqla, mediasiya zamanı əldə olunan bütün məlumatların (o cümlədən, tərəflərdən birinin mediasiyanın həyata keçirilməsi barədə təşəbbüsü, mediasiyaya və mübahisənin mümkün həll variantına razılıq verməsi, tərəflərdən birinin və ya mediatorun mübahisənin mümkün həllinə dair rəy və ya təklifləri, mediasiya zamanı tərəflərdən birinin verdiyi bəyanatları və ya etdiyi etirafları, mediasiyanın həyata keçirilməsi məqsədi ilə tərtib olunmuş sənədlər və s.) konfidensiallığı mediasiya iştirakçıları və mediasiyada iştirak edən digər şəxslər tərəfindən qorunur.

Deməli, bir qayda olaraq mediasiyada əldə olunan məlumatlar məxfi saxlanılır, üçüncü şəxslərə açıqlanmır. Eyni zamanda Qanunun müddəasında istisna hallar onu da göstərir ki, mediasiya prosesi tam konfidensial proses deyil⁴⁹ (*bu haqda irəlidə bəhs edilir*).

Məxfiliyin qorunması həm mediatorun, həm tərəflərin, həm də prosesdə iştirak edən digər şəxslərin vəzifəsidir. Bu qayda həm Qanunda, həm mediasiyaya dair Qaydalarda aydın şəkildə təsbit olunub. “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”nın (bundan sonra bəzi hallarda “Etik davranış qaydaları”) 3.10.2-ci bəndinə əsasən “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq mediator mediasiya zamanı ona məlum olan məlumatları məhkəmə və arbitraj (münsiflər məhkəməsi) proseslərində, başqa mediasiya zamanı və ya hər hansı digər hallarda açıqlaya və ya onlara istinad edə bilməz (həmin məlumatı verən tərəfin yazılı razılığı olduğu hallar istisna olmaqla), habelə belə məlumatlarla bağlı şahid qismində iştirak edə bilməz. Eyni qayda mediasiya iştirakçılarına (tərəflər və mediasiyada iştirak edən digər şəxslərə) da aiddir⁵⁰ (*məxfilik prinsipinin təcübədə tətbiqi ilə bağlı daha praktik göstərişləri bu kitabın 4-cü bölməsində tapa bilərsiniz*).

B. İstisnalar: məxfilik prinsipi mütləq prinsip deyil, bəzi hallara tətbiq edilmir. İstisnalar Qanunda, Qaydalarda, “Mediasiya haqqında” Avropa Direktivində göstərilib.

“Mediasiya haqqında” Qanunun 8.2 -ci və 8.4-cü maddələrində istisna hallar göstərilib ki, bu hallara məxfilik prinsipi şamil edilmir:

a) tərəflər arasında ayrı şərt müəyyən edilibsə,

⁴⁸ Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 8.2

⁴⁹ Bu haqda əlavə olaraq bu kitabın 4-cü bölməsində daha ətraflı izahla tanış ola bilərsiniz.

⁵⁰ Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddələr 8.2, 8.3

- b) barışıq sazişinin təsdiqi və icrası⁵¹ məqsədilə tələb olunan hallar varsa,
- c) mediasiya zamanı ağır və xüsusilə ağır cinayət hadisələri haqqında məlumatlar əldə olunubsa (bu məlumatlar müvafiq orqanlara verilmədir),
- d) cinayət mühakimə icraatı zamanı mediasiyaya aid məlumatların açıqlanması vəzifəsinin məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilməsi zərurəti yaranıbsa.

"Avropa Direktivi"nin təsdiq olunmuş nəşrində⁵² nəzərdə tutulmuş istisnalar aşağıdakılardır:

- a) ictimai maraq ehtiyacları;
- b) mediasiya müqaviləsinin icrasının zəruriliyi;
- c) informasiyanın açıqlanması hər hansı bir səhv və ya cinayətin qarşısının alınması vasitəsidir;
- d) azyaşlının hüquqlarının qorunması ilə bağlıdır;
- e) hər iki tərəfin razılığı ilə açıqlana bilər⁵³.

Bundan başqa Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydasının 11.3-1-ci bəndində göstərilir ki, "Uşağın böyüməsinə, inkişafına və digər maraqlarına toxunan barışıq sazişi mediator tərəfindən yerli icra hakimiyyətlərinin qəyyumluq və himayə orqanlarına təqdim edilməlidir". Bu müddəə elə fikir yarada bilər ki, mediatorun bu vəzifəsi məxfilik prinsipini pozur. Əslində, həm Qanun, həm Qaydalar onu göstərir ki, məxfilik prinsipi mütləq prinsip deyil və zəruri hallarda onun məhdudlaşdırılması nəzərdə tutulub. Məhdudiyyətlərin siyahısı böyük deyil və mediator məxfilik prinsipinə ciddi yanaşdığı kimi, istisnalara⁵⁴ da diqqətlə yanaşmalıdır. Mediator bütün istisna halları tərəflərə və mediasiyada iştirak edən digər şəxslərə aydın şəkildə izah etməlidir.

Mediatorun konfidensiallıqla bağlı bəyanatlarının nümunəsi bu kitabın 4-cü bölməsində verilmişdir. Konfidensiallıqla bağlı ümumi bir bəyanat kimi aşağıda göstərilən nümunədən də istifadə edə bilərsiniz:

"Mediasiya prosesi məxfi bir prosesdir. Bir qayda olaraq sizin bu prosesdə söylədiyiniz bütün fikirlər, verdiyiniz bütün məlumatlar, mübahisənizə dair bütün sənədlər, rəylər məxfi saxlanılacaq, bu məkandan kənara çıxmıyacaq. Prosesin məxfiliyini qorumaq təkcə mənim deyil, eləcə də sizlərin vəzifəsidir. Mediasiya zamanı məlum olan məlumatları məhkəmə və digər proseslərdə, və ya hər hansı digər hallarda açıqlaya və ya onlara istinad edə bilməzsiniz, həm də bu məsələrlə bağlı şahid kimi çıxış edə bilməzsiniz. Prosesdə baş verənləri başqa şəxslərə söyləməyiniz də məxfilik prinsipini poza bilər. Bu proses bitdikdən sonra da məlumatların məxfiliyini qorumaq hər birimizin vəzifəsidir. Əgər bu prinsip sizin tərəfinizdən pozularsa ciddi məsuliyyətə səbəb ola bilər. Nəzərinizə çatdırım ki, qanunla 800 manat cərimə oluna bilərsiniz. Hansısa məlumatların açıqlanması sizin yazılı razılığınızla mümkündür. Bu o deməkdir ki, məlumatların gizli saxlanması daha çox sizlərdən asılıdır.

Lakin bəzi hallar var ki, onlara məxfilik prinsipi tətbiq edilmir. Məsələn, proses zamanı mən ağır və xüsusilə ağır cinayət hadisələri haqqında məlumat alsam, bu məlumatları müvafiq orqanlara çatdırmalıyam. Və yaxud aranızda barışıq sazişi bağlandığı halda onun təsdiqi və icrası məqsədi ilə məni məhkəməyə dəvət edərlərsə, sazişin bağlanması və mediasiyanın prinsiplərinə uyğunluğu haqda məlumatları verməli olacağam.

Ailə mübahisələrində uşaqlarla bağlı məqamlar olduqda mediator öz bəyanatına bu sözləri də əlavə edə bilər:

⁵¹ Bu haqda daha ətraflı bu kitabın 4-cü bölməsində tanış ola bilərsiniz.

⁵² The Mediation Directive, maddə 7

⁵³ Bu qayda Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydasının 3.10.2-ci bəndində də göstərilir.

⁵⁴ İstisnalar barədə məlumatlar əlavə olaraq bu kitabın 4-cü bölməsində verilmişdir.

“Bir məqamı da nəzərinizə çatdırım, əgər uşağın böyüməsinə, inkişafına və digər maraqlarına toxunan məsələlər olarsa bu haqda müvafiq orqanlara məlumat verməliyəm, Qanunun tələbinə görə aranızda bağlanılacaq barışıq sazişində uşağın maraqlarına toxunan məqamlar olarsa sazişin bir nüsxəsin icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayə orqanlarına təqdim etməliyəm”.

C. Məxfilik prinsipinin davamlılığı: mediasiyada məlumatların məxfi saxlanması həm proses zamanı, həm də prosesdən sonra zəruridir. Belə ki, “Mediasiya haqqında” Avropa Direktivi üzv dövlətləri mediasiya prosesi zamanı və ondan sonra da prosesi məxfi saxlamağa məcbur edir⁵⁵. Mediasiya prosesinin bitməsindən sonra da məxfilik prinsipi qüvvədə qalırsa, deməli mediator və tərəflər prosesdən sonra da məxfi məlumatları üçüncü şəxslərə və ictimaiyyətə açıqlamamalıdır. Hətta mediator fəaliyyətini dayandırsa belə keçirdiyi proseslər zamanı əldə etdiyi məlumatlara dair bu prinsipə riayət etməlidir. Həm Qanun, həm mediatorların etik davranış qaydası mediatorsdan tələb edir ki, peşə fəaliyyəti dövründə, habelə mediasiya təşkilatının müvafiq fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ dayandırıldıqdan və ya Mediasiya Şurasının üzvlüyündən çıxarılmasından sonra da mediasiya prosesləri zamanı əldə etdiyi bütün məlumatların konfidensiallığını təmin etsin⁵⁶. Eyni qayda tərəflərə və mediasiya prosesində iştirak edən digər şəxslərə də aiddir və mediator bu məqamı mediasiya iştirakçılarına izah etməlidir.

D. Mediatorun məxfiliyi təmin etməsi: mediator məxfilik prinsipini qorumaq üçün aşağıdakı vəzifələri həyata keçirməlidir:

O, tərəflərə konfidensiallıq prinsipinin mahiyyətini izah etməli, bu prinsipin pozulması ilə bağlı məsuliyyəti ciddi şəkildə bildirməli və sanksiyalar haqqında konkret məlumat verməlidir. Mediator bu məlumatlandırmanı həm şifahi, həm yazılı şəkildə edə bilər.

Şifahi olaraq mediator konfidensiallıqla bağlı bəyanatını mediasiyanın bütün mərhələlərində etməlidir: hazırlıqda, birgə iclasda açılış nitqi zamanı, təkbətək görüşlərdə, yekun iclasda və proses bitdikdə son bəyanat olaraq.

Konfidensiallıqla bağlı **yazılı** bəyanatın verilməsi üçün mediator müxtəlif üsullardan istifadə edə bilər; məsələn, konfidensiallığın qorunması məqsədilə tərəflərə yazılı bildiriş verərək, iltizamın imzalanmasını təklif (tələb) edə bilər, və yaxud yazılı əlaqə vasitələrindən istifadə edərək, hazırlıq mərhələsində tərəflərə konfidensiallıqla bağlı izahlı məlumatlandırma məktubu göndərə bilər.

Konfidensiallıq barədə məlumatlandırmanı mediator prosesin bütün mərhələlərində aparmalıdır – hazırlıqda (telefon vasitəsi ilə və yaxud əyani görüş zamanı), birgə iclasda (açılış nitqində), təkbətək görüşlərdə (konfidensiallıq haqqında xatırlatma vasitəsi ilə), yekun iclasda (ümumiləşdirmə apararkən bir daha məxfilik prinsipinə prosesdən sonra da riayət olunmasını vurğulayaraq). (*Bəyanatların nümunələri bu kitabın 4-cü bölməsində verilmişdir*)

Burada əlavə olaraq onu da qeyd etməliyik ki, konfidensiallıq öhdəliyinin mediator ilə tərəflərdən biri arasında keçirilən ayrıca görüşlərə şamil edilməsinə mediator xüsusi diqqət yetirməlidir. Bir tərəfin mediatora açıqladığı məxfi məlumatları həmin tərəfin birmənalı razılığı olmadan digər tərəfə açıqlamaq Qanunla qadağandır⁵⁷. Bunu mediator bilməli, buna riayət etməli və bu haqda tərəfə xatırlatma etməlidir.

⁵⁵ Esplugues C., Civil and Commercial Mediation in Europe, Intersentia (Cambridge-Antwerp-Poland), Vol. II, 2014, ISBN 978-1-78068-130-6, s. 7

⁵⁶ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 8.5; “Mediatorların peşəkar etik davranış qaydası, bənd 3.10.1

⁵⁷ “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”, bənd 9.1

Məsələn, mediator bir tərəflə ilkin təkbətək görüşdə müzakirəni öz bəyanatı ilə başlayaraq, konfidensiallıqla bağlı aşağıda göstərilən nümunəni istifadə edə bilər:

Hörmətli Filankəs xanım, təkbətək görüş mübahisənin müsbət həll olunması üçün tərəflərin daha rahat şəkildə öz fikirlərini ifadə etmələri üçün yaxşı vasitədir. Mübahisə barədə mənimlə bölüşmək istədiyiniz bütün məqamları rahat şəkildə ifadə edə bilərsiniz, bütün söhbətimiz gizli qalacaq. Siz əmin ola bilərsiniz ki, mənimlə olan bütün danışıqlar tərəfimdən məxfi saxlanılacaq, sizin istəmədiyiniz halda heç bir məlumat nə qarşı tərəfə, nə də başqa şəxslərə bildirilməyəcək. Çünki mediasiya qapalı prosesdir və Qanun prosesdə əldə olunanların açıqlanmasını qadağan edir. Sizi daha rahat edə biləcək bir məqamı da deyim - əgər hansısa bir məlumatın qarşı tərəfə çatdırılmasını istəmirsinizsə, zəhmət olmasa onları vurğulayın, mən isə bu cür məlumatların məxfiliyinə xüsusi diqqət yetirəcəyəm. Məxfi hesab etmədiyiniz məlumatları da qeyd etsəniz mən danışıqlar prosesində onları sizin istədiyiniz formada qarşı tərəfə çatdırı bilərəm və yaxud öz mülahizəmə görə prosesin müsbət həll olunması üçün istifadə edə bilərəm.

Sonrakı təkbətək görüşlərdə mediator məxfiliklə bağlı daha qısa xatırlatma edə bilər

Mediator məlumatların yayılmaması və məxfi saxlanılması üçün bəzi xüsusi tədbirlər də görməlidir. **Məsələn,** mediasiya keçirilən yerin qapalı olması, başqa şəxslərin prosesə müdaxiləsinin qarşısının alınması, prosesin hazırlıq və digər mərhələlərində əldə olunan sənədlərin və məlumatların məxfiliyinin qorunması məqsədi ilə qapalı dolablarda saxlanılması, işçi heyətinə müvafiq təlimatların verilməsi və s.

E. Məxfilik prinsipinin pozulmasına görə məsuliyyət: məxfilik prinsipinə riayət olunması həm mediatorun, həm tərəflərin, həm də mediasiyada iştirak edən digər şəxslərin vəzifəsidir və bu vəzifənin pozulması müvafiq məsuliyyətə səbəb olur⁵⁸.

Mediatorun məsuliyyəti: Məxfilik prinsipinə riayət olunması Qanunun tələbi olmaqla yanaşı, mediatorların peşəkar etik davranışına aid məsələdir. Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydasının 4.3.-cü bəndinə əsasən “etik davranış qaydalarının pozulması mediatorun intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsasdır”. İntizam məsuliyyətinin növləri qanunda göstərilmişdir⁵⁹. İntizam məsuliyyəti mediatoru Qanunla müəyyən olunan vəzifələri pozması nəticəsində vurduğu zərərə görə mülki, inzibati və cinayət məsuliyyətindən, həmçinin işlədiyi mediasiya təşkilatı tərəfindən tətbiq edilən intizam məsuliyyətindən azad etmir. Bundan əlavə bəzi pozuntulara görə (bura konfidensiallıq prinsipinə və ondan istisnalara düzgün riayət olunmaması da aiddir) inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulub ki, bu məsuliyyət İXM⁶⁰-də əksini tapmışdır. Belə ki, İXM-in 602-2.5-ci maddəsinə əsasən Mediator tərəfindən uşağın maraqlarına toxunan ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr ... zamanı uşağın normal böyüməsinə və inkişafına təhlükə yaradan, yaxud onun maraqlarına zərər vura bilən hallar (və ya belə halların yaranma ehtimalı olduğu) barədə məlumatların, həmçinin uşağın böyüməsinə, inkişafına və digər maraqlarına toxunan barışıq sazişinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) təqdim edilməməsinə görə **beş yüz manat** məbləğində cərimə edilir. Digər tərəfdən mediator tərəflər arasında yaranmış mübahisənin həll olunmamasına, barışıq sazişinin bağlanmamasına və ya barışıq sazişinin icra edilməməsinə görə heç bir məsuliyyət daşımır.

Tərəflərin məsuliyyəti: Qanunun 8.6-cı maddəsinə əsasən Mediasiya iştirakçıları və mediasiyada iştirak edən digər şəxslər tərəfindən konfidensiallıqla bağlı qaydaların pozulması

⁵⁸ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 37

⁵⁹ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 16

⁶⁰ Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi

qanunla nəzərdə tutulmuş məsuliyyətə səbəb olur. AR İXM ciddi sanksiya nəzərdə tutub ki, bu da İXM-in 602-2.3-cü maddəsində təsbit olunmuşdur: “Mediasiya iştirakçıları və mediasiyada iştirak edən digər şəxslər tərəfindən “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulmuş konfidensiallıqla bağlı qaydaların pozulmasına görə – **fiziki şəxslər səkkiz yüz manat məbləğində, vəzifəli şəxslər min beş yüz manat məbləğində, hüquqi şəxslər üç min manat məbləğində cərimə edilir**”.

Qanunda nəzərdə tutulmuş məsuliyyət və konkret sanksiyalar barədə mediator mediasiya iştirakçıları məlumatlandırmalıdır. *(Bu məlumatlandırmanın hansı şəkildə aparılması ilə bağlı mediatorun nümunə çıxışları və eləcə də məxfilik prinsipinin praktik tətbiqi ilə əlaqədar əlavə məlumatlarla bu kitabın 4-cü bölməsində tanış ola bilərsiniz.)*

c. Münaqişəni anlama

Münaqişə nə deməkdir?

Münaqişə insan davranışının ayrılmaz hissəsidir. Şəxsiyyətin inkişafı bu hadisə olmadan baş vermir⁶¹. Digər tərəfdən qeyd edə bilərik ki, münaqişə insan və cəmiyyət həyatının təbii bir hissəsidir. Bu səbəbdən daim baş verir və hər zaman baş verəcək. Mediasiya prosesində münaqişəni anlamaq, tərəflərin arasındakı mübahisənin səbəblərini, mövqelərini və maraqlarını dərinləşmiş şəkildə öyrənməyi və bu məlumatlara əsaslanaraq səmərəli həll yolları təklif etməyi nəzərdə tutur.

Münaqişəni dərinləşmiş şəkildə anlamaq mediasiya prosesində daha effektiv və davamlı həll yollarının tapılmasına kömək edir. Bu, tərəflərin bir-birinə qarşı daha çox anlayış və hörmət göstərməsinə və nəticədə daha məmnuniyyət yaradan razılaşmalara nail olmasına şərait yaradır.

Münaqişənin nə olması ilə bağlı müxtəlif anlayışlar ortaya qoymaq olar. Münaqişədə tərəflərin istəklərinin fərqli olması, ciddi anlaşmazlıqlar, baxış və yanaşma fərqləri, maraqların toqquşması, rəqabət kimi hallar müşahidə olunur.

Münaqişə, tərəflərin (fərdlərin ya da qrupların) maraqlarına əks təsir göstərən fikirlərin, hərəkətlərin, maraqların ya da məqsədlərin toqquşmasından irəli gəlir.⁶² Adi anlaşmazlıqdan fərqli olaraq, münaqişə uzun müddətlik təsirə sahib olur.⁶³ Bu baxımdan münaqişəni sıradan anlaşmazlıqdan fərqləndirmək lazımdır; çünki sonuncular qısa müddətli olur və adətən həll olunur. Bu fərqləri görmək üçün münaqişənin **əsas xüsusiyyətlərini** müəyyən etmək lazımdır.

Münaqişənin əsas xüsusiyyətləri	Anlaşmazlıq
Münaqişə, adətən, tərəflərin bir-birinə təsir etməsi və ya qarşılıqlı maraqlarının olması şəraitində yaranır. Əksər hallarda tərəflərin maraqları bir-birindən asılı olur.	Qarşılıqlı asılılıq olmur.

⁶¹ Acland A.F., A Sudden Outbreak of Common Sense: Managing Conflict through Mediation, (London: Random House Business Books, 1990), s. 69

⁶² What is Conflict? Scottish Center for Conflict Resolution; baxın: <https://www.scottishconflictresolution.org.uk/learning-zone-what-is-conflict>

⁶³ Understand conflicts, disputes and complaints – AIGI; Indigenous Governance Toolkit, baxın: <https://aigi.org.au/toolkit/understand-conflicts-disputes-and-complaints>.

Münaqişənin əsasını fikir və maraqların ziddiyyəti təşkil edir; tərəflər arasında məqsədlər və ya mövqelər üst-üstə düşür.	Adətən ciddi fikir ayrılığı olmur, səhv anlaşılma olur, çünki məqsəd və maraqlar ziddiyyətli olmur.
Adətən, emosional vəziyyətlə müşayiət olunur və bu, onun gedişatına təsir edir.	Adətən emosional fon yaranmır, olsa da yüksək gərginlik yaratmır.
Dinamik xarakter daşıya bilər, zamanla inkişaf edə, dərinləşə və ya həll edilə bilər.	Qısamüddətli olur, adətən tez həll olunur.

Mübahisəyə təkan verən faktorlar: münaqişənin müxtəlif səbəbləri ola bilər – maraqların toqquşması, resurs çatışmazlığı, stereotiplər, eyni məsələyə fərqli yanaşmalar, fərqli inanclar və mədəniyyətlər, kommunikasiya problemləri və s. Bunları qruplaşdıraraq, münaqişəni təhrik edən və ya dərinləşdirən bir neçə əsas faktorunu qeyd etməliyik. Bu faktorlar münaqişələrin yaranmasına və gedişatına təsir edir. Aşağıda münaqişəni təhrik edən beş əsas faktor göstərilmişdir:

A. Resurs çatışmazlığı

- Əsas ehtiyaclar (məsələn, su, qida, torpaq, maliyyə) üçün rəqabət münaqişələrin yaranmasının əsas səbəblərindən biridir.
- Məsələn: təbii resurslar uğrunda münaqişələr (su mənbələri və ya torpaq üstündə mübahisələr). Bağ sahəsində iki qonşunun bir su quyusu olur, öz aralarında sövdələşirlər ki, növbəliklə quyudan istifadə edəcəklər. Lakin qonşulardan biri növbəlik qaydalarına riayət etmir, münaqişə yaranır.

B. Fərqli maraqlar

- Tərəflərin məqsədləri və maraqları bir-birinə uyğun gəlmədikdə münaqişə yaranmağa bilər.
- Məsələn: iş yerində rəhbərliklə işçilər arasında əmək şəraiti və ya maaş mövzusunda ziddiyyət. Eyni vəzifəni daşıyan eyni səviyyəli işçilərə fərqli imtiyazlar nəzərdə tutulan iş yerində bir işçinin 10 saat işləyərək 6 saat işləyən, daha az təcrübəsi olan işçidən az maaş alması rəhbərliklə işçinin arasında münaqişəyə gətirib çıxarır.

C. Kommunikasiya çatışmazlığı

- Yanlış ünsiyyət, informasiya çatışmazlığı və ya yanlış anlaşmalar münaqişələri təhrik edir.
- Məsələn: iki şəxs arasında ifadə olunmayan gözləntilər və ya yanlış sözlərdən yaranan gərginlik. Ər arvadına rəfiqələri ilə görüşməyə icazə vermir, çünki onda belə bir informasiya var ki, rəfiqələrin arasında bunların ailəsinə zərər gətirən şəxs var. İnformasiyanın yanlış olması ərlə arvadın arasında münaqişəyə səbəb olur, çünki arvadın görüşmək istədiyi insanların pis niyyəti yoxdur.

D. Mədəni və dəyər fərqləri

- Fərqli mədəniyyətlər, adətlər, dəyərlər və inanclar arasında ziddiyyətlər münaqişəyə səbəb ola bilər.
- Məsələn: iki fərqli etnik qrupun və yaxud fərqli din inancları olan şəxslərin bir bölgədə birgə yaşaması zamanı yaranan sosial münaqişələr. Zaqatalada sünni təriqətini dəstəkləyən şəxslərlə şiə təriqətinin tərəfdarları arasında dini ayinlərlə bağlı yaranmış münaqişəni bu kateqoriyaya aid etmək olar.

E. Güvənsizlik və neqativ münasibət

- Bir-birinə qarşı etimadın olmaması, neqativ yanaşmalar və stereotiplər münaqişəni daha da qızıdırır.
- Məsələn: rəqib qrupların bir-birinə qarşı düşmənçilik münasibəti göstərməsi. Cəmiyyətdə müxalif partiyaların bir-birinə və yaxud iqtidara yaxın partiya nümayəndələrinə qarşı apardığı mübarizə üsulları münaqişəyə gətirib çıxara bilər.

Bu faktorlar münaqişənin başlama səbəbləri ilə yanaşı, onun dərinləşməsinə də səbəb ola bilər. Münaqişələrin effektiv idarə edilməsi bu faktorların düzgün şəkildə təhlilindən asılıdır.

Beləliklə, münaqişənin anlayışı praktik baxımdan müxtəlif cür təqdim oluna bilər. Ümumiləşdirilmiş şəkildə, münaqişənin anlayışını aşağıdakı kimi təklif edirik:

Münaqişə – iki və ya daha çox tərəf arasında maraqlar, dəyərlər, resurslar, məqsədlər və ya baxışların toqquşması nəticəsində yaranan qarşıdurma və ya fikir ayrılığıdır.

Münaqişənin növləri

Münaqişə şəxslərarası, bir şəxsin daxilində, qruplar arasında və bir qrup içində ola bilər və belə halda münaqişəyə təsir göstərən amillər də fərqli olur.

Şəxslərarası münaqişə, iki və ya daha çox insan arasında yaranan anlaşılmaqlıq, fikir ayrılığı və ya qarşıdurma vəziyyətidir. Bu münaqişə, insanların fərqli maraqlara, dəyərlərə, fikirlərə və ya emosionalara sahib olmaları səbəbindən ortaya çıxa bilər. Şəxslərarası münaqişə ailə üzvləri, dostlar, iş yoldaşları, həyat yoldaşları və ya digər sosial münasibətlərdə olan insanlar arasında baş verə bilər.

Şəxslərarası münaqişələr adətən aşağıdakı səbəblərdən yaranır:

- **Fərqli baxışlar və dəyərlər** - insanlar müxtəlif dünya görüşünə və dəyərlərə sahib olduqları üçün mübahisə edə bilərlər. (*Misal:* insanlar dini zəmində mübahisə edə bilər və fərqli baxışları kəskin mübahisəyə gətirib çıxara bilərlər. Mediator hər kəsin dini düşüncələrinə hörmətlə yanaşılmasını tərəflərə xatırladaraq, münaqişəni söndürə bilər.)

- **Maraqların toqquşması** - insanların fərqli maraqları və istəkləri olduqda, bu vəziyyət münaqişəyə səbəb ola bilər. (*Misal:* Ata hüquq fakültəsini bitirmiş oğlunun prokurorluq orqanlarında işləməsinə arzu edir, oğul isə ümumiyyətlə hüquqşünas peşəsi üzrə işləmək istəmir və müsiqi ilə məşğul olmağı üstün tutur. Bu vəziyyət münaqişəyə səbəb ola bilər. Mediator tərəflərlə ayrı-ayrılıqda da danışaraq, tərəflərin bir-birilərini başa düşmək üçün zəmin yarada bilər.)

- **Səhv anlaşılmaqlar** - kommunikasiya çatışmazlığı və ya yanlış anlama nəticəsində anlaşılmaqlıq yarana bilər. (*Misal:* Bir tərəf digər tərəfə söhbət zamanı kobud ifadə – “bir qələtdir etmişən” – işlətməmişdir. Buna görə aralarında mübahisə yaranmışdır. Mediator bu situasiyada “qələt” sözünün mənasının “səhv” olduğunu qeyd edərək, münaqişənin böyüməsinin qarşısını ala bilər.)

- **Rollar və məsuliyyətlərdəki aydınsızlıq** - xüsusilə iş və ya ev mühitində, rol və məsuliyyətlər aydın şəkildə müəyyən edilmədikdə münaqişə baş verə bilər. (*Misal:* yaşlı qadın oğlu Əlini evləndirir və oğlunun ailəsi ilə bir mənzildə yaşayır. Gəlin ilə qayınana məişət zəminində mübahisə edir, lakin hər ikisi Əlini sevir və onu sevindirmək üçün çalışır. Mediator bu xüsusiyyətdən istifadə edərək münaqişənin həll edilməsində kömək edə bilər.)

Şəxslərarası münaqişələrin həlli üçün effektiv kommunikasiya, empatiya, aktiv dinləmə və kompromisə getmə kimi metodlardan istifadə etmək vacibdir. Mediator bu metodlardan istifadə edərək, münaqişənin konstruktiv şəkildə həll olunmasına kömək edir və münasibətlərin sağlam şəkildə inkişafını təmin edir.

Şəxsiyyətdaxili (bir şəxsin daxilində) münaqişə, bir insanın öz daxilində yaşadığı fikir ayrılığı və ya daxili qarşıdurmadır. Bu, insanın öz düşüncələri, hissləri, dəyərləri və istəkləri arasında yaranan ziddiyyətlər nəticəsində meydana gəlir. Şəxsiyyətdaxili münaqişə, "özünə mübarizə aparmaq" və ya "daxili çəkişmə" kimi də təsvir edilə bilər və adətən stress, narahatlıq və qərarlıqlıq kimi emosional vəziyyətlərə səbəb olur.

Şəxsiyyətdaxili münaqişələr bir neçə əsas səbəbdən yaranır:

- **Dəyərlərin və istəklərin toqquşması** - insan bəzən öz dəyərlərinə uyğun olmayan istəklərə və ya hədəflərə sahib ola bilər. Bu vəziyyətdə, bir tərəfdən dəyərlərinə sadıq qalmaq, digər tərəfdən isə istəklərini həyata keçirmək arasında qalır.

- **Seçim etməkdə çətinlik** - iki və ya daha çox seçim arasında qərar verə bilməmək daxili münaqişəyə səbəb ola bilər. Bu vəziyyət insanın istəkləri və ya məsuliyyətləri arasında seçim etmək məcburiyyətində qaldığı zaman baş verir.

- **Özünə qarşı tələblərin yüksək olması** - özündən çox şey gözləyən və ya həddindən artıq tələbkər olan insanlar (perfeksionistlər), bəzən özləri ilə münaqişə yaşaya bilərlər. *Məsələn*, həm mükəmməl iş görməyə çalışmaq, həm də, əslində, bacarıq və zaman məhdudiyyətləri ilə üzləşmək daxili narahatlığa yol açır.

- **Günahkarlıq və peşmanlıq hissləri** - keçmişdə etdikləri seçimlər və ya davranışlar səbəbindən peşman olan insanlar tez-tez daxili münaqişə yaşaya bilərlər. Bu vəziyyətdə insan özünü günahkar hiss edir və keçmiş davranışlarına görə özünə qarşı mənfi hisslər bəsləyir.

Şəxsiyyətdaxili münaqişələr insanların özləri ilə olan əlaqələrinə təsir edir və həyat keyfiyyətlərini azaldır. Bu münaqişələrin həlli üçün mediator tərəfə özünü anlamaq, qəbul etmək, özünü tənqid və özünə qarşı empatiya kimi yanaşmaların faydalı olduğunu xatırlatmalıdır. Bununla mediator müəyyən mənada tərəfin özünə qarşı və eləcə də qarşı tərəfə münasibətdə daha mərhəmətli olmasını, münaqişədə kompromisə getməsinə təşviq edə bilər.

Qrupdaxili münaqişə, bir qrupun üzvləri arasında ortaya çıxan fikir ayrılığı, anlaşmazlıq və ya qarşıdurmadır. Bu münaqişə, qrupu təşkil edən şəxslərin fərqli fikirlərə, dəyərlərə, məqsədlərə və ya maraqlara malik olmasından qaynaqlanır. Qrupdaxili münaqişələr, iş qruplarında, komandalar arasında, dost qruplarında və ya hər hansı digər sosial və ya peşə qruplarında baş verə bilər.

Qrupdaxili münaqişələrin başlıca səbəbləri bunlardır:

- **Fərqli məqsədlər və prioritetlər**: qrup üzvlərinin qrupa və ya hansısa məsələyə (birgə layihəyə) yanaşma tərzləri fərqli ola bilər. Bu, məqsədlər və ya prioritetlər arasındakı uyğunsuzluqlara səbəb olaraq münaqişə yarada bilər.

- **Rolların və məsuliyyətlərin qeyri-müəyyənliyi**: qrup üzvləri arasında rollar və məsuliyyətlər aydın müəyyən edilmədikdə, anlaşmazlıq və qarışıqlıq yarana bilər. Məsələn: kiminsə öz vəzifəsini düzgün yerinə yetirmədiyi düşünüldükdə və ya vəzifə bölgüsündə ədalətsizlik görüldükdə münaqişə başlaya bilər.

- **Kommunikasiya problemləri**: əgər qrup üzvləri arasında açıq və səmərəli ünsiyyət qurulmazsa, məlumatın düzgün ötürülməməsi və ya yanlış anlama kimi problemlər meydana gələ bilər ki, bu da münaqişələrə səbəb ola bilər.

- **Fərdi xüsusiyyətlər və şəxsiyyət ziddiyyətləri:** hər bir insanın özünəməxsus şəxsiyyəti və davranış tərzini var. Bu fərqliliklər bəzən anlaşılmaqlığa, rəqabətə və ya mübahisələrə yol açır bilər.

- **Resurs çatışmazlığı:** qrup daxilində resurslar (vaxt, maddi imkanlar, alətlər və s.) məhdud olduqda, bu resursları necə bölüşdürmək barədə mübahisələr ortaya çıxır bilər.

Qrupdaxili münaqişələrin idarə olunması, həm qrupun iş səmərəliliyini qorumaq, həm də qrupdaxili münasibətləri gücləndirmək üçün vacibdir. Bu münaqişələri həll etmək üçün açıq ünsiyyət qurmaq, qrup üzvlərinin fikirlərinə hörmət göstərmək, qarşılıqlı empatiya göstərmək və bəzi hallarda vasitəçilik etmək (münaqişə tərəfləri arasında ortaq məxrəcə gəlmək) effektiv həll üsullarıdır. Konstruktiv həll edilmədikdə, qrupdaxili münaqişələr qrupu zəiflədə və məqsədlərə çatma prosesinə mənfi təsir göstərə bilər.

Qruplararası münaqişə, iki və ya daha çox qrup arasında yaranan qarşıdurma, fikir ayrılığı və ya anlaşmazlıq vəziyyətidir. Bu münaqişə, qrupların fərqli maraqları, məqsədləri, dəyərləri və ya baxış bucaqları səbəbindən meydana gəlir. Qruplararası münaqişə iş yerlərində, təşkilatlarda, siyasi və etnik qruplar arasında, eləcə də sosial icmalar və ya millətlər arasında baş verə bilər.

Qruplararası münaqişələr bir neçə əsas səbəbdən yaranır bilər:

- **Rəqabət və resurs çatışmazlığı:** iki qrup eyni resurslar (maddi və ya mənəvi) uğrunda rəqabət aparırsa, bu münaqişəyə səbəb ola bilər. *Məsələn,* iki komanda eyni büdcə və ya vəzifə üçün mübarizə apararkən qarşıdurma yaranır bilər.

- **Dəyərlər və ideologiyalar arasındakı fərqlər:** müxtəlif qrupların fərqli dəyərləri və ideologiyaları olduqda, ziddiyyətlər yaranır; bu ziddiyyətlər münaqişəyə yol açır bilər. *Məsələn,* siyasi və ya dini baxışlara görə fərqlənən qruplar arasında qarşıdurmalar baş verə bilər.

- **Sosial və mədəni fərqlər:** mədəniyyət, dil və adət-ənənələr kimi sosial fərqliliklər də qruplararası münaqişələrə səbəb ola bilər. Bu cür fərqlər əvvəlcə kiçik anlaşılmaqlığa, daha sonra isə ciddi münaqişəyə səbəb ola bilər. *Məsələn,* müxtəlif milliyətdən olan iki gənc evləndikdə ailədaxili məsələlər hər iki tərəfin əvvəlki ailələrinin (valideynləri, digər yaxın qohumları arasında) mübahisəsinə səbəb olar bilər.

- **Sosial qərəz və stereotiplər:** bəzən qruplar bir-birini mənfi qərəz və stereotiplərlə qiymətləndirir. Bu, bir qrupun digər qrupu yanlış tanımasına və mənfi yanaşmasına səbəb ola bilər, nəticədə qruplararası münasibətlərdə gərginlik yaranır bilər. *Məsələn,* Azərbaycan ənənələrinə görə qadının (xüsusi ilə gənc qızın) gecə klubunda əylənməsi mənfi hal kimi qiymətləndirilir. Bu stereotip həmin qadınla (qızla) evlənmək istəyən kişinin (oğlanın) ailəsi tərəfindən xoş qarşılanmaya bilər və nəticədə qarşılıqlı anlaşmazlıq, narazılıq və mübahisə yaranır bilər.

- **Əlaqəsizlik və kommunikasiya çatışmazlığı:** qruplar arasında səmərəli ünsiyyətin olmaması anlaşılmaqlıqlara və yaxud yanlış anlamalara səbəb ola bilər. *Məsələn,* bir qrupun qərar və ya hərəkətlərinin məqsədi digər qrupa düzgün çatdırılmadıqda qarşıdurma yaranması mümkündür: iki təşkilat bir tədbiri təşkil edir və onlardan biri qonaqların qarşılanmasını öz üzərinə götürür. Onlar hesab edir ki, bu barədə razılığa gəliblər, çünki təşkilatı məsələləri öz üzərilərinə götürdüklerini görüşlərin birində tərəfdaşlarına bildiriblər. Məqsədləri isə digər tərəfin iş yükünü azaltmaqdır. Digər tərəf bu fəaliyyəti yanlış anlayaraq, tərəfdaşlarının özlərinə qarşı hörmətsizliyi kimi qəbul edir. Çünki hesab edirlər ki, qonaqların qarşılanmasında hər iki təşkilatın nümayəndələri iştirak etməli idi.

Qruplararası münaqişələrin idarə olunması, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlaşma üçün vacibdir. Qruplararası münaqişələri həll etmək üçün danışıqlar, vasitəçilik və birgə layihələrdə işbirliyi (ciddi planlaşdırma, dəqiq iş bölgüsü, tyutorların müəyyən olunması və s. onlarca fəaliyyətlər) kimi üsullar tətbiq olunur. Bu yanaşmalar, qrupların bir-birini daha yaxşı anlamasına və aradakı gərginliyi aradan qaldırmağa kömək edir. Beləliklə, qruplararası münaqişələr

konstruktiv şəkildə həll olunduqda, həm qruplar arasında əməkdaşlıq güclənir, həm də ümumi məqsədlərə daha asan nail olunur.

Münaqişəni anlama

Münaqişəni daha dərinlən anlamaq üçün “münaqişə üçbucağı” anlayışından istifadə olunur.⁶⁴ **Münaqişə üçbucağı** münaqişənin strukturunu və dinamikasını izah etmək üçün istifadə olunan bir modeldir⁶⁵. Bu model, münaqişənin əsas komponentlərini və onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini təsvir edir.

Bu üçbucağa aiddir: münasibət (yanaşma), davranış və ziddiyət. MDZ⁶⁶ (ya da YDZ) münaqişə üçbucağı mediatorlar üçün münaqişəni həll edə bilmək üçün faydalı bir alətdir.

Münaqişə üçbucağının komponentləri:

A. Münasibət/yanaşma (attitude) tərəflərin hisslərini, qavramalarını, emosional və psixoloji vəziyyətlərini və eləcə də inanclarını ehtiva edir. Həm də bir tərəfin digərinə qarşı düşmənçilik, güvənsizlik, qəzəb və ya hörmət kimi hisslərini əhatə edir. Mənfi münasibətlər münaqişənin dərinləşməsinə səbəb ola bilər.

Misal: iş yerində işçi öz müdirinə qarşı incik ola bilər və düşünə bilər ki, ona qiymət verilmir.

Belə halda mediatorun vəzifəsi: aktiv dinləmə və suallar ilə belə halların olub-olmadığını araşdırıb müəyyən etmək. Tərəflərə öz emosiyalarını düzgün anlayıb konstruktiv tərzdə ifadə etməyə kömək edin.

B. Davranış (behavior): münaqişədə iştirak edən tərəflərin görünən hərəkətləri və reaksiyalarıdır. Yəni tərəflərin münaqişə prosesində göstərdiyi açıq hərəkətləri və bir-birinə münasibəti nəzərdə tutulur. Bu, mübahisələr, təhdidlər, zorakılıq, passiv apressiya və ya qarşılıqlı əməkdaşlıq formasında özünü göstərə bilər. Davranış münaqişənin gedişatını və nəticələrini müəyyənləşdirir.

Nümunə: İşçi işə gec gəlməyə və ya tapşırıqlarını istəksiz icra etməyə başlaya bilər.

Mediatorun vəzifəsi: problemlə davranışları müəyyənləşdirmək və həll etmək. Tərəfləri hərəkətlərinin başqa işçilərə və münaqişəyə necə təsir etdiyini düşünməyə təşviq edin.

C. Ziddiyət (contradiction): Bu, münaqişəyə təkan verən əsas məsələləri, şərtləri, və ya uyğun gəlməyən maraq və məqsədləri təmsil edir. Bu o deməkdir ki, tərəflər öz aralarında ziddiyətli maraqlar səbəbindən münaqişəyə girə bilər.

Misal: Ziddiyət iş gözləntiləri haqqında aydın ünsiyyətin olmaması və ya iş yükünün ədalətsiz paylanması ola bilər. Və yaxud maddi sərvət, güc uğrunda mübarizədə.

Mediatorun vəzifəsi: Tərəflərə münaqişənin əsas səbəblərini araşdırmağa kömək edin. Həll edilməli olan sistemli məsələlər və ya anlaşılmaqlar haqqında müzakirələri asanlaşdırın.

⁶⁴ Galtung J., “Conflict as a Way of Life”, in Galtung J. (ed.), Peace and Social Structure: Essays in Peace Research, Vol. III (Ejlers, Copenhagen, 1978), s.72

⁶⁵ Münaqişə üçbucağını ilk dəfə Johan Galtung təklif edib və o, münaqişəni üç əsas elementə bölüb.

⁶⁶ İngilis dilində abreviatura ABC kimi ifadə edilir – attitude, behavior and context/contradiction.

Münaqişə üçbucağının mediasiyada praktik tətbiqi:

- Münaqişə üçbucağı, münaqişənin səbəblərini və onun gedişatını daha dərinləndirən anlamağa kömək edir.

- Tərəflər arasındakı münasibətləri və maraqları təhlil edərək, həll yollarını müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

- Üçbucaq mediatorlara münaqişəni həll etməyə haradan başlamağa qərar verməyə kömək edir.

- MDZ üçbucağından münaqişənin vizual xəritəsini yaratmaq üçün istifadə edilə bilər. Bu, tərəflərə tam mənzərəni və müxtəlif elementlərin qarşılıqlı əlaqəsini görməyə kömək edə bilər.

- Üçbucağın hər bir küncünü/elementini diqqətə almaq çox vacibdir. Münasibətləri və ya kontekstləri nəzərə almadan yalnız davranışlara toxunan bir həll, çox güman ki, qısa ömürlü olacaqdır.

Yuxarıda qeyd olunan MDZ üçbucağını nəzərə almaqla, münaqişəni anlama prosesi aşağıdakı əsas mərhələləri və fəaliyyətləri də əhatə edir:

- Dinləmə və məlumat toplama:

- **Faktların öyrənilməsi:** mediator tərəflərdən mübahisənin (münaqişənin, hadisələrin) faktlarını dinləyir və onlardan hadisələri necə gördüyünü öyrənir. Bunun üçün tərəfdən nə baş verdiyini soruşub, qeydlər apararaq, dinləmək kifayətdir.
- **Tərəflərin mövqelərini dinləmək:** hər bir tərəfin mövqeyini və niyə bu mövqeni tutduğunu dinləmək vacibdir. Burada mediator bir neçə taktikadan istifadə edə bilər: a) tərəfin sərbəst nəql etməsinin diqqətlə dinlənilməsi; b) açıq tipli sualların verilməsi; c) susmaqla dinləmə və qeydlərin aparılması və s. ola bilər. Bu kimi texnikalardan istifadə edərək, mediator bədən dili vasitəsi ilə tərəfi anladığını göstərə bilər.
- **Emosiyaların və hisslərin dəyərləndirilməsi:** münaqişə ilə bağlı tərəflərin emosional reaksiyaları və hissləri də əhəmiyyətlidir, çünki bu hisslər mübahisənin əsas səbəbləri və həll yolları haqqında əlavə məlumat verə bilər. Mediator, emosiyaların bürüzə verilməsinə imkan yarada bilər. *Məsələn*, şəxs çox emosional, ucadan danışır və ya ağlayırsa, onu səbrlə dinləyib sakitləşməsi üçün vaxt vermək lazımdır.

- Maraqların və ehtiyacların müəyyənləşdirilməsi:

- **Gizli maraqların aşkar edilməsi:** tərəflərin açıq mövqelərinin arxasında duran gizli maraqlarını və ehtiyaclarını müəyyənləşdirmək mediatora həqiqi mübahisə mənbələrini anlamaqda kömək edir. Gizli maraqları aşkar etmək üçün mediator kənar bir tarixçə və ya kazuslar danışa, misallar çəkə bilər.
- **Uzunmüddətli ehtiyacların nəzərə alınması:** qısamüddətli mövqelərin arxasında duran uzunmüddətli ehtiyacları anlamaq da vacibdir. Bu ehtiyaclar daha davamlı və məmnunluq yaradan həll yolları tapmaq üçün əsas ola bilər. *Məsələn*, əmək işində şəxs işə bərpa ilə bağlı mediasiya prosesində sizin sualınıza cavab olaraq bildirir ki, əslində, bu şirkətdə işləmək istəmir, sadəcə başqa işə düzəlmək üçün öz xahişi ilə işdən çıxsa və formal bir xasiyyətnamə alsaydı, kifayətdir. Deməli, burada şəxsin əsas məqsədi işə bərpa olmaq deyil. Onun uzunmüddətli məqsədi başqa işə düzəlməkdir. İşdən qovulma ona mənfi təsir edir, yaxşı işə düzəlmək üçün

maneə törədir, bu səbəbdən şəxs maneələri aradan qaldırmağa çalışır. Bu əsas istəyin üzərində mediator qarşı tərəflə danışıqlar apara bilər.

- Ünsiyyət və qarşılıqlı anlaşmanın yaradılması:

- **Effektiv ünsiyyətin təşviqi:** mediator tərəflər arasında açıq və səmimi ünsiyyəti təşviq edir ki, tərəflər bir-birinin mövqelərini və maraqlarını daha yaxşı anlasınlar.
- **Anlaşılmazlıqların aradan qaldırılması:** münaqişənin həlli üçün yanlış təsəvvürləri aradan qaldırmaq lazımdır. Bunun üçün mediator aktiv danışıqlar apara, bütün səhv anlamaları düzəldə bilər.

- Kreativ həll yollarının araşdırılması:

- **Birgə həll yollarının işlənilib hazırlanması:** mediator tərəfləri münaqişənin həlli üçün müxtəlif həll yolları axtarmağa həvəsləndirir. Burada bir çox həllər təklif oluna bilər.
- **Hər iki tərəfin maraqlarını qarşılayan həllərin müəyyənəşdirilməsi:** təklif olunan həll yollarının hər iki tərəfin maraqlarını qarşılamasına diqqət yetirmək lazımdır. Mediator, tərəflərə qarşılıqlı faydalı olan həll yollarını onlarla müzakirə edərək, tərəfləri yaxınlaşdırma və müsbət nəticə əldə edə bilər.

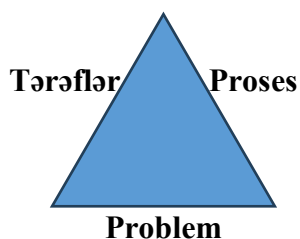
- Əlaqələrin gücləndirilməsi:

- **Gələcək münaqişələrin qarşısının alınması:** münaqişəni anlamaq və həll etmək üçün görülən işlər tərəflər arasındakı əlaqələri gücləndirir və gələcəkdə ortaya çıxacaq münaqişələrin qarşısını almağa kömək edir. Bunu nəzərə alaraq, mediator, bütün proses boyunca tərəflərin gələcəkdə əlaqələrinin yaxşılaşdırılması üçün konstruktiv təkliflərin və tərəflərin bir-biriləri haqqında müsbət fikirlərini önə çəkməli, mənfi məqamları isə kölgə altında qoymalıdır.

Beləliklə, münaqişə üçbucağı münaqişənin mürəkkəb təbiətini və qarşılıqlı təsirlərini göstərən faydalı bir çərçivədir. Bu model, konfliktin idarə edilməsi və həlli üçün nəzəri və praktik yanaşmalarda geniş tətbiq edilir.

Münaqişənin təhlili.

Mediator əldə etdiyi bütün məlumatları strukturlaşdırmaq və mübahisəni daha dərinlən anlamaq üçün münaqişənin təhlilini aparmalıdır. Bu təhlil üçün başqa bir «mübahisə üçbucağı» təqdim edə bilərik.

Əvvəlcə mediator aydınlaşdırır ki, iştirakçılar kimlərdi, nə baş verir və tərəflərin razılaşdırdığı hərəkətlərlə həll edilə biləcək problem nədir?

Bundan sonra mediator mübahisəni dərinləşdirən faktorları nəzərdən keçirir və mübahisənin hansı xarakter daşmasını müəyyən edir. Bunun üçün mediator mübahisəyə təkan verən amilləri⁶⁷ və onların mahiyyətinin nədən ibarət olduğunu bilməlidir:

İnformasiya	Struktur	Dəyərlər	Münasibət	Maraq
Səhv məlumat, həddindən artıq məlumat, kifayət qədər olmayan məlumat, səhv təfsir və s.	Destruktiv davranışlar, resurslara qeyri-bərabər çıxış, qeyri-bərabər səlahiyyət, vaxt məhdudiyyətləri	İdeyaları və ya davranışları qiymətləndirmək üçün fərqli meyarlar, həyatla bağlı fərqli baxışlar, din, ideologiya	Güclü emosiyalar, səhv anlayışlar, stereotiplər, zəif ünsiyyət, neqativ davranış	Rəqib maraqlar

İnformasiya mübahisəsi: bu cür mübahisə, mübahisədəki faktların nə olduğu barədə fikir ayrılığından və ya tərəflərin faktları necə təfsir etməsindən irəli gəlir. **Misal:** eyni hadisəni eyni vaxtda görən iki şahidin fərqli ifadələri.

Struktur xarakterli mübahisə: Bu növ mübahisə insanların bir-biri qarşısında rol və məsuliyyətlərini fərqli anlamalarından irəli gəlir. **Misal:** rəhbər şəxsin işçinin öz vəzifə funksiyalarından kənar işlərin görməsini gözləməsi.

Dəyər mübahisəsi: Bu cür mübahisə düzgün və ya səhv bir əməl barədə dərin inanclar üzərində yaranır. **Misal:** «hörmət» anlayışını çox fərqli şəkildə başa düşən fərqli ölkələrdən və fərqli mədəniyyətlərdən gəlmiş iki işçi eyni əməli fərqli şəkildə qiymətləndirə bilər.

Münasibət mübahisəsi: Bu cür mübahisələr keçmişdə həll edilməmiş mübahisələrin indiki zamana daşınması nəticəsində yaranır. Həll edilməmiş mübahisə tərəfləri narahat vəziyyətdə saxlayır, narahatçılıq isə özü-özlüyündə yeni mübahisə yarada bilər.

Maraq mübahisəsi: bu cür mübahisə, bir tərəfin digər tərəfin ehtiyaclarını ödədiyi zaman ortaya çıxa bilər. **Misal:** bir şirkət digər şirkətin istehsal prosesinə aid bütün ləvazimatların satın alır və düşünür ki, həmin şirkətin istehsal prosesinin qarşısını alır.

Mübahisənin formasını düzgün müəyyən etdikdə onun hansı şəkildə inkişaf etməsini ehtimal etmək olar.

Münaqişəni anlamaq və təhlil etmək onu həll etmək üçün ilk addımlardır. Mediator münaqişənin dinamikası haqqında biliklərə sahib olmalıdır. Münaqişə dinamikasının öyrənilməsi, onun idarə olunması və həlli üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Münaqişənin dinamikası nə deməkdir?

Münaqişənin dinamikası münaqişənin yaranması, inkişafı, dərinləşməsi və həll olunması prosesini izah edən mərhələlər və amillər sistemidir.

⁶⁷ "ADR Center" tərəfindən "Mübahisələrin alternativ həlli mexanizmlərinin tətbiqinə və əhaliyə hüquqi yardım xidmətlərinin göstərilməsində AR Ədliyyə Nazirliyinin institusional potensialının artırılması" layihəsi çərçivəsində mediasiya təlimi üçün hazırlanan Təlimat" 2019, s. 29-30

Münaqişənin dinamikası mərhələləri

1. **Münaqişədən əvvəlki mərhələ (potensial ziddiyyətlər, narahatlıq)**
 - Bu mərhələdə münaqişə hələ başlamamışdır, lakin tərəflər arasında narazılıq, fikir ayrılıqları və maraq ziddiyyətləri mövcuddur.
 - Əsas amillər: resurs çatışmazlığı, maraqların fərqliliyi, mədəni və sosial fərqlər.
 - Çox vaxt bu mərhələdə yaranan gərginliklər münaqişənin əsasını təşkil edir.
2. **Münaqişənin başlanması (görünən qarşıdurma, insident)**
 - Fikir ayrılıqları və ziddiyyətlər açıq şəkildə ortaya çıxır. Qıcıqlandıran, əksər hallarda qəsdən edilməyən hərəkətlər yanlış anlaşılmalara səbəb olur.
 - Tərəflər arasında ilk qarşıdurmalar və mübahisələr baş verir.
 - Fikirlərin kifayət qədər aydın ifadə edilməməsi emosiyaların yüksəlməsinə və tərəflər arasında ünsiyyətin çətinləşməsinə gətirib çıxarır.
3. **Münaqişənin intensivləşməsi (gərginliyin artması)**
 - Qarşıdurma dərinləşir, tərəflərin mövqeləri daha da sərtləşir.
 - Tərəflər bir-birinə qarşı neqativ münasibət göstərir və kompromisə meyilli olmurlar. Çünki neqativ yanaşmalar sabit fikirlərə çevrilir və tərəflərin münasibəti pisləşir.
 - Bu mərhələdə eskalasiya baş verə bilər – yəni münaqişə daha geniş miqyas alar bilər və onun həll edilməsi çətinləşir.
4. **Münaqişənin zirvəsi (kritik nöqtə, krizis)**
 - Münaqişənin ən yüksək nöqtəyə çatdığı mərhələdir, açıq mübahisədir.
 - Emosional gərginlik artır, tərəflər arasında əlaqə pozulur, hətta fiziki qarşıdurma baş verə bilər.
 - Bu mərhələdə tərəflər arasında əlaqələr zərər görür, əvvəlki münasibətlərə əhəmiyyət verilmir, şəxsi münasibətlər qırılır, tərəflər müxtəlif yollarla bir-birinin üzərində qələbə qazanmağa çalışırlar. Burada həll yollarını tapmaq daha da çətinləşir.
5. **Həll və ya azalma mərhələsi (deeskalasiya)**
 - Tərəflər dialoq yolu ilə münaqişəni azaltmağa və ya tamamilə həll etməyə çalışır.
 - Vasitəçilik, kompromis və ya tərəflərdən birinin güzəştə getməsi münaqişəni yumşalda bilər.
 - Bu mərhələdə nəticə əldə olunmazsa, münaqişə ya təkrar başlayır, ya da uzunmüddətli gərginlik halında qalır.
6. **Münaqişədən sonrakı mərhələ (bərpa)**
 - Münaqişənin nəticələri təhlil olunur, tərəflər arasında münasibətlərin bərpa olunması məqsədi ilə addımlar atılır.
 - Bu mərhələdə yaranmış zərər və ya münasibətlərdəki gərginlik aradan qaldırılmalıdır ki, gələcəkdə oxşar münaqişələr təkrarlanmasın.

Münaqişənin dinamikası, onun təbiətini və mərhələlərini anlamaqla mediator, münaqişəni daha yaxşı idarə edə bilər, bu da sülh və razılığın əldə edilməsinə şərait yaradar.

Bundan əlavə münaqişənin idarə olunması üçün onun dinamikasına təsir edən amilləri bilmək lazımdır. Münaqişənin dinamikasına **emosiyalar, ünsiyyət məsələləri, tərəflərin məqsədləri və xarici müdaxilələr təsir edə bilər**. Mediator, müvəffəqiyyətli olmaq üçün tərəflərin hər zaman açıq paylaşmadığı məlumatları əldə etməlidir. Məhz bu məlumatların sırasında mediator tərəflərin əsl məqsədlərini müəyyən edə bilər və tərəflər arasında gedən danışıqların tonunu dəyişə bilər. Deməli tərəflərin əsl maraq və məqsədlərini müəyyən etmək həm tərəflərin ünsiyyətinə, həm emosional çıxışlarına təsir edə bilər. Mediator tərəflərin məqsəd və maraqlarını müəyyən etmək üçün prosesi **xarici təsirlərdən** qorumaq lazımdır, münaqişə tərəflərini

onlara mənfi, qeyri-konstruktiv təsir edən insanlardan və fikirlərdən azad etməlidir. Azərbaycan məkanında münaqişə tərəfinə yaxın və uzaq qohumların ciddi təsir göstərməsinə tez-tez rast gəlinir (xarici neqativ təsir).

Misal: Boşanan cütlükdə qadın ərindən 2 uşağın saxlanması üçün ayda 1000 manat aliment və birgə nikahda əldə olunan üç otaqlı mənzilin iki otağını istəyir. Ər, 1000 manatdan artıq aliment verməyə və üç otaqlı mənzilə olan payından imtina edərək, mənzilə mülkiyyət hüququnu tam olaraq arvadının adına rəsmiləşdirməyə hazırdır. Ər istəyir ki, uşaqları əvvəlki şəraitdə yaşasınlar. Lakin ərin yaxın qohumları (anası, bacıları) ona təsir edərək, fikrindən daşındırmaq istəyir. Ər, öz niyyətini gizlədir. Bu situasiyada mediator atanın uşaqlarına olan sevgisini rəhbər tutaraq, digər qohumların prosesə müdaxiləsini minimallaşdırmalıdır, prosesi imkan daxilində tez bitirib mediasiya razılaşmasının (barışıq sazişinin) bağlanmasına nail olmalıdır. Bunun üçün mediator qarşı tərəfdən yumşaldıcı addımların atılmasının mümkünlüyünü müzakirə edə bilər. Bunu, sual-cavabla başlayıb, daha sonra ehtimal olunan versiya kimi təqdim edə bilər. *Məsələn*, mediator proses zamanı ərin niyyətini öyrənib, lakin məxfilik prinsipi qarşı tərəflə bu informasiyanı paylaşılmasına imkan vermir; bu səbəbdən qadınla təkbətək görüşdə mediator aşağıda təklif olunan şəkildə suallar verə bilər:

Mediator: Deyirsiniz ki, əriniz uşaqlara çox bağlıdır. Deməli uşaqlarla tez-tez görüşmək istəyəcək?

Cavab: Bəli, uşaqlardan ayrı qalmaq onun üçün böyük zərbədir.

Mediator: İdealda boşandıqdan sonra uşaqlarla harda yaşamaq istərdiniz? Heç düşünmüsünüz ki, boşandıqdan sonra indi yaşadığınız 3 otaqlı mənzil bölünməsəydi uşaqlar üçün necə yaxşı olardı?

Cavab: Əlbəttə, bu çox gözəl olardı, uşaqlara da, mənə də böyük bir hədiyyə olardı, hətta möcüzə olardı, amma bu imkansızdır, çünki onun anası və bacıları imkan verməz.

Mediator: Bu haqda ərinizlə danışmamırsız, onun fikrini bilmirsiniz?

Cavab: Danışmağa imkan olmayıb. Həm də mən baldızlarımla yaxşı tanıyıram, mənə, danışmağa dəyməz.

Mediator: Əgər belə bir razılaşma olsaydı özünüzü xoşbəxt hiss edərdiniz?

Cavab: Əlbəttə, sözsüz, mən çox minnətdar olardım, hətta boşanma səbəblərini də unutmağa çalışardım ki, normal münasibətlər qalsın, uşaqlarımız var axı.

Mediator: Bəs belə bir möcüzə olsaydı Siz ərinizə qarşı hansı addımları atardınız?

Bu suala istənilən müsbət cavabı mediator məharətlə istifadə edə bilər; nəticədə mediator uşaqların atasına onun niyyətini, yəni 3 otaqlı mənzildə olan payından imtina etmək istəyini, həyata keçirmək üçün xarici təsirlərdən azad olmaq və daha qətiyyətli olmaq imkanını yarada bilər. Çünki atanın bu situasiyada verdiyi “qurban” (yəni əmlak payı) əldə edəcəkləri mənəvi məqamlarla (məsələn, uşaqlarla istədiyi vaxt sərhədsiz ünsiyyət, qarşı tərəflə normal münasibətlər, uşaqların mənəvi zərərdən qorunması və s.) müqayisədə onun üçün daha dəyərli deyil.

Xarici təsirlər pozitiv şəkildə də ola bilər. Əgər xarici təsirlər tərəflər arasında olan mübahisənin həll edilməsinə yönəldilibsə, mediator onlardan istifadə edə bilər. *Məsələn*, əvvəlki misalda yaxın qohumlar əri dəstəkləsəydi və yaxud özləri mənzillə bağlı təklifi versəydi mübahisənin həlli tezləşərdi.

Onu da qeyd edək ki, münaqişə həmişə pis, neqativ bir hal kimi görülməməlidir. İnsan cəmiyyətinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla münaqişələrin olması qaçılmazdır, amma onlar pozitiv şəkildə həll olunduqda, münaqişə inkişafa təkan verir. Münaqişə həm də emosiyaların bürüzə verilməsinə təkan verir və tərəflərin həqiqi fikirlərini, üzüntülərini, narahatlıqlarını üzə çıxara bilər. Bəzən tərəflər arasında mübahisə çox dərinləşmiş formada mediasiyaya gəlib çıxır. Bu cür hallarda münaqişənin səviyyəsi yüksək, tərəflər arasında münasibət tamamilə qırılmış, danışqlar isə aqressiv abu-havada davam edir. Mediator mübahisənin dinamikası haqqında biliklərə malik olmalıdır ki, tərəflərin ən aqressiv və çətin münaqişələri onu mübahisənin həllindən

çəkəndirməsin, yəni mediator bədbinliyə qapılmadan, istənilən situasiyada səbrlə çıxış yolu axtarsın.

d. Mediasiya nə zaman faydalıdır?

Mediasiya tərəflər arasında mübahisələrin həllində bir çox hallarda faydalı ola bilər, çünki mediasiya, tərəflərin anlaşma və razılaşma əldə etməsi üçün daha sürətli, səmərəli və məxfi bir yol təqdim edir. Eyni zamanda, mediasiya tərəflərə qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq yolu ilə münaqişəni həll etməyə imkan verərək, onlara aktiv dinləmə, qarşılıqlı ehtiyacların və maraqların müəyyən edilməsi, habelə yaradıcı həll yollarının axtarışı üçün şərait yaradır.

Mediasiya və məhkəmə arasındakı fərqlər mübahisələrin həllində mediasiyayı daha effektiv və rahat bir vasitə edir. Mediasiya prosesi tərəflərin öz qərarlarını qəbul etməsinə və münasibətləri qorumağa üstünlük verdikləri hallarda daha əlverişlidir. Tərəflər mediasiya prosesində özləri qərar qəbul etdiklərinə görə bu proses daha davamlı və məmnunluq yaradan həll yollarına nail olmağa imkan verir.

Mediasiya aşağıdakı hallarda faydalıdır:

1. **Münasibətlərin qorunması və ya bərpası vacib olduqda:**
 - Ailə mübahisələri.
 - İş yerində olan mübahisələr.
 - Biznes tərəfdaşları arasındakı mübahisələr.
2. **Davam edən münasibətlərin olduğu hallarda:**
 - Qonşular arasındakı münaqişələr (mülkiyyət hüquqları, qonşuluqda yaranan məişət və ünsiyyət problemləri, birgə yaşayış qaydalarının pozulması və s.).
 - Məktəb və valideyn arasındakı mübahisələr.
3. **Qərar qəbul etməkdə daha çox nəzarət tələb olunduqda:**
 - Tərəflər məhkəmənin verdiyi qərara etibar etməyərək, öz qərarlarını özləri qəbul etmək istədikdə, mediasiyayı seçə bilərlər.
4. **Mübahisənin sürətlə həll edilməsi vacib olduqda:**
 - Məhkəmə prosesləri çox vaxt aparır, mediasiya prosesi isə nisbətən daha qısa və tez nəticələr verə bilər. *Məsələn*, sağlamlıqla bağlı tibb müəssisələri ilə olan mübahisələrin uşaqlara və ya valideynlərə aliment ödənişi ilə bağlı mübahisələrin tez həll olunması vacibdir.
5. **Məxfilik təmin edilməli olduqda:**
 - Məhkəmə proseslərindən fərqli olaraq, mediasiya prosesi məxfi saxlanılır və tərəflərin şəxsi məlumatları açıq şəkildə müzakirə edilmir. *Məsələn*, ailə, əmək və sağlamlıqla bağlı işlərdə məxfilik çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.
6. **Xərclərin azaldılması zərurəti yarandıqda:**
 - Məhkəmə prosesləri ilə müqayisədə, mediasiya daha sərfəli ola bilər. Bu baxımdan hər hansı mübahisənin mediasiya yolu ilə həlli maliyyə cəhətdən daha məqsəduyğundur.
7. **Emosional yükün azaldılması ehtiyacı olduqda**
 - Mediasiya prosesi daha dostyana bir mühitdə keçirildiyindən, tərəflərin emosional yükünü azalda bilər.
8. **Həll yollarının yaradıcı və çevik olmasına ehtiyac olduqda**
 - Mediasiya çevik proses olduğuna görə tərəflərin maraqlarına uyğun, yaradıcı həll yollarının tapılmasına imkan yaradır.

Mediasiyaanın faydalı olduğu nümunə hallar:

1. Ailə mübahisələri:

- **Boşanma prosesi zamanı** uşaqların kiminlə qalması, aliment ödənişləri, uşaqların tərbiyəsi və inkişafı ilə bağlı mübahisələr, birgə əmlakın bölgüsü ilə bağlı mübahisələr
- **Nikahın davam etdirilməsi şərtləri**
- **Validəyn-uşaq münasibətləri:** valideyn və uşaq arasında yaranan anlaşmazlıqlar, o cümlədən kommunikasiya problemləri, maddi təminat məsələləri
- **Digər ailə mübahisələri**⁶⁸

2. İş və əmək münasibətləri:

- **İşçi və işəgötürən arasında mübahisələr:** əmək müqavilələrinin pozulması, işdən çıxarılma, intizam tənbehləri ilə bağlı məqamlar, iş yerində diskriminasiya və ya ədalətsizlik halları
- **İş yoldaşları arasında anlaşmazlıqlar:** işçilər arasında əmələ gələn şəxsi və ya peşəkar fikir ayrılıqları zamanı yaranan mübahisələr

3. Ticarət və biznes mübahisələri:

- **Müqavilələrdən irəli gələn mübahisələr:** biznes tərəfdaşları arasında müqavilə şərtlərinin pozulması və ya dəyişdirilməsi ilə bağlı yaranan mübahisələr, öhdəliklərin lazıminca icra edilməməsi və s.
- **Müştəri şikayətləri:** müştərilərin məhsul və ya xidmətlərlə bağlı narazılıqları

4. İcma və qonşuluq mübahisələri:

- **Qonşular arasında münaqişələr:** əmlaka mülkiyyət və istifadə hüquqları, birgə yaşayış qaydaları, məişət problemləri ilə bağlı mübahisələr
- **İcma layihələri:** İcma layihələri ilə bağlı yaranan anlaşmazlıqlar

5. Təhsil sistemi ilə bağlı mübahisələr:

- **Məktəb və valideyn arasında münaqişələr:** məktəb qaydaları, təhsil proqramları və ya uşaqların davranışları ilə bağlı anlaşmazlıqlar
- **Tələbələr arasında münaqişələr:** tələbələr arasında yaranan şəxsi və ya akademik problemlər

6. Sağlamlıq və tibbi mübahisələr:

- **Pasiyent və həkim arasında mübahisələr:** tibbi müalicənin keyfiyyəti, diaqnoz və ya müalicə metodları ilə bağlı anlaşmazlıqlar
- **Sağlamlıq sığortası ilə əlaqədar mübahisələr:** sağlamlıq sığortası ilə bağlı yaranan problemlər və şikayətlər

7. Mülkiyyət və torpaq mübahisələri:

- **Mülkiyyət və daşınmaz əmlaka dair digər hüquqlar:** mülkiyyətin sahibi ilə bağlı yaranan mübahisələr, mülkiyyətdən istifadə hüquqları və s.

⁶⁸ "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 26

- **Torpaqdan istifadə ilə bağlı mübahisələr:** torpaqdan istifadə, sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi və ya torpaq sahələri ilə bağlı anlaşmazlıqlar

8. Digər mülki mübahisələr: vərəsəliklə bağlı mübahisələr, yaşayış yerinə istifadə hüquqları, mülki müqavilələrdən və deliktlərdən irəli gələn mübahisələr və s.

9. İstehlakçıların hüquqları ilə bağlı mübahisələr

10. İnzibati icraatla bağlı mübahisələr

e. Mediasiya nə zaman məcburidir?

Məcburi mediasiya məhkəmələrin iş yükünü azaltmağa və hüquqi proseslərin daha effektiv və sürətli olmasına kömək edir.

Məcburi mediasiya, mübahisənin məhkəməyə getmədən əvvəl mediasiya yolu ilə həlli üçün tərəflərin bu prosesə cəlb edilməsini nəzərdə tutur.

“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 3.2. və 28-ci maddələrinə əsasən ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur. Bu o deməkdir ki, bu işlərdə tərəflər ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etmədən, birinci instansiya məhkəmələri iddia ərizəsi və ona əlavə olunmuş sənədləri baxılmağa qəbul etməyəcəkdir.

Aşağıda mediasiyanın məcburi olduğu hallar və səbəblər göstərilir:

1. **Qanunla tələb olunan hallarda:** ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə sənədləri təqdim etməzdən əvvəl mediasiyaya müraciət etmək tələb olunur. Tərəflər mediasiya sessiyasında iştirak etmək üçün birlikdə müraciət etdikdə ilkin mediasiya sessiyasının keçirilməsi tələb olunmur.⁶⁹ Bu, Qanunun tələbidir.
2. **Müqavilə ilə tələb olunan hallarda:** tərəflər arasında bağlanmış müqavilədə mübahisə yarandığı hallarda əvvəlcə mediasiyaya müraciət edilməsi tələbi nəzərdə tutula bilər. Bu hallarda, tərəflər arasında mübahisə yarandıqda onlar müqavilənin müvafiq müddəsinə əsasən mübahisəni əvvəlcə mediasiya vasitəsi ilə həll etməyə çalışmalıdırlar. Beləliklə, müqaviləyə əsasən məhkəmədən əvvəl mediasiyaya müraciət məcburi xarakter daşıyır və mediasiya prosesi keçirilmədən (nəticədən asılı olmadan) məhkəmə sənədləri baxılmaq üçün qəbul etməyəcək.

Məhkəmə mediasiyası: mübahisələr mediasiya prosesinə məhkəmə tərəfindən də yönləndirilə bilər. Bu cür mediasiya prosesləri məcburi olmasa da müəyyən cəhətləri spesifik xarakter daşıyır. Belə ki, Qanuna əsasən məhkəmə, işin hallarını nəzərə alaraq, prosesin istənilən mərhələsində öz təşəbbüsü ilə, yaxud tərəflərdən birinin müraciəti əsasında onlara mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllini təklif edə bilər⁷⁰. Əvvəlcə məhkəmə, mübahisənin həlli üçün mediasiyanın daha uyğun və səmərəli bir yol ola biləcəyini tərəflərə izah edir və tərəflərə işin mediasiyaya yönləndirilməsini təklif edir. Əgər tərəflər **razi olarsa**, məhkəmə iş üzrə icraatı

⁶⁹ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 28.1

⁷⁰ “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 31.1

dayandırır⁷¹. Göründüyü kimi, burada tərəflərin razılığı olmalıdır ki, iş məhkəmədən mediasiya müzakirəsinə keçsin. Məhkəmə iş üzrə qərardad çıxararaq, işin mediasiyaya yönləndirilməsini təmin edir və icraatı dayandırır. Bundan sonra mübahisə mediasiyada müzakirə edilmədən (nəticədən asılı olmayaraq) iş üzrə icraat təzələnməyəcək. Bu səbəbdən məhkəmə mediasiyasını məcburi mediasiya kimi təqdim edənlər olur. Lakin mediasiya könüllü prosesdir və məhkəmənin yönləndirilməsinə baxmayaraq mübahisə tərəfləri özləri qərar qəbul edir ki, mediasiyaya müraciət etsinlər ya yox. Belə olan halda məhkəmə mediasiyasını məcburi proses hesab etmək olmaz, lakin məhkəmə tərəfindən təşviq olunan bir proses kimi qəbul etmək olar.

⁷¹ Tərəflər arasında "Mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə" bağlanarsa, məhkəmə icraatı barışıq sazişi və mediasiya prosesinin nəticələri barədə protokol təqdim edilənədək dayandırılır.

2. Mediasiya sessiyası

a. Mediasiyanın mərhələləri

Mediasiyanın mərhələləri mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi zamanı həll olunan məsələlərin mahiyyəti ilə təyin olunur. Mediasiyanın mərhələlərinin məqsədləri və sayına dair mediasiya məktəbləri fərqli fikirlər irəli sürür. Qəbul olunan ümumi yanaşma ondan ibarətdir ki, mediasiya prosesi iki ana mərhələdən, yəni, işin mediatora və ya mediasiya təşkilatına təqdim edilməsinə qədər olan mərhələdən və təqdim etmədən sonrakı mərhələdən ibarətdir. Birinci mərhələni mediatorun, mediasiya təşkilatının seçilməsi, mediasiyanın aparılması qaydasının müəyyən olunması fazası kimi adlandırırlar. Bu yanaşma eyni zamanda Azərbaycan milli mediasiya məktəbi və qanunvericiliyi tərəfindən də qəbul edilib. Belə ki, “Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 21.1.-ci maddəsinə əsasən mediasiya prosesi tərəflər arasında bağlanan “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” əsasında və ya bu Qanunun 28-ci və 29-cu maddələrinə uyğun olaraq ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməklə həyata keçirilir. Qanunun bu normasından çıxış edərək belə qənaətə gəlmək olur ki, mediasiya prosesi ya tərəflərin könüllü olaraq mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqaviləni imzaladığı an, ya da bir tərəfin digər tərəfə mediasiya prosesinin tətbiqi barədə təklifi göndərdiyi andan başlamış olur. Birinci mərhələnin analizi həm mediasiya qanunvericiliyinin tələblərinə əməl edilməsinin yoxlanılması, həm də mübahisəyə gələcəkdə məhkəmədə baxılacağı təqdirdə iddia müddətinin axımının dayanması və müəyyən sübut etmə yükünün icrası (məsələn, tərəflərin faktiki nikah münasibətlərinin dayandığını və reallıqda artıq mübahisənin başladığını sübut etmək) üçün çox əhəmiyyətlidir. İşə baxan mediator işin ona təqdim edilməsindəki edilən hərəkətlərə görə məsuliyyət daşımasa belə, həmin mərhələdəki hərəkətlərdə qanunun tələblərinin pozulması halını aşkar etdikdə (məsələn, təklifin göndərilməsindən sonra qarşı tərəfin reaksiyasının öyrənilməsi üçün gözləmə müddətinə riayət olunması), bu barədə işi ona təqdim edən təşkilata və ya tərəfə (fərdi qaydada fəaliyyət göstərmə halında) məlumat verməyə borcludur. Bununla belə, mediatorun əsas hüquq və vəzifələri məhz ikinci mərhələdə yaranır. Məhz bu mərhələdə mediator aktiv fəaliyyətə başlayır, müəyyən öhdəliklərini icra edir. İkinci mərhələyə aid proses isə özündə aşağıdakı fazaları (mərhələ və ya addım) birləşdirir:

- Hazırlıq və ya planlama
- Tərəflərlə ilkin görüş, açılış nitqi, tələblərin ifadəsi və mübadiləsi
- Müzakirələr (təklif və güzəştlərin mübadiləsi)
- Ümumiləşdirmə və nəticələri yoxlama
- Yekunlaşdırma

Azərbaycan Respublikası milli qanunvericiliyi mediasiya prosesinin 8 mərhələdən ibarət olduğunu müəyyən edir.⁷² Bunlar mediasiya prosesinə hazırlıq; mediasiya prosesinin başlanılması; tərəflərin mübahisənin mahiyyətini açıqlaması; tərəflərin hər biri ilə ayrı-ayrılıqda danışmaq; mübahisənin həlli üçün təkliflərin hazırlanması; mediasiya prosesinin yekunlaşdırılması; mediasiya prosesinə xitam verilməsi; barışıq sazişinin icrası mərhələləridir. Qanunvericilik səviyyəsində milli üslubun müəyyən edilməsinə cəhd edilsə də, mediatorlar mediasiya prosesini idarə etməkdə sərbəstdirlər, yetər ki, bu tərəflərin birgə maraqlarına zidd olmasın, onlardan birinin və ya hər ikisinin qanuni mənafeyinə ciddi şəkildə ziyan vurmasın, mediasiyanın prinsiplərinə, xüsusilə könüllülük prinsipinə zidd olmasın. Mərhələlərinin sayının az və ya çox olmasına baxmayaraq, demək olar ki, bütün nəzəriyyələr mediasiya prosesinin yuxarıda qeyd edilən mərhələləri özündə mahiyyət baxımından ehtiva etdiyini qəbul edir.

⁷² Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 sentyabr 2019-cu il tarixli, 385 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydası”

Mediasiya nəticəsində bağlanmış sazişin icrasının mediasiya prosesinin tərkib hissəsi olması da nəzəriyyədə mübahisəli məsələdir. Belə ki, məhkəmədən fərqli olaraq, mediator tərəflər arasında yaranmış mübahisənin qarşılıqlı razılıq əsasında həll olunmamasına və ya barışıq sazişinin icra edilməməsinə görə məsuliyyət daşımır. Sazişin icrası vəziyyəti ilə maraqlanmaq məqsədi ilə tərəflərlə əlaqə yaratmaq müsbət tərəfləri ilə yanaşı (tərəflərdə mediasiyaya rəğbət hissinin artmasına kömək edə bilər), xoşagəlməz nəticələrə də səbəb ola bilər. Belə ki, icra olunmama hallarında bundan zərərçəkən tərəf hər bir halda mediatorun dəstək, ən azı məsləhət istəyəcək. Belə əlaqə zamanı tərəfdə (tərəflərdə) mediatorun müvafiq vəzifəsinin olması ilə bağlı təəssürat yaranma, dəstəyin göstərilməsi qərəzsizliyin pozulmasına, göstərilməməsi isə həmin tərəfdə ikrah hissinin yaranmasına səbəb ola bilər.

Qeyd edilən mərhələlər tərəflərlə birgə və ya hər biri ilə ayrılıqda (təkbətək) görüş formasında həyata keçirilə bilər. Buna həm mediator, həm də tərəflər qərar verə bilər. Məsələn, bir qayda olaraq mübahisə eskalasiyasının ən sonuncu mərhələsində olanlar, məişət zorakılığı qurbanları və s. şəxslər ümumiyyətlə bir-biriləri ilə qarşılaşmaq istəmirlər. Mediator birgə görüşdə tam emosiya boşalmasının münafiqəyə çevriləcəyini hiss etdikdə və ya tərəflərdən hansınsa maraqlarını öyrənmək üçün onunla təkbətək görüş ehtiyacı hiss etdikdə birgə görüşdə olan tərəfləri təkbətək görüşə dəvət edə bilər. Odur ki mediasiyanın mərhələləri ilə onun keçirilməsi formatını eyniləşdirmək olmaz. Bəzi nəzəriyyələr birgə görüşü və təkbətək görüşü mediasiyanın mərhələsi hesab etsə də, əslində, onlar mediasiya görüşlərinin formatı hesab olunur. Mediasiyanın istənilən mərhələsində, hətta tərəflər arzu edərsə və bu mediatorun üslubuna zidd deyilsə, hazırlıq mərhələsində də təkbətək görüş keçirilə bilər.

Mediasiya prosesinin təşkili və aparılma qaydası müəyyən ölkələrdə qanunvericilik səviyyəsində tənzimlənsə də (məsələn, “Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı mövcuddur), bu cür tənzimləmə prosesin aparılması üçün minimal standartları müəyyən edir. Halbuki mediasiyada könüllük prinsipi tərəflərə prosesi qarşılıqlı şəkildə istəklərinə uyğun təşkil və idarə etməyə imkan verir. Çox hallarda mediatorun hansı mediasiya üslubunu seçməsindən asılı olmayaraq, tərəflərin qarşılıqlı iradələri prosesi idarə etməyə, onun müddətini uzatmağa və ya qısaltmağa, onun mərhələlərini ixtisar etməyə və ya əlavə təkrar mərhələ keçirməyə məcbur edə bilər. Çünki digər məcburi həll variantlarından və proseslərindən fərqli olaraq, bu mərhələlər “son” deyil. Bu o deməkdir ki, ehtiyac olduqda mediator bir əvvəlki mərhələyə qayıda bilər və birgə iclası keçirmədən təkbətək görüşlərə keçə və ya ümumiyyətlə barışıq sazişini özləri tərtib etmiş tərəflərlə birbaşa yekun iclas keçirə bilər. Mərhələləri tərk etməklə yanaşı, tərəflər daha tez razılığa gələ bilsələr, mediator əvvəldən planlaşdırdığı mərhələlərin müddətini qısalda bilər. Bununla yanaşı, barışıq sazişinin tərtibi və ya imzalanması məqamında mediator və ya tərəflər mübahisənin hansısa detallarının müzakirə olunmadığı və ya hansısa detallı razılaşdırmadan sazişin icrasının mümkün olmayacağı barədə qərara gəlsələr, bu halda mediator prosesin daha əvvəlki mərhələsinə və ya mərhələlərinə qayıda bilər.

Mediasiya prosesinin müddəti:

Mübahisənin mediasiya yolu ilə həllinin nə qədər davam edəcəyi işin mürəkkəbliyindən, tərəflərin razılaşmaya nə dərəcədə meylli olmasından, mediatorun professionallığından asılıdır. Bəzi sadə mübahisələr daha tez həll olunsa da, daha mürəkkəb hallarda mediasiya günlərlə davam edə bilər. Mediasiyada fasiləlik tövsiyə edilməyən hal olduğundan, davamlı danışıqlar daha çox təşviq edilməlidir. Əlbəttə ki, bir neçə saat davam etmiş və tərəfləri kifayət qədər yormuş iclaslarda başqa günə təxirə salma halı normaldır. Lakin təcrübə göstərir ki, müəyyən fasilədən sonra tərəflər danışıqlara qaldıqları yerdən deyil, əvvəldən başlamağa və ya yeni, əlaqəsiz təkliflər əsasında başlamağa səy göstərirlər. Təbii ki, buna fasilə vaxtında təklildə qaldıqda vəziyyəti yenidən qiymətləndirmə və ya başqa şəxslərlə məsləhətləşmə kimi tam kənar faktorlar təsir edir. Odur ki

mediasiyanın fasiləsizliyini təmin etmək üçün eyni günə bir neçə mediasiya iclasının təyin edilməsi tövsiyə olunmur.

Hazırlıq və ya planlama mərhələsi – Bu mərhələ həm uğurlu bir mediasiya sonluğu əldə etmək istəyən mediator üçün, həm də tərəflərin özləri üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu mərhələnin əsas məqsədi gələcək mediasiya prosesi üçün lazım olan hazırlıqları etməkdir. Mediator bu mərhələdə tərəflərlə ayrı-ayrı və ya birlikdə məlumatlandırma sessiyası da təşkil edə bilər (xüsusilə könüllü mediasiya proseslərində). Məlumatlandırma həm müxtəlif əlaqə vasitələri ilə, həm də fiziki olaraq görüşməklə həyata keçirilə bilər. Lakin bir çox mediatorlar fiziki olaraq görüşməyin əlavə resurs itkisi olduğunu nəzərə alaraq, birinci formata üstünlük verirlər. Məlumatlandırma prosesinin özünə də hazırlaşmaq vacib şərtidir. Ən azı bunun üçün tərəflərin yaşı, cinsiyyəti, təhsil səviyyəsi, sağlamlıq vəziyyəti, cəmiyyətdə və ya dövlət qulluğunda mövqeyi və s. nəzərə alınmalı və ona uyğun danışmaq üslubu, məlumatlandırmanın həcmi və s. seçimlər edilməlidir. Çünki tərəflə mediatorun ilk əlaqəsi məhz buradan başlanır və buradan alınan təəssürat növbəti mərhələlərdə həm mediatora, həm də tərəflərə təsir edir. Mediatorun bu mərhələdə əhəmiyyət verməli olduğu əsas məsələ bir tərəfdən resurs qənaətini nəzərə almaq, digər tərəfdən tərəflərin ilkin məlumatlandırıldığına, logistik məsələlərin tam razılaşdırıldığına əmin olmaqdır. Mövcud təcrübə onu göstərir ki, mediatorlar bəzi hallarda tərəflərlə ilkin söhbəti texniki personala həvalə edirlər. Hesab olunur ki, bu hazırlıq mərhələsində yol verilən səhvlərdən biridir. Belə ki, ilkin əlaqə zamanı mediasiya barədə məlumatsız tərəfdə (tərəflərdə) xüsusi suallar yarana bilər ki, bu suala xüsusi biliyi olmayan texniki personal yanlış cavab verə bilər və ya bəzən cavablandırılması bitərəfliliyin pozulması kimi arzulolunmaz nəticələrə səbəb olacaq sualları cavablandırma bilər. Bununla yanaşı, ilkin mediasiya sessiyasından keçilməsi məcburi olan mübahisələr üzrə tərəflərdən biri, bəzən isə hər ikisi prosesə cəlb olunmağa və ya iclaslara gəlməyə həvəssiz olurlar. Təcrübə göstərir ki, belə hallarda həmin tərəfi prosesə cəlb etmək daha artıq say tələb edir ki, bəzən texniki personal buna o qədər də enerji sərf etmir. Halbuki hər iki tərəfin prosesə cəlb edilməsi və ilkin iclasa gətirilməsi uğurun demək olar ki, yarısıdır və bu mediator üçün çox əhəmiyyətlidir.

Mediasiyanın könüllü və məcburi olmasından asılı olaraq, hazırlıq mərhələsində mediatorun görəcəyi işlərin həcmində fərqliliklər ola bilər. Məsələn, könüllü mediasiyalarda mediator tərəflər arasında mediasiyanın tətbiqi barədə ikitərəfli müqavilənin bağlanmasını yoxlamaq, tərəflərin birgə istəyi ilə onlar üçün belə müqavilənin formasının əldə edilməsi və ya tərtib edilməsinə köməklik göstərmək, həm könüllü, həm məcburi mediasiyalarda mübahisənin ümumiyyətlə mediasiyaya yararlılığını yoxlamaq (bəzi mübahisələr üzrə, xüsusilə ciddi məişət zorakılığı hallarında bir tərəfin digər tərəfin təzyiqi və təhdidi altında mediasiyaya gəldiyini aşkar etdikdə mediasiya keçirilməsindən imtina edilə bilər⁷³) və digər hərəkətlər edilə bilər. Milli qanunvericilik bu mərhələdə aşağıdakı hərəkətlərin edilməsini zəruri hesab edir:

- Mediasiya üçün müraciət edən tərəfdən mübahisənin xarakteri barədə qısa məlumat, mübahisənin tərəflərinin və əgər varsa, mediasiyada onları təmsil edəcək vəkilin və ya nümayəndənin əlaqə məlumatlarını almaq;
- Mediasiya prosesi başlayanadək tərəflərə öz mövqelərini qiymətləndirmək, barışıq və güzəşt imkanlarını nəzərdən keçirmək və əgər ehtiyac varsa, müvafiq sahənin mütəxəssisi (vəkil, hüquqşünas, müvafiq texniki sahədə mütəxəssis və s.) ilə məsləhətləşməklə bağlı tövsiyə vermək və bu hərəkətləri etməsi üçün zaman vermək;
- Tərəflərdən özlərinin və ya mediatorun təşəbbüsü ilə işin daha yaxşı başa düşülməsinə köməklik edə bilən əlavə məlumat və digər sənədləri təqdim etmələrini tövsiyə etmək,

⁷³ Mediator keçmişdə şiddətə məruz qalma ilə bağlı müvafiq qurumlara müraciət olunub-olunmadığına, gələcəkdə müraciət ediləcəyinə və bunun tərəflərin müzakirə prosesindəki mövqelərinə təsir edə biləcəyini göz önünə alaraq, prosesi davam etdirib-etdirməyəcəyinə qərar verməlidir. (Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi, Ailə Mediasiyasına dair R (98) 1 sayılı Tövsiyə, maddə 3.9)

tərəflərdən hər hansı biri belə məlumat və sənəd təqdim etmişdirsə, qarşı tərəfə də öz mövqeyini izah edən belə məlumat və sənədləri təqdim etməyi təklif etmək;

- Mediasiya prosesi başlamazdan əvvəl mediasiya sessiyasında iştirak edən tərəflərə mediatorun xidmət haqqı və xərclər barədə məlumat vermək (bəzi mediatorlar bunu ilkin görüş zamanı edir)

Göründüyü kimi hazırlıq hərəkətlərinin nə dərəcədə dolğun həyata keçirilməsi prosesin sonrakı aqibətini həll edir. Aşağıdakı bir sadə nümunə üzərində hazırlıq mərhələsini nəzərdən keçirək:

Vəziyyət:

Gülnarə Əzimova və Fariz Əsədov boşanma ərəfəsindədirlər. Onların 8 yaşlı bir qızları var və əsas mübahisə mövzusu uşağın kimin himayəsində qalacağı və aliment tələbinin razılaşdırılmasıdır. Hər iki tərəf bir-birini uşağa daha uyğun olmayan valideyn kimi görür və məhkəməyə müraciət etməzdən əvvəl G.Əzimova mediasiyaya müraciət edib.

Mediasiyanın Hazırlıq Mərhələsi:

1. Təşkilat tərəfindən iş mediatora təqdim edilir:

2. Hər iki tərəflə ayrı-ayrılıqda telefonla əlaqə saxlanılır:

- o **Gülnarə ilə danışmaq:** O bildirir ki, Fariz çox işləsə də ailəsinə baxmır, qızı ilə kifayət qədər vaxt keçirmir və uşağın əsas baxımı ilə əsasən özü məşğul olur.
- o **Farizlə danışmaq:** O isə iddia edir ki, qızını çox sevir, boşanmaya razıdır, lakin qızının onunla qalmasını tələb edir. Əmək haqqı çox olsa da, Gülnarəyə heç bir aliment ödəmək fikrində deyil.

3. Mübahisənin köklərinin anlaşılməsi:

Mediator hər iki tərəfin mövqeyini araşdırır, nikahın pozulması səbəbi, hansısa şərtlər daxilində onun davam etdirilməsinin mümkünlüyünə dair yalnız ilkin məlumatları toplayır və həmçinin uşağın rifahını ön planda tutaraq situasiyanı dəyərləndirir.

4. Mediasiya sessiyasının planlaşdırılması:

- o Görüşlərin vaxtı və yeri müəyyən edilir.
- o Tərəflərdən birgə görüşlər şəklində mediasiyanın keçməsinin uyğun olub-olmadığını dəqiqləşdirir (ailədaxili zorakılıq olduğu hallarda tərəflərdən biri və ya hər ikisi yalnız tək-tək görüşlər keçirilməsini xahiş edə bilər).
- o Tərəflərə mediasiyanın məqsədi izah edilir: uşağın ən yaxşı maraqlarını qorumaq və mümkün qədər dostyana razılaşma əldə etmək.

5. Qaydaların müəyyən edilməsi:

- o Hər iki tərəf emosional partlayışlardan çəkinməlidir.
- o Təhqir və ittihamlara yol verilməməlidir.
- o Məqsəd uşaq üçün ən yaxşı qərarın tapılmasıdır.

Bu hazırlıq mərhələsindən sonra mediator ilkin mediasiya iclasını təşkil edir.

b. Birgə və tək-tək görüşlər

Tərəflərlə ilkin görüş, açılış nitqi, tələblərin ifadəsi və müzakirəsi – hazırlıq mərhələsində əsas məqsəd tərəfləri mediasiyaya hazırlamaq və logistik məsələləri həll etməkdirsə, bu mərhələdə mediator birbaşa mediasiyaya keçid edir. İlkin iclas tərəflərlə birgə görüş şəklində həyata keçiriləcəksə, mediatorun hər bir tərəflə ayrılıqda çox qısa (təcrübədə 1-2

dəqiqə) salamlama görüşü edib, hazırlıq mərhələsində ona verilən informasiya və ya mübahisənin gərginlik vəziyyətinə münasibətdə hər hansı dəyişikliyin olub-olmadığını aydınlaşdırmaq çox faydalı olar bilər. Ailədaxili zorakılıq hallarında isə belə salamlama hətta mediatorun vəzifəsi hesab edilə bilər. Belə ki, bəzən şiddətə məruz qalan tərəf digər tərəfdən ciddi təhdid ala, birgə görüşə qatılmaq istəyindən imtina etmək və bu ehtiyacını gizli ifadə etmək istəyə bilər ki, bunun üçün ən yaxşı şərait ilkin təkbətək salamlama görüşündə yaradıla bilər. Beləliklə, bu mərhələyə başlamaq üçün mediator tərəflərin özlərini rahat hiss etdiyi və iştirak etməyə hazır olduğu sakit və neytral mühitin yaradılmasına çalışmalıdır. Bu ilkin təəssürat da sonrakı danışıqlar prosesinə təsir edəcək. Xüsusilə əmək mübahisələrində, işçinin tələbi ilə əsl marağı üst-üstə düşür. İşə bərpa tələbi irəli sürən işçilərin böyük əksəriyyəti əvvəlki iş yerində işləmək istəmir, bu tələb işəgötürənə təzyiq edib daha çox kompensasiya almaq üçün istifadə edilir. Bunu adətən ilkin görüşdə az da olsa onun etibarını qazanmış mediator ondan ala bilər. Aşağıdakı misal əmək mediasiyası üzrə ilkin salamlama görüşünə aiddir:

Mediator: Bu gün mənimlə görüşdüyünüz üçün təşəkkür edirəm. Birgə iclasa başlamazdan əvvəl vəziyyətə dair sizin baxışınızı eşitmək istədim. Bu söhbət məxfi qalır, yalnız siz icazə versəniz, müəyyən məqamları digər tərəflə bölüşə bilərəm. Zəhmət olmasa, problemi öz baxış bucağınızdan izah edə bilərsinizmi?

İşçi: Təşəkkür edirəm. İşdə dəyər verilmədiyimi hiss edirəm və düşünürəm ki, rəhbərim mənim töhfələrimi layiqincə qiymətləndirmir. Son zamanlar mənə heç bir aydın izahat verilmədən vəzifə yüksəlişi imkanı əldən verildi. Bu, aramızda gərginlik yaradıb və vəziyyəti necə həll edəcəyimi bilmirəm.

Mediator: Bunun nə qədər məyusedici ola biləcəyini anlayıram. Bu mediasiya vasitəsilə nəyi əldə etmək istədiniz?

İşçi: İdealda mən karyera inkişaf imkanları ilə bağlı aydın ünsiyyət və işimin ədalətli qiymətləndirilməsini istəyirəm. Həmçinin rəhbərimlə iş münasibətimi yaxşılaşdırmaq istəyirəm. Danışıqlardan bu enerjini almasam, işə bərpa olunmağım o qədər də vacib deyil mənim üçün.

Mediator: Bunu bilmək çox faydalıdır. Birgə iclasımızda sizin və işəgötürənin arasında konstruktiv dialoq qurmağa çalışacağıq. Müzakirəni apararkən nəzərə almamı istədiyiniz xüsusi məsələlər varmı?

İşçi: Bəli, mən istəyirdim ki, söhbət peşəkar çərçivədə qalsın və şəxsi tənqiddə yönəlməsin. Narahatlıqlarımı bildirmək istəyirəm, amma vəziyyətin gərginləşməsinə istəmirəm.

Mediator: Bu, tamamilə başadüşüləndir. Hörmətə əsaslanan və həll yönümlü bir müzakirə aparacağımıza əmin olacağam. İndi isə birgə iclasa hazırlaşaq.

Bu fərdi görüş mediatorun hər iki tərəfin narahatlıqlarını daha yaxşı anlamasına və daha məhsuldar mediasiya prosesinin əsasını qoymasına kömək edir. Bəzən elə ilk görüşdən mediator tərəflərin əsl marağının nə olduğunu əldə edə bilər və bu ona sonrakı mərhələləri daha asan keçməyə, daha tez uğurlu nəticə əldə etməyə kömək edir.

Mediasiyanın ilkin birgə görüş iclası adətən tərəflərin və onların vəkillərinin fiziki olaraq birgə iştirak etdiyi iclas formatında həyata keçirilir. Belə iclası mediatorun və prosesin digər iştirakçılarının özünü təqdim etməsi ilə açılır. Bundan sonra mediator mediasiya prosesinin mahiyyətini, onun mərhələlərini, onun mübahisələrin həllinin digər formalarından nə ilə fərqləndiyini, onun prinsiplərini hazırlıq mərhələsinə nisbətən daha geniş və detallı izah edir (Təcrübədə iclasda tərəflərin əvəzinə yalnız vəkillər iştirak edərsə, daha detallı izaha ehtiyac

olmur). Bundan sonra mediator prosesin həyata keçirilməsi qaydalarını, cari iş üçün ayıra biləcəyi vaxtı, mediasiyanın rüsumunu (məcbur mediasiyalar üçün) və xidmət haqqını tərəflərlə razılaşdırır. Bununla yanaşı, dünya təcrübəsində bu mərhələdə məxfilik haqqında müqavilənin imzalanması da həyata keçirilir. Belə ki, bir çox ölkələrin qanunvericiliyində məxfiliyin pozulması əməli sanksiyalaşdırıldığından, mediator tərəfləri bu barədə məlumatlandırıldığını sübut etmək vəzifəsi ortaya çıxır. Bu yükəndən azad olmaq, eyni zamanda məxfiliyi pozan tərəfin məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün onun məlumatlandırıldığının sübutu olaraq belə müqavilənin tərtibi tövsiyə ediləndir.

Açılış nitqindən sonra mediator mübahisənin mahiyyəti və tələbləri barədə məlumat vermək üçün tərəflərə şərait yaradır. Adətən mediasiya üçün ilkin müraciət etmiş tərəfə birinci söz verilir. Bu hissə eyni zamanda tərəflərin emosional boşalması və bu zaman maraqlarını ifadə etməsi anı kimi qiymətləndirilir. Bu yanaşma tərəflərə öz hekayələrini danışmağa imkan verir; mediatorun hər iki tərəfin məlumatlarını bilavasitə özlərindən eşitməsinə imkan yaradır; hər bir tərəfə digərinin nöqtəyi-nəzərini birbaşa eşitmək şansı verir; əsas məsələləri, maraqları və fikir ayrılıqlarını müəyyən etməyə kömək edir.

Hazırlıq mərhələsində müəyyən səddi aşma bilməyən və bəzi məlumatı niyyətli və ya bilməyərəkəndən mediatora verməkdən çəkinən tərəf adətən bu hissədə özünü tam ifadə edir. Bu isə mediatora yeni silah verir, yenidən planlamaya və proqnozlaşdırmağa kömək edir. Yaxşı strukturlaşdırılmış mediasiya prosesində tərəflərin ilkin təqdimatları (bu çərçivədə çox vaxt onların əsas diqqəti mövqelərini təqdim etməyə yönəlir) və danışıqlara başlamazdan əvvəl mövqelərin arxasında dayanan maraqların öyrənilməsi arasında aydın fərq olmalıdır. Bu mərhələ ona görə çox vacibdir ki, o, bəyan etdikləri mövqelərinin həddlərini aşaraq öz real ehtiyaclarını və narahatlıqlarını açıqlamaqda tərəflərə kömək edir; ilkin mövqelərdən görünməyən ortaq məxrəc nöqtələrini aşkara çıxara bilər; daha yaradıcı və qarşılıqlı faydalı həll yolları üçün zəmin yaradır; tərəflər arasında anlaşmanı təşviq etməklə münaqişənin gərginliyinin azaldılmasına kömək edə bilər.

Bu görüşün müddəti ilə bağlı konkret göstəriş olmasa da, mediator onu tərəflərin şəxsi xüsusiyyətləri, işin halları, mübahisənin eskalasiya vəziyyəti və digər halları nəzərə alaraq müstəqil şəkildə tənzimləməlidir. Eyni zamanda, tərəflərin emosional boşalması mediator üçün əhəmiyyətli olsa da, bu proses tərəflərin bir-birini təhqirə keçməsinə, gərginliyin artmasına qədər bitmiş olmalıdır. Əks halda, geri dönüşü mümkün olmayan və ya ağır enerji hesabına mümkün ola bilən çətin vəziyyət yarana bilər.

Bundan sonra mediator bəzi məsələləri aydınlaşdırmağa və məlumatlardakı boşluqları doldurmağa kömək edir. Bunu tamamlamaq üçün suallar verir, əldə etdiyi məlumatları və müşahidə etdiyi duyğuları əks etdirir və tərəflərlə ilkin etimad münasibətləri qurur. Bu yolla tərəflər öz fikirlərini bir-biri ilə bölüşə bilər və bir-birlərinin narahatlıqlarını və qorxularını başa düşə bilərlər. Bu mərhələdə əsas mövqelərlə yanaşı tərəflərin ehtiyaclarının, problemlərinin və motivlərinin aşkara çıxarılması üçün onlara açıq tipli sualların verilməsi, ilkin tələblərinin xaricində onlar üçün nələrin həqiqətən vacib olduğunu ifadə etməyə tərəflərin təşviq edilməsi, tərəflərə yalnız bir-birlərinin mövqelərini deyil, həm də maraqlarını başa düşməyə köməklik göstərilməsi, razılaşma üçün əsas yarada biləcək ümumi maraqların və ya əlavə ehtiyacların müəyyən edilməsi vacibdir. Bundan sonra mübahisənin həll edilməli olan detalları mediator tərəfindən siyahı halına salınır və bir daha tərəflərlə razılaşdırılır.

İlkin mediasiya sessiyasının məcburi olduğu mübahisələr üzrə işlərdə tələblərin və real durumun tərəflərin özünə və mediatora tam aydın olduğuna əmin olduğdan sonra mediator mərhələni bitmiş elan edir və mübahisənin tam mediasiya sessiyasında həlli ilə bağlı tərəflərin istəklərini öyrənir. Tərəflər tam mediasiya keçmək barədə razılığa gəldikdə, mediatorla bu anda müvafiq xidmət müqaviləsi bağlayırlar. Könüllü mediasiyalarda isə bu müqavilə daha əvvəlki

mərhələdə bağlanılır. Bəzi nəzəriyyələr hesab edir ki, mediator bu anda tərəfləri aktiv olaraq tam mediasiyaya keçməyə təşviq etməli, belə mübahisələrin həlli ilə bağlı öz təcrübəsi barədə məlumat verməlidir. Bu tam olaraq mediatorun hansı üslubu seçməsindən asılıdır. Belə ki, fasilitativ mediasiya üslublu mediator bu hissədə də neytral qalaraq, təşəbbüsü tam olaraq tərəflərə verir.

Müzakirələr (təklif və güzəştlərin mübadiləsi) - Bu mərhələdə tərəflər mübahisəli məsələləri mediatorun köməyi ilə müzakirə edirlər, mediator təkliflər və güzəştlər fonunda ortaq maraqları uyğunlaşdırmağa çalışır. Bu mərhələdə təkbətək görüşlər daha effektiv olsa da, tərəflərin istəyi və mediatorun qiymətləndirməsi əsasında birgə görüşlərin keçirilməsi mümkündür. Mediatorun danışıqlar aparmaq qabiliyyətinə bu mərhələdə daha çox ehtiyac duyulur. Məhz bu mərhələdə mediator əvvəldən planladığı və ya danışıqlar ərəfəsində yaranan sualları verir, tərəflərə yeni təkliflər və güzəştlər hazırlamaqda köməklik göstərir. Tərəflər yerində fikir mübadiləsi aparmağa təşviq edilir və tərəflər bir və ya bir neçə həll yolu tapmağa nail olurlar.

Nəzəriyyə bitərəfliyin qorunması üçün mediatora məsləhətlər verməyi məsləhət görməyə də, durğunluq yarandığı halda bu qaçılmaz olur. Milli qanunvericiliyə əsasən, mediasiya prosesinin hər hansı mərhələsində mediator mübahisənin həlli məqsədilə tərəflər üçün öhdəlik nəzərdə tutmayan şifahi və ya yazılı təklifi irəli sürə bilər, hər iki tərəfə açıqlanan belə barışıq təklifi tərəflərin qarşılıqlı razılığı ilə verilir⁷⁴. Bu mərhələdə durğunluq halının yaranması təbiiidir. Çünki tərəflər çox zaman mediasiyaya real olmayan tələblər və təəssürlər, mübahisəni və vəziyyəti öz düşüncə tərzilə təsvir etmələri ilə gəlirlər. Mediator bu mərhələdə tərəfləri alternativ düşünməyə, məsələlərə başqa prizmadan yanaşmağa sövq edir. Təbii ki, mediator bunu yüksək həssaslıqla etməlidir, çünki tərəflər çox zaman onların mövqeyinin şübhə altına alınmasına heç də birmənalı baxmırlar, fərqli cür düşünməyə hər zaman açıq olurlar. Bəzən buna "Niyə belə düşünürsən?" və ya "Səncə, bu yanaşmanı seçsən, qarşı tərəf nə edəcək?" kimi suallarla nail olmaq mümkündürsə, digər hallarda bu cür suallar yetərli olmaya bilər⁷⁵. Şəxsin xarakteri, yanaşma tərzilə işin halları nəzərə alınaraq, tərəfdə empatiya hissini formalaşdırmadan, mediatorun özünə etimad yaradılmadan belə sualları vermək bəzən hətta təhlükəli ola bilər. Odur ki bu mərhələdə mediator daha çox enerji sərf etməli, resurlarının böyük hissəsini məhz bu mərhələdə xərcləməlidir.

Ümumiləşdirmə və nəticələri yoxlama - Tərəflər həm ilkin, həm də danışıqlar zamanı yaranmış mübahisə predmetləri və ya onların bir hissəsi üzrə həll yollarını müzakirə edib, ortaq nəticəyə gəldikdə, mediator onlara nəticələri ümumiləşdirməkdə köməklik göstərir. Bu mərhələdə "müzakirə konveyrinə" daxil olan mübahisə elementləri və oradan hasil olan nəticələr sıralanır, müzakirə olunmamış və ya barəsində razılıq əldə edilməmiş elementlər tərəflərin razılığı ilə yenidən "müzakirə konveyrinə" qaytarılır və ya həmin elementlər ya gələcək başqa mediasiya və ya alternativ həll vasitələrinə, ya da məhkəmə müzakirəsinə ötürülür. Mediator tərəflərə kömək edir ki, gəldikləri nəticələri nəzərdən keçirsinlər, təfərrüatları müzakirə etsinlər və müvafiq variantları qiymətləndirsinlər, razılaşdırılan elementlərin realıqda necə işləyəcəyini və onların maraqlarına cavab verib-verməyəcəyini dəqiqləşdirsinlər, onların həqiqiliyini yoxlasınlar.

Bu mərhələnin girişində bəzən elə hallar olur ki, tərəflər predmet üzrə tam barışıqlarını zənn edirlər. Lakin yoxlama zamanı məlum olur ki, razılaşdırılan hansısa fəaliyyət və ya obyekt ya realığa uyğun deyil, ya da icrası hansısa tərəfin həddən artıq resurs məhrumiyyətlərinə məruz qalması hesabına başa gələ bilər. Və ya ola bilər ki, tərəflərdən biri hansısa hərəkətin edilməsini öhdəlik kimi üzərinə götürüb, lakin onun icra mexanizmi barədə müzakirələr aparılmayıb. Bütün

⁷⁴ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 5 sentaybr 2019-cu il tarixli, 385 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş "Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydası"

⁷⁵ Mediatorlar üçün praktik bələdçi, Macmillan Keck

bu hallarda mediator tərəflərin razılığı ilə onları müzakirələr mərhələsinə qaydır. Bu proses eyni işdə hətta iki dəfə və ya daha çox təkrarlana bilər.

Yekunlaşdırma – Mediasiya prosesi aşağıdakı nəticələrin biri və ya bir neçəsi (bir neçə mübahisə predmeti olduqda və predmetlərdən biri və ya bir neçəsi üzrə fərqli nəticələr olduqda) ilə yekunlaşır:

- a. Tərəflərin predmet (predmetlər) üzrə tam anlaşması;
- b. Danışıklardan sonra mediasiya üçün əlavə cəhdlərin gərəksiz olduğunun mediator tərəfindən təsbit edilməsi və icraata xitam verilməsi;
- c. Tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin mediasiya prosesini yekunlaşdırmaqdan imtina etməsi və mediatorun prosesi sonlandırması;
- d. Mübahisənin mediasiya yolu ilə həllinin əlverişli olmamasının aşkar edilməsi və tövsiyə edilməməsi (məsələn, bəzi dövlətlərin qanunvericiliyi məişət zorakılığı hallarında tərəflərin nikahının davam etdirilməsi üçün barışdırıcılıq fəaliyyətini ya qadağan edir, ya da tövsiyə etmir)
- e. İlk mediasiya sessiyasını keçmək məcburi hesab olunan mübahisələr üzrə mediasiya prosesi üçün milli qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş müddət bitdikdə və onun uzadılması üçün hər iki tərəf birlikdə yazılı şəkildə mediatora müraciət etmədikdə.

Qeyd edilən hallar subyektiv olaraq tərəflərin və mediatorun iradəsindən asılı hallardır. Bununla yanaşı, bəzi obyektiv hallar da var ki, bu hallarda mediasiya prosesinə avtomatik olaraq xitam verilməlidir. Həmin hallara tərəf olan fiziki şəxs ölməsi, hüquqi şəxsin ləğv edilməsi və ya fəaliyyətinin dayandırılması; tərəflərdən birinin məhkəmə tərəfindən ölmüş elan edilməsi və ya itkin düşmüş hesab edilməsi; tərəflərdən birinin fəaliyyət qabiliyyətli olmaması və ya məhdud fəaliyyət qabiliyyətliliyinin məhkəmə tərəfindən müəyyən edilməsi; mediator və ya mediasiya təşkilatının Mediasiya Şurasının üzvlüyündən çıxarılması və s.

Beləliklə, bu mərhələ razılaşma varsa, onun nəticələrinin kağız daşıyıcıda (xarici təcrübədə işgüzar əlaqələr elektron qayda müəyyən edə bilər) fiksə olunması, mediator və tərəflərin isə onu imzaları ilə təsdiq etməsindən, barışıq yoxdursa prosesin yekunlaşdırılmasının müvafiq qaydada sənədləşdirilməsindən, müvafiq xidmət haqlarının ödənilməsi, bununla da prosesin bağlanması ibarətdir.

Nəhayət, hazırlıq mərhələsi də keçirilibsə, həmin görüşlər də daxil olmaqla bütün mərhələlərdəki görüşlər fiziki olaraq ya tərəflər və mediatorun birgə görüşü formatında, ya mediatorla tərəflərin təkbətək görüşü formatında, ya da tərəflərdən belə təşəbbüs daxil olubsa, onların ikisinin birgə görüşü formatında keçirilir. Birgə və təkbətək görüşlər (həmçinin birgə iclaslar və qrup iclasları kimi tanınır) münaqişə tərəfləri arasında ünsiyyət və danışığı asanlaşdırmaq üçün mediator tərəfindən istifadə olunan əsas üsullardır. Hər iki görüş növünün məqsəd və elementlərini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

Birgə görüşlər (Birgə Sessiyalar)

Məqsədi: açıq ünsiyyəti asanlaşdırmaq, hər bir tərəfə digərinin tələb və perspektivini bilavasitə eşitmək imkanı vermək və həll istiqamətində birgə işləməkdir.

Üstünlüklər:

- Şəffaflığı və etimadı təşviq edir.
- Birbaşa ünsiyyətə və dərhal əks əlaqəyə imkan verir.
- Anlaşılmazlıqları real vaxtda aydınlaşdırmağa kömək edir.
- Problemlərin birgə həllini təşviq edir.
- Emosiya partlayışı yaradır və bəzən gizli maraqları büruzə verir.

Çətinliklər:

- Qarşıdurmaya və ya emosional xoşagəlməz vəziyyətə gətirə bilər.
- Tərəflər qarşı tərəfin yanında açıq danışmaqdan çəkinə bilər.
- Güc balanssızlıqları daha aydın və problemli ola bilər.

Təkbətək görüşlər

Məqsədi: Daha məxfi və daha az qarşıdurma şəraitində hər bir tərəfin narahatlıqlarını, maraqlarını və mövqelərini araşdırmaq.

Üstünlüklər:

- Tərəflərə daha sərbəst və açıq danışmağa imkan verir.
- Həssas məsələləri və emosiyaları həll etmək üçün bir imkan təmin edir.
- Hər bir tərəfin əsas maraqlarını və mövqelərini anlamağa kömək edir.
- Gərginliyi azalda və emosional intensivliyi azalda bilər.

Çətinliklər:

- Görüşdə paylaşılan və qarşı tərəfə çatdırılması vacib olan məlumat tam şəkildə çatdırılmaya bilər (məlumat itkisi). Mediator tərəflər arasında hansı məlumatların (əgər varsa) ötürülməli olduğunu diqqətlə nəzərdən keçirməlidir. Bu, məharət tələb edir, çünki iclaslarda paylaşılan məlumatların heç də hamısı tərəflərə ötürülməli deyil və yaxud buna ehtiyac yoxdur. Mediatorun rolu sadəcə məlumatların ötürücüsü olmaq deyil, tərəflərə effektiv ünsiyyət qurmaqda kömək etməkdir.
- Mediator tərəflər arasında hərəkət etdiyi üçün proses daha uzun çəkə bilər.
- Əgər tərəflərdən biri mediatorun digər tərəfə daha çox vaxt sərf etdiyini və ya daha çox diqqət yetirdiyini hiss edərsə, qərəzli yanaşma təsüratı yaratma riski var.

Mediator mübahisənin dinamikasına, tərəflər arasında münasibətlərə və vasitəçilik prosesinin mərhələsinə əsasən birgə iclasların və ya təkbətək görüşlərin nə vaxt istifadə ediləcəyinə qərar verir. Bacarıqlı mediator tez-tez prosesi effektiv idarə etmək və həll yoluna çıxmaq üçün hər iki texnikanın birləşməsindən istifadə etməlidir. Adətən, logistika məsələləri, vaxt və əsas qaydaları müəyyən etmək və tərəflərin ilkin tələblərinin səsləndirilməsi kimi məsələlər birgə iclaslarda həll olunur. Lakin bir daha qeyd edək ki, tərəflərdən biri və ya hər ikisi bunu tələb edərsə, ola bilər ki, bütün proses yalnız təkbətək görüş formatında keçsin. Əgər birgə görüşdə müzakirələr səmərəsiz olarsa və ya həddən artıq qızırsa, mediator emosiyaları soyutmaq üçün təkbətək görüşlərə keçə və fərdi olaraq konkret məsələlər üzərində işləyə bilər. Bu görüşlərdə isə irəliləyiş əldə olunduqca, mediator potensial həll yollarını müzakirə etmək və razılaşmaları yekunlaşdırmaq üçün tərəfləri yenidən bir araya gətirə bilər. Uğurlu mediator həm birgə, həm də ayrı-ayrı görüşlərdən səmərəli istifadə etməklə, bütün tərəflərin ehtiyac və narahatlıqlarına cavab verən balanslaşdırılmış proses yaradır və nəticədə daha dayanıqlı və qarşılıqlı məqbul həllə nail ola bilər.

c. Sazişin tərtib edilməsi və yazılması

Nəzəriyyədə mübahisəli olsa da, nəticələrin müqavilə halına salınmasını bir qayda olaraq mediator həyata keçirir və yekun sənədi tərəflərin bəyənməsi üçün təqdim edir. Bununla belə, təcrübədə onun tərəflərin özü və ya vəkilləri vasitəsilə tərtib etmə halları da az deyil. Beynəlxalq nəzəriyyə və milli qanunvericilik barışıq sazişindəki şərtlərə və onun nəticələrinə görə mediatorun məsuliyyət daşımalarını istisna etsə də, professionallıq tələbləri nəzərə alınaraq, nüfuzun qorunması və lüzumsuz iddiaların qarşısının alınması üçün saziş tərtib edən mediatorsdan aşağıdakılara riayət etməsi tövsiyə olunur (bu tövsiyələr eyni zamanda tərəflər üçün də faydalıdır):

1. Saziş mümkün qədər yekun iclasın keçirildiyi gün, fasilə verilmədən hazırlanmalıdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əks halda üçüncü şəxslərin əsassız müdaxiləsi, məsləhətləri, tərəflər arasında sonradan yaranmış mənfi emosional dialoq, uzun fasilədə əməkdaşlıq həvəsinin soyuması kimi hallar tərəfin razılaşmanı təsdiq etmək istəyini aradan qaldıra bilər.

2. Saziş S.M.A.R.T olmalıdır. Bu hərflər 5 əsas tələbi birlikdə ifadə edən ingilis dilində olan sözlərin baş hərfləridir və müvafiq olaraq həmin sözlər Specific, Measurable, Achievable, Relevant və Time-bound sözləridir. Həmin tələblərin mahiyyətini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar.

- **Specific** (dilimizə tərcüməsi-spesifik) – Saziş konkret olaraq məhz o işin hallarına aid olmalı, anlaşmanı tam ifadə etməli, fərqli cür başa düşülmədən qaçınılmalıdır.

- **Measurable** (dilimizə tərcüməsi-ölçülə bilən) – Sazişdə tərəflərin üzərinə götürdüyü öhdəliklər, əldə ediləcək nəticələri ölçmək üçün kriteriyalar mövcud olmalıdır.

- **Achievable** (dilimizə tərcüməsi-əlcatan) – Sazişdəki şərtlər tərəflərin malik olduqları imkanlar və məhdudiyyətlər fonunda real icra oluna bilən olmalıdır.

- **Relevant** (dilimizə tərcüməsi-müvafiq, uyğun) – Sazişdəki şərtlər tərəflərin məqsəd və maraqlarına uyğun olmalı, birbaşa mübahisənin əsas məsələlərinə aid olmalıdır.

- **Time-bound** (dilimizə tərcüməsi-zamana bağlı) – Saziş şərtlərindəki hərəkətlər və ya öhdəliklərin icrası müəyyən vaxtla bağlı olmalıdır.

Qeyd edilən şərtlər daxilində bir əmək mübahisəsi üzrə razılaşmanı nəzərdən keçirək. Mübahisənin mahiyyəti: İşçi həftəlik satış proqnozunu vaxtında təqdim edə bilmədiyi üçün onunla olan əmək müqaviləsinə xitam verilib. Mediasiyada məlum olur ki, proqnozun vaxtında hazırlanmasına mane olan hallar arasında rəhbərliklə müzakirələr üçün zaman ayrılmamasıdır:

Spesifik: Hər iki tərəf ötən həftənin satış hesabatını müzakirə etmək və qarşıdan gələn həftəni planlaşdırmaq üçün hər bazar ertəsi səhər saat 10-da 30 dəqiqəlik yoxlama görüşü keçirəcək.

Ölçülə bilən: Satış proqnozları həftənin sonunda nəzərdən keçiriləcək, satış nəticələri ilə müqayisə olunacaq, reallığı bu kriteriya ilə qiymətləndiriləcək.

Əldə edilə bilən: 30 dəqiqəlik müddət hesabat və proqnozu müzakirə etmək üçün kifayət sayıla bilər.

Müvafiq: Görüşlər bilavasitə tərəflərin ünsiyyət və iş əlaqələrinin yaxşılaşdırılması, işçiyə öz funksiyalarını lazımınca icra etməsi üçün kömək etməklə bağlıdır.

Vaxta bağlı: Bu Saziş növbəti altı ay ərzində qüvvədə olacaq və bu müddətin sonunda işçinin fəaliyyəti qiymətləndiriləcək. Müsbət nəticə əldə edilmədiyi halda işçi ilə əmək müqaviləsinə xitam veriləcək.

Aşağıdakı nümunə qeyd edilən tələbləri təmin edən razılaşma mətninə misal ola bilər:

Mübahisənin predmeti:

İşçi son üç ay ərzində iş yerində göstərdiyi performansın ədalətli qiymətləndirilmədiyini və ona söz verilən bonusun verilmədiyini iddia edir. İşəgötürən isə performans qiymətləndirmə sisteminə əsaslandığını bildirir.

Bonus ödənişi: İşəgötürən 1 yanvar 2025-ci il tarixinə qədər işçiyə 1500 AZN bonus ödənişi edəcək. (Ölçülə bilən və müddətli)

Performans qiymətləndirilməsi: İşçinin performansı mart və iyun aylarında iki dəfə müstəqil olaraq qiymətləndiriləcək və nəticələr işçiyə açıq şəkildə təqdim ediləcək. (Konkret və müvafiq)

Kommunikasiya: İşəgötürən və işçi arasında daha şəffaf ünsiyyəti təmin etmək üçün hər ayın ilk həftəsi rəsmi görüşlər keçiriləcək. (Əldə edilə bilən və müddətli)

Daxili şikayət proseduru: İşəgötürən mart ayının sonuna qədər yeni, daha şəffaf şikayət proseduru hazırlayıb işçilərlə bölüşəcək. (Reallığa uyğun və müvafiq)

Razılığın icrasına görə məsuliyyət: Hər iki tərəf bu sazişə əməl etməyə razıdır. Sazişə riayət olunmaması halında mübahisə məhkəmə yolu ilə həll ediləcək.

3. Üçüncü şəxslərin maraqlarına toxunan məsələlər barəsində onları prosesə cəlb etmədən və razılığını almadan saziş şərtlərini təsdiq etmək olmaz. Mediasiya işlərində tez-tez rast gəlinir ki, tərəflər aralarındakı mübahisəni həll edən zaman onlara aid olmayan əşya barəsində sərəncam vermək, habelə, üçüncü şəxslərin üzərinə hansısa öhdəlik qoymaqla bağlı razılaşma əldə etmək istəyirlər. Məsələn, əmlak bölgüsü zamanı ərin anasına məxsus mənzili tərəflər öz aralarına bölür, babanın üzərinə uşaqlara aliment ödəmək öhdəliyi qoyur, arvadın ərin bacısına məxsus evə köçməsinə razılıq verir və s. Milli qanunvericiliyə görə mübahisələr mediasiyada iştirak etməyən üçüncü şəxslərin və ya məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, yaxud məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslərin hüquqlarına toxunduqda belə mübahisələr üzrə mediasiya keçirilə bilməz⁷⁶. Tərəflər mediasiya prosesinə hüquqları barədə sərəncam vermək istədikləri şəxslərin cəlb edilməsinə razılıq verərlərsə, bu halda həmin şəxslər prosesə cəlb olunmalı və barışıq sazişindəki onlara aid şərtləri təsdiq etməlidirlər. Aşağıda üçüncü şəxslərin maraqlarına toxunma ehtimalı olan mübahisə növlərindən bir neçə misala baxaq:

- ➔ Öhdəliyin ötürülməsi, aliment üzrə tələbin güzəşti, birgə kreditorlardan biri ilə digərlərinin razılığı olmadan sövdələşmə;
- ➔ Bank kredit borcu ilə bağlı zamini cəlb etmədən əsas borclu ilə kreditin əsas elementlərinin yenidən razılaşdırılması;
- ➔ Bir neçə təsisçisi olan şirkətdə direktorla mübahisənin digər təsisçiləri cəlb etmədən bir təsisçi ilə həll etmə sövdələşməsi
- ➔ Birgə mülkiyyətdə olan əmlak barəsində digər payçıları cəlb etmədən birtərəfli sərəncam vermə
- ➔ Ər-arvadın üçüncü şəxslərin əmlakı ilə bağlı sövdələşməsi
- ➔ Atalığın müəyyən edilməsi - rəsmi qeydə alınmış ataya məlumat vermədən bioloji ata ilə sövdələşmə
- ➔ İpoteka ilə yüklü olan əmlak barəsində ipoteka saxlayanın razılığı olmadan sərəncam vermə
- ➔ Birgə nikah dövründə götürülmüş bank borcu üzrə öhdəliyin bankın razılığı olmadan ər-arvad arasında bölünməsi;
- ➔ Qəyyumluq və himayəçilik orqanının razılığı olmadan qəyyumluqda və ya himayəçilikdə olan şəxsin əmlakı barədə sərəncam vermə

4. Uşağın maraqlarına ciddi şəkildə toxunan məsələlər barəsində sövdələşmə yolverilməzdir – Ailə mübahisələrinin həllində uşağın maraqlarının nəzərə alınması tələbi öncəlik təşkil edir. Belə ki, həm milli qanunvericilik, həm də uşaq hüquqları ilə bağlı beynəlxalq normalar uşaqların da maraqları ilə bağlı məsələlərin həlli zamanı uşağın hüquqlarının üstün qoruma standartını müəyyən edir. Uşaqlar barəsində bütün tədbirlərdə əsas diqqət uşaq mənafelərinin daha yaxşı təmin edilməsinə yönəldilir, istər bu tədbirlər sosial təminat məsələləri ilə məşğul olan dövlət idarələri və ya özəl idarələr tərəfindən görülsün, istərsə də məhkəmələr, inzibati və ya qanunvericilik orqanları tərəfindən. İştirakçı dövlətlər uşağın valideynlərinin, qəyyumlarının və ya qanuna görə onun üçün məsuliyyət daşıyan digər şəxslərin hüquq və vəzifələrini nəzərə alaraq, uşağı onun rifahı üçün zəruri olan müdafiə və qayğı ilə təmin etməyi öhdələrinə götürür və bu məqsədlə bütün qanunvericilik tədbirlərini və inzibati tədbirləri görürlər. İştirakçı dövlətlər təmin edirlər ki, uşaqların qayğısına qalmaq və ya müdafiəsi üçün cavabdeh olan idarələr, xidmətlər və orqanlar səlahiyyətli orqanların qoyduqları normalara, o

⁷⁶ "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 3.3

cümlədən təhlükəsizlik və səhiyyə, onların işçi heyətinin say tərkibi və yararlığı, habelə mötəbər nəzarət baxımından cavab versinlər⁷⁷.

Təcrübədə uşaqların maraqlarının nədən ibarət olması və məhz hansı tədbirin bu maraqları ciddi şəkildə pozması ilə bağlı konkret standart müəyyən edilməyib. Bununla yanaşı, qanunvericilik və onun tətbiqi təcrübəsindən belə qənaətə gəlmək olur ki, uşağın həyat və sağlamlığına, təhsilinə mənfi təsir edə biləcək, davamlı vərdiş etdiyi həyat tərzinin dəyişməsi, mülkiyyətində olan əmlaka sərəncam verilməsi, digər bacı-qardaşlarından ayrılması ilə bağlı mübahisə və ya qeyd edilənlərlə nəticələnməyə mediəsiya sövdələşməsi uşağın maraqlarına toxunur.

“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 26.3-cü maddəsinə əsasən, uşağın maraqlarına toxunan ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediator müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın (qurumun) rəyini alır. Həmin Qanunun 26.4-cü maddəsi isə müəyyən edir ki, əgər ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr zamanı uşağın normal böyüməsinə və inkişafına təhlükə yaradan, yaxud onun maraqlarına zərər vura bilən hallar mövcuddursa və ya belə halların yaranma ehtimalı olarsa, mediator bu barədə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) məlumat verməyə borcludur və mediator göstərilən işlər üzrə mediəsiya prosesinin həyata keçirilməsindən imtina edə bilər. Göründüyü kimi, milli qanunvericilik uşaqların maraqlarına toxunan hallarla uşaqların maraqlarına ziyan vuran, təhlükə yaradan halların fərqləndirilməsi öhdəliyini mediatorun üzərinə qoyur. Birinci halda müvafiq müsbət rəy almaqla sazişi təsdiq etməyə razılıq verilir, ikinci halda mediatora belə işlərdə icraata xitam vermək tövsiyə olunur. Mediasiyada adətən uşaqların maraqlarına toxunan hallara aid bir neçə misala diqqət yetirək:

- Qəyyumluq və himayəçilik orqanının razılığı olmadan uşağın əmlakı barədə sərəncam vermə (*Uşağın əmlakı valideynlər tərəfindən idarə olunarsa, mülki qanunvericiliyə uyğun olaraq onlara himayə altında olan şəxsin əmlakına sərəncam verənlərə dair qaydalar şamil olunur, bu qaydaya əsasən isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının razılığı alınır*)⁷⁸.
- Uşağın qeyri-valideyn olan şəxslərin və ya uşaq evlərinin himayəsinə verilməsi
- Uşağın alkoqol, narkotik vasitələrə bağımlılığı olan, ağır psixi xəstəlikdən əziyyət çəkən valideynin himayəsinə verilməsi
- Uşağın radikal dini cərəyanlara üzv olan və inancının uşağın təhsil, tərbiyə və sağlamlığına mənfi təsir edəcəyi bilinən valideynin himayəsinə verilməsi
- Uşağın təhsil, tərbiyə və sağlamlığına mənfi təsir edəcəyi bilinən valideynin himayəsinə verilməsi
- Uşağın digər valideynə cinayət hədəsi edən və ya digər tərəfin ağır psixoloji vəziyyətindən istifadə edib ona təzyiq göstərən valideynə verilməsi

Nəhayət, əsasında uşaq, onun hüquqları və mənafeləri ilə bağlı məsələlərin də müzakirə olunduğu ailə mübahisələri həll olunarkən, bütün müzakirələrin mərkəzində uşağın üstün maraqları dayanmalı, saziş həmin hissədə daha detallı olmalıdır. Aşağıdakı barışıq sazişində buna mümkün qədər riayət etməyə çalışılıb:

Mübahisənin predmeti:

Uşaq ilə görüş qrafikinə, onun maddi təminatı və valideynlik öhdəliklərinin bölüşdürülməsi

⁷⁷ Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya, maddə 3

⁷⁸ Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi, maddə 55.5

Saziş Şərtləri

1. Uşağın fiziki və emosional rifahı

- 1.1. Hər iki valideyn uşağın fiziki, psixoloji və emosional rifahını qorumağı öhdəsinə götürür.
- 1.2. Uşaqla bağlı bütün qərarlar onun maraqları nəzərə alınaraq veriləcək.

2. Görüş qrafiki

- 2.1. Uşaq həftə içi günlərində ananın himayəsində qalacaq.
- 2.2. Hər həftənin **şənbə günü saat 10:00-dan bazar günü saat 18:00-a qədər** uşaq atanın yanında olacaq.
- 2.3. Yay tətilində **hər ilin iyul ayının 1-dən 15-nə qədər** uşaq atanın yanında olacaq.
- 2.4. Hər iki valideyn uşağın ad günü və bayramları birlikdə qeyd etməyə çalışacaq.

3. Maddi dəstək və təhsil xərcləri

- 3.1. Ata hər ay **300 AZN** aliment ödəməyi öhdəsinə götürür.
- 3.2. Uşağın təhsil haqqısı və dərslər ləvazimatları üçün xərclər valideynlər tərəfindən **50%-50%** bölünəcək.
- 3.3. Uşağın sağlamlıq və inkişafı ilə bağlı fəvqəladə hallar yaranarsa, hər iki valideyn birgə maliyyə dəstəyi göstərməlidir.

4. Ünsiyyət və qarşılıqlı hörmət

- 4.1. Valideynlər uşağın tərbiyəsi və inkişafı ilə bağlı mütəmadi ünsiyyətdə olmalıdırlar.
- 4.2. Hər iki tərəf uşağın qarşısında digər valideyni təhqir etməkdən və mənfi ifadələr işlətməkdən çəkinməlidir.
- 4.3. Valideynlər uşağın rifahı ilə bağlı qərarları birgə verməyə çalışacaqlar.

5. Mübahisələrin həlli

- 5.1. Bu sazişə əməl olunmaması və ya yeni məsələlərin ortaya çıxması halında tərəflər **öncə mediasiya vasitəsilə problemi həll etməyə çalışacaqlar**.
- 5.2. Mediasiya uğursuz olarsa, hüquqi prosedurlar tətbiq edilə bilər.

d. Sazişin icrası

Mediasiya könüllü proses olduğundan, onun nəticəsi olaraq imzalanmış saziş onun ruhuna uyğun olaraq könüllü şəkildə icra olunur. Tərəflər müqavilədə razılaşdırılmış şərtləri könüllü şəkildə icra etməlidirlər. Bu, müəyyən pul ödənişində, davranışın dəyişdirilməsində, siyasətin dəyişdirilməsində və ya digər öhdəliklərin icrasında ifadə oluna bilər. Bir qayda olaraq, aktiv hərəkətlərlə ifadə olunan öhdəliklərin icrası üçün son tarix müqavilə ilə müəyyən olunur. "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun 34.1.-ci maddəsinə əsasən barışıq sazişi, əgər sazişdə ayrı şərt nəzərdə tutulmayıbsa, imzalandığı gündən tərəflər üçün məcburi xarakter daşıyır. Barışıq sazişində tərəflər arasında ayrı müddət müəyyən edilməyibsə barışıq sazişi imzalandığı gündən 10 gün müddətində könüllü şəkildə icra olunmalıdır.

Tərəflər özləri bu cür son icra tarixlərini diqqətdə saxlamalıdırlar və milli qanunvericiliyə görə mediator bununla bağlı hər hansı öhdəlik daşımır. Lakin beynəlxalq təcrübəyə görə tərəflər müqavilənin icra vəziyyətini monitorinq etmək üçün mediator və ya hər hansı üçüncü şəxsdən kömək istəyə bilərlər. Belə olan halda, sazişin icrasında yaranmış çatışmazlıqlar və ya mübahisələrlə bağlı əlavə hüquqi proseslər keçmədən təkrar mediasiya oluna və ya sadələşdirilmiş danışıqlarla yoluna qoyula bilər.

Sazişin icrası üçün bir neçə təminat növü nəzərdə tutula bilər. Bunlardan biri razılaşdırılmış müddətdə icra olunmamağa görə təminatın nəzərdə tutulmasıdır. Təminat həm birbaşa sazişin özündə nəzərdə tutula bilər, həm də qanunvericilik onun üçün minimal məbləğ nəzərdə tuta bilər. Milli qanunvericilik pul ödənişlərinin gecikdirilməsi üçün illik bank uçot dərəcəsində pul tələbi irəli sürməyə imkan verir.

Digər təminat isə dövlətin gücü ilə məcburi icra üsuludur. Məcburi icranın məhkəmə qərarı, notariat qeydi və ya birbaşa icra vərəqəsi əsasında təmin edilməsi kimi üsulları vardır. Azərbaycan qanunvericiliyi bu təminatlardan yalnız məhkəmə təsdiqini nəzərdə tutur. Belə ki, yuxarıda qeyd olunan Qanunun 34.3.-ci maddəsi müəyyən edir ki, əgər barışıq sazişinin könüllü icrasından imtina olunsa, tərəf (o cümlədən məhkəmə baxışında olan işlər üzrə tərəf) barışıq sazişinin məcburi icrası üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. 34.4-cü maddəyə əsasən isə barışıq sazişi məcburi icra edilməsi üçün məhkəmə tərəfindən müvafiq qaydada təsdiq olunur. Mülki prosessual qanunvericilik belə işlər üçün sadələşdirilmiş icraat və qısaltdırılmış müddət nəzərdə tutur. Belə ki, bu cür ərizələrə xüsusi icraat qaydasında, tərəflərin iştirakının məcburi olmadığı prosesdə, ərizə məhkəməyə daxil olduqdan 10 gün müddətində baxır.⁷⁹

Bununla yanaşı, qanunvericilik müqavilənin məcburi icrasını təmin etmək üçün heç də avtomatik məhkəmə təsdiqini nəzərdə tutmur. Hakimə səlahiyyət verilir ki, barışıq sazişi və ya onun bir hissəsi qanuna zidd olduqda habelə, mediasiyada iştirak etməyən üçüncü şəxslərin və ya məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan, yaxud məhdud fəaliyyət qabiliyyətli hesab edilən şəxslərin hüquqlarına toxunulan mübahisələr üzrə keçirilmiş mediasiya prosesinin nəticəsində bağlandıqda onu təsdiq etməkdən imtina etsin.

⁷⁹ Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi, Fəsil 40-7

3. Mediator

a. Mediatorun şəxsi keyfiyyətləri

Mediator – peşəkar əsasda mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi üçün tərəflərin cəlb etdiyi və ya mediasiya təşkilatı tərəfindən təyin olunmuş, Qanunun tələblərinə cavab verən fiziki şəxsdir⁸⁰. Mediator peşəsi olduqca çətin bir peşədir və müəyyən şəxsi göstəricilərin və vərdislərin olmasını tələb edə bilər⁸¹. Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydasına əsasən mediator hər bir halda öz şərəf və ləyaqətini qorumaq, peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən, mediasiya fəaliyyətinin nüfuzunu aşağı sala biləcək hərəkətlərə yol verməməlidir.⁸² Qanunun bu tələbi mediasiya üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Çünki mediatorun cəmiyyətdə düzgün və etibarlı insan kimi tanınması tərəflərin etibarını qazanmasına kömək edə bilər. Mediatorun etibarlı olması tərəflərin onun fikirlərinə və tövsiyələrinə daha ciddi yanaşmasına səbəb ola, həm də tərəflərin sərbəst şəkildə danışıqlarına və maraqlarını bildirmələrinə kömək etmiş olar.⁸³

Mediatorun uğurlu olması üçün müəyyən **keyfiyyətlərə və bacarıqlara** sahib olması vacibdir. Bu keyfiyyətlər mediatorun prosesə effektiv şəkildə rəhbərlik etməsinə, tərəfləri dinləməsinə və münaqişəni həll etməsinə kömək edir.

Aşağıda uğurlu bir mediatorun **əsas keyfiyyətləri** verilmişdir:

1. Tərəfsizlik və obyektivlik:

Mediator hər iki tərəfə qarşı obyektiv və tərəfsiz olmalıdır. Heç bir tərəfə üstünlük verməməli və ya qərəzli olmamalıdır. Proses boyu mediator bu məqamlara diqqət etməlidir.

2. Empatiya və emosional intellekt:

- Empatiya: mediator tərəflərin hisslərini və emosiyalarını başa düşməli, onlara hörmətlə və şəfqətlə yanaşmalıdır; bununla belə, onların hisslərinin təsirinə düşməməlidir.

- Duyğu idarəetməsi: mediator öz emosiyalarını idarə edə bilməli və stressli vəziyyətlərdə soyuqqanlılığını qoruya bilməlidir.

3. Özünü tanıma:

Mediator öz dəyərlərini, inanclarını, qərəzlərini bilməli, eqosunu ikinci planda saxlamalıdır. Əks halda prosesin qərəzsizlik, könüllülük və neytrallıq prinsiplərinə uyğun aparılması mümkün olmayacaq.

4. Sadəlik (səmimilik, təkəbbürlükdən uzaq olma):

Bu xüsusiyyətlər tərəflər arasında inam və etibar yaratmaq üçün çox vacibdir. Mediator tərəflərlə səmimi və sadə davranmasa, lazımı məlumatları almaqda çətinlik çəkə bilər, çünki tərəflər həqiqi maraqları haqqında danışmaqdan çəkinə bilərlər. Xüsusi ilə qapalı tipli şəxslərdən informasiya almaq bu situasiyada əlavə taktikalar tələb edir.

5. Səbr və dözümlülük:

- **Səbrli olmaq:** mediasiya prosesi çox zaman tələb edə bilər və müzakirələr mürəkkəb ola bilər. Bu səbəbdən mediator səbrli olmalıdır. Tərəflər bəzən eyni məsələləri dəfələrlə təkrar edir, əsas mövzudan kənara çıxaraq uzun müddət danışır və ya kobudluq edərək mediatora xoşagəlməz

⁸⁰ "Mediasiya haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 1.0.3; "Mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi Qaydası", bənd 3.1

⁸¹ Ruslan Mirzəyev "Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi", 2020, s. 138

⁸² "Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası", bənd 3.5.1

⁸³ Ruslan Mirzəyev "Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi", 2020, s. 139

sözlər söyləyir. Mediator heç bir halda qarşılıqlı kobudluğa yol verməməli və mümkün qədər nəzakətli şəkildə prosesi idarə etməlidir. Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydasının 3.7.1-ci bəndinə əsasən "mediator fəaliyyətində nitq mədəniyyətinə riayət etməli, bütün şəxslərə münasibətdə nəzakətli, diqqətli və səbrli olmalıdır". Mediasiya prosesinin uzun müddət çəkdiyi hallarda mediatorun səbrli olması vacibdir. Belə çətin fəaliyyəti həyata keçirmək həm də fiziki dözümlülük tələb edir.⁸⁴

Dözümlülük göstərmək: tərəflər arasında mübahisələri həll etmək üçün mediator bir çox hallarda uzun zaman və zəhmət sərf edir. Prosesi təmkinlə idarə etmək və tərəflərdən yorğunluğunu gizlətmək üçün mediator dözümlü olmalı və müsbət nəticə əldə edəcəyinə inanmalıdır.

6. Optimistlik:

Bu xüsusiyyət mediatora ən perspektivsiz məqamlarda belə ümidini itirməməyə kömək edir. Optimist mediator hər hadisənin yaxşı tərəflərini görür və tərəflərə də bu məqamları görməyə kömək edir. Uzun müddət gedən mediasiya proseslərində tərəflərin mövqelərinin bir-birindən çox uzaq olduğu hallarda mediatorun səbrli olmasından əlavə optimist olması da vacibdir. Çünki heç gözlənilməyən anda danışıqların dinamikası dəyişə bilər. Mediatorun bu proses ərzində təkidlə işləməsi də tərəfləri barışığa gətirən amillərdəndir.⁸⁵

7. Açıq tipli şəxs olması:

Bu xüsusiyyət mediatora çətin mediasiya prosesinin həm tərəflər üçün, həm digər şəxslər, həm də özü üçün daha rahat olmasına kömək edir. Bəzən tərəflər mediatorun suallarına kobud cavablar verərək, ünsiyyəti çətinləşdirirlər. Bu halda mediatora onun yumor hissi və açıq tipli şəxs olması kömək edə bilər ki, gərginlik aradan qalxsın. Məsələn, mediator tərəflərə öz təcrübəsindən müxtəlif məzəli əhvalatları nəql edə bilər. Bununla mediator proses iştirakçıları ilə xoş münasibət yaradır və tərəfləri onunla bir dost kimi bölüşməyə sövq edir.

8. Özünə inamlılıq (özgüvənli olmaq):

Özünə inamı yüksək olan mediator mürəkkəb mediasiya proseslərini effektiv şəkildə idarə edə bilər. Belə mediator, tərəflərin əsəbi vəziyyətlərdə mediatora qarşı kobud davranışlarını şışirtmədən, müsbət bir yanaşma ilə tərəfləri anlamağa çalışır. Başqa bir misalda, hüquqşünas mediator işin məhkəmə perspektivini bilir, lakin bu barədə mübahisəyə daxil olmur. Əgər tərəfin vəkili mediatorun hüquqi biliklərini öz biliklərindən üstün hesab edərək, mediatorun mülahizələrini nəzərə almırsa, özgüvənli mediator məsələyə müdaxilə etmədən və mübahisəni genişləndirmədən, mediasiya fəaliyyətini davam etdirir. Bu cür mediator, prosesin obyektivliyini qoruyaraq, mediasiyanın effektiv və səmərəli şəkildə aparılmasını təmin edir.

9. Dürüstlük:

Mediatorun cəmiyyətdə düzgün və etibarlı insan kimi tanınması, tərəflərin mediatorun etibarını qazanmasına kömək edir. Mediatorun dürüstlüyü, onun etibarını artıraraq, tərəflərin onun fikirlərinə və tövsiyələrinə daha ciddi yanaşmalarına səbəb olur. Mediatorun etibarlı olması, tərəflərin sərbəst şəkildə danışıqlarına və maraqlarını açıq şəkildə ifadə etmələrinə imkan tanıyır. Bu etibar və açıq kommunikasiya mühitinin yaradılması, mediasiya prosesinin effektivliyini artırır və tərəflərin mübahisənin həllinə daha aktiv şəkildə qatılmaqlarını təşviq edir.

10. Yaradıcılıq:

Mediatorun bu xüsusiyyəti, tərəflərə mübahisənin həlli üçün müxtəlif yolların mövcud olduğunu nümayiş etdirməyə imkan verir. Mübahisə tərəfləri adətən stress vəziyyətində olur və

⁸⁴ Ruslan Mirzəyev "Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi", 2020, s. 139

⁸⁵ Ruslan Mirzəyev "Mediasiya. Nəzəriyyə və Azərbaycan təcrübəsi", 2020, s. 139

bir-birilərinə qarşı inciklik və ya qəzəb hissi keçirirlər. Bu emosional vəziyyət, geniş imkanlar və müxtəlif çıxış yolları barədə düşünmələrini çətinləşdirir. Yaradıcı mediator, bu vəziyyətdə müxtəlif həll yollarını misal olaraq təqdim edərək, tərəflərin problemlərini müxtəlif perspektivlərdən qiymətləndirmələrinə kömək edir. Mediatorun təqdim etdiyi müxtəlif həll variantları, tərəflərin düşüncə dairəsini genişləndirir və alternativ həll yollarının nəzərdən keçirilməsinə zəmin yaradır.

Mediatorun uğurlu olması üçün əsas bacarıqlar aşağıdakılardır:

Yüksək dinləmə bacarığı:

- **Aktiv dinləmə:** mediator aktiv və diqqətli şəkildə dinləməyi bacarmalıdır. Tərəflərin mövqelərini və hisslərini başa düşmək üçün onlara diqqətlə qulaq asmalıdır.
- **Anlama:** mediator dinləmə zamanı hər iki tərəfin dediklərini anlamağa və bunu onlara təsdiqləməyə çalışmalıdır.

Əla kommunikasiya bacarığı:

- **Aydın ünsiyyət:** mediator aydın və təsirli şəkildə ünsiyyət qurmağı bacarmalıdır. Onun danışığı tərz və sözləri tərəflərə aydın və anlaşılan olmalıdır.
- **Neytrallıq:** ünsiyyət zamanı neytral və hər iki tərəfə eyni məsafədə qalmalıdır.

Problem həll etmə bacarığı:

- **Kreativlik:** mediator münaqişənin həlli üçün yaradıcı və qeyri-ənənəvi həll yollarını təklif edə bilməlidir.
- **Analitik bacarıqlar:** mediator məsələləri analiz edə bilməli və tərəflərin maraqlarını başa düşərək uyğun həll yolları təklif edə bilməlidir.

Müzakirə və razılaşma bacarıqları:

- **Danışmalar aparmaq:** mediator tərəfləri səmərəli danışmalarla cəlb edə bilməli və onları birgə razılaşmalara yönləndirə bilməlidir.
- **Razılaşmaların təşviqi:** tərəflər arasında qarşılıqlı faydalı və davamlı razılaşmaların əldə edilməsini təşviq etməlidir.

Məxfilik və etibar:

- **Məxfilik:** mediator mediasiya prosesində verilən məlumatların məxfiliyini qorumaq lazımdır.
- **Etibar qazanma:** mediator tərəflər arasında etibar qazanmalı və onların prosesə etimad göstərmələrini təmin etməlidir.

Qanunvericilik və etika bilikləri:

- **Qanunlar və qaydalar:** mediator müvafiq qanunları, qaydaları və mediasiya prosesini tənzimləyən etika prinsiplərini yaxşı bilməlidir.
- **Etik davranış:** mediator hər zaman peşəkar və etik davranış nümayiş etdirməlidir.

b. Mediasiyanın üslubları

Mediasiya fərqli məsələləri həll etmək üçün müxtəlif üslublardan istifadə edir. Üslub dedikdə bununla mediatorun danışmaq aparma strategiyası ya da mediatorun danışmalar prosesinə yanaşması ifadə edilir. Konkret strategiyanın məqsədlərinə uyğun olaraq müəyyən taktikalardan (bunlara vasitə və yaxud davranış tərzində də deyə bilərik) istifadə olunur:

1. **Münaqişənin tərəfləri ilə dialoq:** mediator münaqişədə iştirak edən tərəflər arasında doğrudan dialoq təşkil edərək, onların münaqişəni həll etmələrini və ya razılaşmaya gəlmələrini təşviq edir.
2. **Problemin anlaşılması və təfərrüatlarının açıqlanması:** mediator tərəflər arasında problemin tam anlaşılması və həll yolunun aydın olması üçün məsələnin təfərrüatlarını və hər iki tərəf arasındakı fərqi aydın olmasını təmin edir.
3. **Empatiya və anlayış:** mediator bütün tərəflərə empatiya ilə yanaşır və onların mövcud fikirlərinə və həyat təcrübələrinə hörmət edir. Bu yanaşma onları daha konstruktiv davranışlara sövq edir.
4. **Yaradıcı həll yollarının təklif edilməsi:** mediator problemin yaradıcı həll yollarını təklif edir, bu da tərəflərin maraqlarını qorumağa və müvafiq həllərə nail olmağa kömək edir.
5. **Müzakirələr və qarşılıqlı razılıq:** mediator münaqişəli məsələlərin müzakirə edilməsində və həll edilməsində prosesdə aparıcı rol oynayır, tərəflərə sanki “rəhbərlik” edir, bu da qarşılıqlı razılığa çatmağa kömək edir.

Yuxarıda sayılanlar məhdud sayda deyil, və müxtəlif mediasiya üslublarında istifadə oluna bilər. Mediasiya üslubları, mediasiyanın tərəflər arasında sülh yaratmağa və daimi həll yollarını tapmağa kömək edir.

Mediasiya üslubları haqqında müxtəlif yayımlar mövcuddur və üslubların məzmunu – məsələn, yüngülləşdirici mediasiyanın alətləri haqqında - fikir birliyi yoxdur. Bununla belə, mediatorların istifadə etdikləri əsas üslublar aşağıdakı formada sıralana bilər:

1. **Mediatorun təsirsiz (passiv) yanaşması:** bu üslubda mediatorlar mübahisələrin həllinə çox az müdaxilə edir və əsasən tərəflərin öz aralarında danışmasına imkan yaradır. Bəzən tərəflərin razılaşma istəyi olsa da, onların bir-biri ilə oturmaq, danışması, müzakirə etməsi mümkün olmur; belə halda mediatorlar yalnız məlumatları ötürmək və qarşılıqlı anlaşmanı təmin etmək üçün çalışırlar. Bu metod, tərəflərin könüllü surətdə, razılaşmaya nail olmaq üçün mediasiyaya müraciət etdikləri və ciddi sərbəstlik nöqtələri və maraq toqquşması olmadığı halda effektiv ola bilər. Passiv yanaşma daha çox yüngülləşdirici və transformativ üslubların ortaq cəhətlərini toplayır.
2. **Mediatorun təsirli (aktiv) yanaşması:** bu halda mediatorlar, mübahisələrin həlli prosesində daha aktiv rol oynayır. Onlar, tərəflərə suallar vermək, onları müəyyən həll yollarına yönləndirmək və müzakirələri istiqamətləndirmək üçün cəhdlər edirlər. Bu yanaşma həll yönümlü və qiymətləndirici üslubda daha çox özünü büruzə verir.
3. **Yüngülləşdirici (fasilitativ) mediasiya:** bu üsluba bəzən də ənənəvi üslub deyilir. Burada mediator hər hansı tövsiyə və təklif verməkdən çəkinir, tərəflərə öz maraqlarını anlamaları üçün suallar verir; bu suallar hər iki tərəfin müsbət cavablandıracağı suallar olur və tərəflərin ortaq faydalarını anlamağa xidmət edir. Yüngülləşdirici mediasiya tərəfləri danışmağa və bir-birini dinləməyə sövq edir.⁸⁶
4. **Həll yönümlü üslub:** bu üslubda mediatorlar, konkret nəticələrə və həllərə çatmaq üçün çalışırlar. Onlar, tərəflərin razılaşmalarını təmin etmək üçün müxtəlif strategiyalar və

⁸⁶ Nicole Levy, Comparing the 3 Major Styles of Mediation, South Shore Divorce Mediation, 14.10.2018, baxın: <https://madivorcemediators.com/comparing-the-3-major-styles-of-mediation/>

texnikalardan istifadə edirlər, təkliflər verirlər; mediatorun məqsədi mübahisəli məsələləri həll etməklə tərəfləri razılığa gətirə bilməkdir.

5. **Transformativ üslub:** bu üslubda mediatorlar, tərəflərin münasibətlərini, məsələlərə baxışlarını və ünsiyyət tərzlərini dəyişdirmək üçün çalışırlar. Onlar, qarşılıqlı anlayış və empatiyanın artmasına diqqət yetirirlər. Həll yönümlü üslubdan fərqli olaraq, mediator tərəflərin bir-birini başa düşmələrinə, bir-birinin maraqlarını tanımalarına nail olmaq istəyir; bununla tərəflərin özlərinin bir həll yolu tapacaqları, razılığa biləcəkləri düşünülür. Bu üslubda mübahisənin həllindən əvvəl tərəflər arasındakı münasibətin bərpa edilməsi nəzərdə tutulur.⁸⁷
6. **Narrativ üslub:** bu üslubda mediatorlar, tərəfləri mübahisədən əvvəlki zamana gedərək, mübahisənin kökləri və səbəbləri haqqında öz hekayələrini danışmağa sövq edir. Hər iki tərəf öz hekayəsini danışdıqdan sonra, mediator mübahisəni izah edən ortaq bir hekayəni qurmağa çalışır ki, bu da mübahisənin həlli ilə yekunlaşsın⁸⁸. Bununla da mediator tərəflərə maraqlarını və perspektivlərini daha yaxşı anlamağa kömək edir.
7. **Proses yönümlü üslub:** bu üslubda mediatorlar, prosesin özünə və tərəflərin mübahisənin həlli prosesindəki təcrübələrinə diqqət yetirirlər. Onlar, prosesin hər mərhələsində şəffaflığı və ədalətliliyi təmin etməyə çalışırlar. Bu metod müəyyən qədər yüngülləşdirici və transformativ mediasiyaanın xüsusiyyətlərini daşıyır: mediatorun məqsədi prosesi elə idarə etməkdir ki, tərəflər bir-biri ilə danışmalar aparsın; burada məqsəd konkret nəticəyə nail olmaq deyil, prosesin düzgün aparılmasını təmin etməkdir.
8. **Qiyətləndirici mediasiya:** bu üslubda mediator bütün tərəflərin xahişi və razılığı ilə özünün mütəxəssis olduğu sahə üzrə tərəflərə peşəkar fikir və yaxud işin perspektivi və çıxış yolları barədə fikirlərini söyləyə bilər. Bu üslub o vaxt faydalı ola bilər ki, tərəflərin danışığı artıq alınmır və mediasiya danışmaları nəticə vermir, lakin onların hər ikisi məhkəməyə getmədən hələ də ədalətli bir həll yolunu arzulayırlar.

Bu üslublar, mediatorların mübahisələrin həlli prosesində istifadə etdikləri müxtəlif yanaşmaları və davranış tərzlərini əhatə edir və nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir üslubun özünəməxsus üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır. Təcrübədə bir mediatorun bir prosesdə bu üslubların bir çoxundan, sıra ilə istifadə edə bilməsi mediasiya prosesinin uğurlu olmasına gətirib çıxara bilər. *Məsələn*, a) **yüngülləşdirici mediasiya**, istənilən mediasiya prosesində müraciət ediləsi ilkin üslub kimi çıxış edir⁸⁹. Yüngülləşdirici mediasiya üslubunun təsirli olması üçün, tərəflər bir-birinin maraqlarını anlamalıdır, və bununla bağlı qarşılıqlı güzəştə getməlidirlər.

Lakin tərəflər arasında empatiya qurula bilmərsə, tərəflər bir-birinin marağını başa düşməzlərsə və ya həmin maraqları tanımaq istəməzlərsə, mediator digər mediasiya üslubuna – b) **transformativ mediasiya** üslubuna müraciət edir və mediatorun hədəfi, tərəflərin mübahisəyə başqa prizmadan baxmalarına nail olmaqdan ibarətdir. Bu istiqamətdə transformativ mediasiyaanın sualları da fərqli olur, məsələn, mediator soruşur ki, “qarşı tərəfin yerinə olsaydınız, özünüzü necə hiss edərdiniz?” (sual qınayıcı mahiyyətdə olmamalıdır). Transformativ mediatorun alətləri də yenə, əsasən, suallardan ibarətdir; bunlarla mediator bir tərəfin digər tərəfin maraqlarını tanımağa,

⁸⁷ Ehsan Ali və Alnoor Maherali, Mediation Styles - Choosing the Right Style for Your Dispute, baxın: <https://vennmediation.com/blog/article/Mediation+Styles+-+Choosing+the+Right+Style+for+Your+Dispute/>

⁸⁸ Ehsan Ali və Alnoor Maherali, Mediation Styles - Choosing the Right Style for Your Dispute, baxın: <https://vennmediation.com/blog/article/Mediation+Styles+-+Choosing+the+Right+Style+for+Your+Dispute/>

⁸⁹ Nicole Levy, Comparing the 3 Major Styles of Mediation, South Shore Divorce Mediation, 14.10.2018, baxın: <https://madivorcemediators.com/comparing-the-3-major-styles-of-mediation/>

qəbul etməyə yönəlir, çünki bir tərəf digər tərəfin maraqlarını haqlı maraq kimi qəbul etdiyi anda onların həlli üçün çalışacaqdır.⁹⁰

Lakin tərəflər arasında konflikt o qədər dərin ola bilər ki, onlar bir-birinin marağını tanımaq istəmirlər. Belə halda mediator başqa bir üslubdan istifadə etməyə başlayır. Mediatorun transformasiya cəhdləri uğursuz alındıqda, o **c) qiymətləndirici mediasiyaya** keçir və tərəflərin öz mövqelərini hüquqi cəhətdən qiymətləndirmələrini istəyir: bu məqsədlə onlara çətin suallar verir, vəkillə məsləhətləşməni tövsiyə edir, bunlar işə yaramadıqda onlara məcburi olmayan qiymətləndirmə aparmağı təklif edir və ancaq bütün tərəflərin razılığı ilə hüquqi baxımdan kimin mövqeyinin hansı cəhətilə haqlı olub-olmadığına dair qiymətləndirmə aparır. Lakin mediator tərəfindən qiymətləndirmə aparılmasının məqsədi, bir tərəfin digər tərəf üzərində qələbəsinə təmin etmək deyildir, nə də ki, bir tərəfin məhkəmədə udacağını düşünərək danışıqlar masasından qalxıb getməsi deyildir. Mediatorun qiymətləndirməsi dirənən tərəfi güzəştə getmək məqsədini daşıyır.

Burada nəzərə almaq lazımdır ki, qiymətləndirici mediasiya mübahisənin həllinə bir progress gətirsə də, bəzən onun tamamilən həllini təmin edə bilmir; belə ki, güzəştə getmək istəyən tərəf hansı formada, necə güzəştə gedəcəyinə dair əmin olmaya bilər, tərəflərin bu barədə ortaq nöqtələri olmaya bilər. Belə halda mediator **d) problem həllinə yönələn üslubdan** (yəni onun taktikalarından) istifadə etməyə başlayır, və tərəflər arasında müxtəlif yollarını müzakirə edir, mümkün həll variantlarının onların maraqlarına necə təsir edəcəyini düşünməyə sövq edir, “beyin həmləsi” metodundan istifadə edir.

Mediatorun üslubları çoxdur və hər bir üslubun özünəməxsus üstünlükləri və çatışmazlıqları vardır. Mediatorun yaradıcılığından asılı olaraq bir proses bir neçə üslubda aparıla bilər. Diqqət edilsə yuxarıdakı izahatda, mediasiya üslublarının necə bir-birini tamamladıqlarını, tərəfləri uzlaşdırmaq istiqamətində necə tətbiq edildiyi göstərilir. Hansı üslubdan nə vaxt və necə istifadə olunacağına mediator qərar verməlidir.

Mediasiya üslublarının mediatorun fəaliyyətinə uyğunlaşdırılması.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, mediasiyada müxtəlif üslublardan istifadə edərək mübahisənin həllinə nail olmaq olar. Mediatorun peşəkarlığı seçdiyi üslubun hər bir işin və iştirakçı tərəflərin konkret tələbatlarına uyğunlaşdırılmasında özünü büruzə verir. Bu o deməkdir ki, mediator, hər konkret iş üçün seçilmiş üslubları həmin işin xüsusiyyətlərinə uyğun bir növ adaptasiya etməlidir.

Aşağıda təqdim olunmuş mediasiya üslublarının mediatorun fəaliyyətinə adaptasiya edilməsinin praktik nümunəsi mediasiya prosesində üslubların adaptasiyasının vacibliyini göstərir:

İlkin situasiya: Mediator iş yerində mübahisə ilə bağlı iki tərəflə fasilitasiya üslubundan istifadə edərək sessiyaya başlayır. **A** tərəfi çox hay-küylü və emosionaldır, **B** tərəfi isə təmkinli və məntiqlidir.

Adaptasiya 1: Mediator **A** tərəfinin dominant ünsiyyət üslubuna görə **B** tərəfinin öz fikirlərini ifadə etməkdə çətinlik çəkdiyini sezir. Bu situasiyada mediator a) daha sərt növbəlilik qaydaları tətbiq edir; b) daha çox **B** tərəfinə birbaşa ünvanlanan suallardan istifadə edir; c) **B**

⁹⁰ Katie Shonk, Types of Mediation: Choose the Type Best Suited to Your Conflict, 13.06.2024, Harvard Law School, Program on Negotiation baxın: <https://www.pon.harvard.edu/daily/mediation/types-meditation-choose-type-best-suited-conflict/>

tərəfinin fikirlərinin tam şəkildə eşidilməsini təmin etmək üçün onları qısa xülasə şəklində ümumiləşdirməklə situasiyaya uyğunlaşır.

Adaptasiya 2: Emosiyalar artdıqca mediator daha transformativ yanaşmaya keçir: əsas diqqəti tərəflərin bir-birini daha yaxşı başa düşməsinə yönəldir; onları digər tərəfin nöqtəy-nəzərini tanımağa və anlamağa təşviq edir; ümumi maraqları vurğulamaq üçün refreyminq⁹¹ üsullarından istifadə edir.

Adaptasiya 3: Müzakirə texniki məsələyə dirənərək dayandığında, mediator hər iki tərəfin razılığı ilə qısa müddətə qiymətləndirici üslubu qəbul edir: mübahisəyə aid sahə standartları haqqında ümumi məlumat verir; mübahisə məhkəməyə gedəcəyi təqdirdə tərəflərə potensial nəticələri anlamaqda kömək edir.

Adaptasiya 4: Tərəflər həll üçün daha açıq olduqda, mediator həllə yönəlmiş üsluba keçir: "beyin həmləsi" metodundan istifadə edir; tərəflərə onların bəyan edilmiş maraqlarına münasibətdə potensial həll yollarını qiymətləndirməyə kömək edir; tərəfləri bir-birinin ideyalarına istinad etməyə təşviq edir.

Nəticə: mediasiya üslubunu dəyişən tələbatlara və sessiyanın dinamikasına uyğunlaşdırmaqla mediator, tərəflərə münaqişədən problemin birgə həllinə keçməyə kömək edir və nəticədə hər iki tərəfi qane edən razılığa nail olunur.

Yuxarıda göstərilən nümunə müxtəlif mediasiya üslublarının bir mediasiya prosesi çərçivəsində necə effektiv şəkildə birləşdirilə biləcəyini də göstərir. Həmin əmək mübahisəsini bir daha nəzərdən keçirək: mediasiya başlayanda mediator hər iki tərəfə öz fikirlərini ifadə etmək üçün imkan yaradaraq, **fasilitativ** üslubu tətbiq edir. Bununla belə, aydın olur ki, bir tərəf çox çılğın və emosionaldır, digəri isə daha sakit və məntiqlidir. Bu dinamikanı qəbul edərək, mediator daha təmkinli tərəfin nöqtəy-nəzərinin tam şəkildə eşidilməsini və tanınmasını təmin etməyə yönələn suallardan istifadə etməklə, öz yanaşmasını vəziyyətə uyğunlaşdırır. Emosiyalar artmağa başlayanda mediator daha **transformativ** yanaşmaya keçərək, əsas diqqətini tərəflərə bir-birinin nöqtəy-nəzərini başa düşməyə və qarşılıqlı maraqlarını tanımağa kömək etməyə yönəldir. İş yerində həyata keçirilən siyasətə aid texniki məsələlər nəzərdən keçirilən zaman müzakirə dalana

⁹¹ **Refreyminq** – şəxsi inkişaf texnikasıdır, elə bir texnikadır ki, onun vasitəsilə şəxsin həyata baxışı və perspektivləri, hər hansı əşyaya verə biləcəyi məna dəyişdirilə bilər. Refreyminq texnikası insanların hadisə və predmetlərə münasibətini dəyişir, onları normal tendensiyalara fərqli gözlə baxmağa sövq edir. Məsələn, Leonardo da Vincinin yaratdığı Mona Liza adlı orijinal əsərinin ucuz bir çərçivəyə yerləşdirildiyini təsəvvür edin. "Saxtadır" – deyə düşünəcəksiniz. Lakin eyni əsəri bahalı və şux görünüşə malik çərçivənin içərisində görərkən, "bu, orijinaldır" – deyəcəksiniz. Əsər, əslində, eynisidir, sadəcə, onu müxtəlif çərçivələrdə görməyiniz sizdə müvafiq olaraq fərqli reaksiyalar yaradır. Refreyminqin köməyi ilə ətrafınızda baş verən mənfi hadisələrdə müsbət məqamlar tapa, hətta ən dağıdıcı təsirə malik situasiyalarda belə, həyatınızdan ibrətamiz dərs aldığınıza və bunun sizə xeyir gətirəcəyinə ümid bəsləyə bilərsiniz. Məsələn, başınıza gələn mənfi hadisənin qurbanı da ola bilərsiniz, yaxud ondan dərs götürüb yolunuza davam edə bilərsiniz. Atalar demişkən, "Hər işdə bir xeyir var" – başqa sözlə, neqativlərin qurbanı olmayın, onları bacarıqla pozitivə çevirərək ovqatınızı yüksək tutun.

dirəndikdə, mediator müvafiq sənaye standartları haqqında ümumi məlumat vermək üçün qısa müddətə **qiymətləndirmə** üslubunu (hər iki tərəfin razılığı ilə) tətbiq edir. Nəhayət, tərəflər mübahisənin həllinə daha açıq olduqda, mediator “beyin həmləsi” sessiyaları vasitəsilə onları istiqamətləndirir və bəyan edilmiş maraqları nəzərə alınmaqla potensial həlləri qiymətləndirməyə kömək edərək, **həll yönümlü** yanaşmaya keçir.

Üslubların bu cür davamlı istifadəsi və birləşdirilməsi (fasilitativ üslubdan transformativ üsluba, daha sonra qiymətləndirici üsluba və nəhayət, həll yönümlü üsluba keçid) tərəflərə münaqişə vəziyyətindən problemlərin birgə həllinə doğru irəliləməyə kömək edir və nəticədə hər iki tərəfi qane edən razılığa nail olunur.

Bu nümunə mediatorun vəziyyəti oxumaq və tərəflərin və prosesin dəyişən ehtiyaclarını qarşılamaq üçün üslubunu çevik şəkildə uyğunlaşdırmaq bacarığının uğurlu mediasiya üçün necə vacib olduğunu nümayiş etdirir.

4. Dəstək

a. Lazımi diqqətin yetirilməsi (aktiv dinləmə)

Tərəflərlə ünsiyyət qurması sırasında, mediatorun onları diqqətlə dinləməsi zəruridir. Çünki tərəfdə mediatorun onları dinləmədiyi təsəvvürü yaranarsa, mediatorun onu başa düşmədiyini və maraqlarını diqqətə almadığını düşünəcəkdir, bu da həmin tərəfin razılaşmaya getməməsi ilə nəticələnə bilər.⁹²

Özünün diqqətlə dinləndiyini gören tərəfin, mediatora inamı və etibarını artıra bilər, bu da barışıq sazişinə nail olmaq üçün zəruridir. Çünki ancaq belə halda tərəfin mediatorun onun maraqlarını anlayacağına və qoruyacağına həqiqətən inanması mümkün ola bilər.

Bunlara əlavə olaraq, tərəfin maraqlarını, ehtimal olaraq gizlədə bildiyi bəzi məsələləri başa düşməsi üçün də mediatorun onları diqqətlə dinləməsi, qeydlər alması olduqca faydalıdır. Aktiv dinləmə həm də yerinə görə sualların soruşulmasını tələb edir. Mediator aktiv dinləyəndə sözlərlə bağlı deyil, tərəfin nitqinin məzmunu ilə bağlı sual soruşur, məzmunu daha yaxşı başa düşməyə cəhd edir. Tərəfin bildirdiyi vacib fikirləri qeyd etməklə, daha sonra onların sırası ilə müzakirəsi aparılır. Mediator elə bir ortam yaratmağa çalışmalıdır ki, həm də tərəflər də bir-birini dinləsinlər.⁹³

Aktiv dinləməni həm birgə iclasda, həm də təkbətək görüşdə həyata keçirməyə səy göstərilməlidir. Aşağıdakı üsullarla aktiv dinləməni həyata keçirə bilərsiniz:

- Tərəflə üz-üzə oturmağa çalışın, bir az ona tərəf əyilin,
- Dinləyəndə, “aha”, “başa düşürəm” kimi sözlərdən, baş sallamalardan istifadə edin,
- Tərəf danışanda beyninizdə nəticə ilə bağlı təxminlər qurmayın, tərəfin fikrini tamamlamasını gözləyin,
- Tərəfin sözünü kəsməyin, sual soruşmaq istəsəniz bunun üçün uyğun anı gözləyin,
- Aydınlaşdırıcı, açıq-tipli suallar soruşun,
- Susqunluqdan istifadə edin, daha çox tərəfi danışdırın, “daha çox eşitmək istəyərdim” tipli kəlmələrdən istifadə edin,
- Tərəf sizə həssas məsələləri danışanda, “Bu vəziyyətdən çox üzöldüyünüzü görə bilirəm” deyərək bilərsiniz, çünki danışan tərəf bunu görməyinizi və hiss etməyinizi istəyir (onun emosiya və gözləntisinə uyğun reaksiya vermək, bu sözlə də ola bilər, bədən dili ilə də “neytrallığınıza xələl gətirmədən”),
- Diqqət yayındırıcı hansısa başqa hərəkət etməkdən çəkinin, məsələn qələmlə, telefonla oynamayın, oturmaqda yellənməyin, telefona cavab verib danışmayın.⁹⁴

b. Ünsiyyət tonunun müəyyən edilməsi

Sadəcə mediasiyada deyil, ümumiyyətlə danışıqlarda nə dediyiniz yox, necə deməyiniz önəmlidir. Mediator bunu nəzərə alaraq, açılış nitqindən optimist, etibar aşılayan tonla və

⁹² Temara Willis, *Actively listening in mediation*, 2021, baxın:

<https://www.adelaidefamilymediation.com.au/post/actively-listening-in-mediation>

⁹³ Sarathi Susheela, *Navigating the Listening in Mediation*, 2020, baxın:

<https://mediate.com/navigating-the-listening-in-mediation/>

⁹⁴ *Active Listening For Mediators*, U.S. Department of Veteran Affairs, Alternative Dispute Resolution, baxın: <https://www.va.gov/ADR/ALM.asp>

kəlmələrlə tərəfləri mediasiya prosesinin içinə çəkməlidir. Üzünüzdə optimist bir baxış və təbəssümün olması pozitiv atmosferin yaranmasına daha çox tövhə verəcəkdir.⁹⁵

Mediator eyni zamanda apardığı prosesləri həm idarə edən, həm də prosesə nəzarət edən şəxsdir. Yerinə görə mediator qeyri-rəsmiliyi, yerinə görə də müəyyən qədər rəsmiliyi təşviq etməlidir: məsələn, çox rəsmi davranan şəxslər üçün qeyri-rəsmiliyin təşviq edilməsi məqsədə uyğundur; halbuki özlərini çox qeyri-ciddi aparan, qeyri-mədəni davranışa meyilli olanlara nisbətə rəsmiliyi təşviq etmək proses üzərində nəzarəti saxlamaq üçün faydalı ola bilər.

Yuxarıda toxunduğumuz məsələ, birgə iclas başlamadan əvvəl danışmalar tonunun mediator tərəfindən müəyyən edilməsidir. Ünsiyyət tonunun müəyyən edilməsinə aid olan məsələlərə bunları göstərə bilərik: danışmalar optimist tonla başlamaq, danışmaq qaydalarını izah etmək, söz almaq, sual soruşmaq, etirazı bildirmək, danışmaları idarə etmək.

Niyə Mediator danışmaq tonunu müəyyən etməlidir? Mediasiya prosesinə gələn tərəflər eyni təhsil, peşəkarlıq, mədəniyyət dərəcəsinə sahib olmur. İnsanlar passiv və aktiv, aqressiv, çox danışan və belə olmayan, fərqli xasiyyətlərə sahibdir. Heç bir qayda olmasa, onlar danışmalarda olduqca qeyri-konstruktiv, dağıdıcı bir davranış tərzini ortaya qoya bilərlər. Bu səbəblə mediator prosesi (danışmaları) düzgün istiqamətdə yönləndirməlidir, ehtiyaca görə taktikasını dəyişə bilər, danışmaq predmetini dayandıraraq başqa danışmaq predmetini danışa bilər və s. Vəziyyət gərginləşəndə zarafatla onu yumşaltmağa çalışa bilər, qeyri-rəsmi danışmalar dilini təşviq edə bilər.

Danışmaların mühitini və qaydalarını müəyyən edən mediator, bunun bir hissəsini açılış nitqi sırasında edir (proses qaydalarını, danışmaq qaydalarını, sual soruşma və etiraz vermə qaydalarını bəyan etməklə), digərlərini isə proses sırasında, həm birgə iclasda, həm də ayrılıqda keçirdiyi görüşlərdə həyata keçirə bilər. Başqa bir sözlə, danışmalar tonunun müəyyən edilməsi bütün proses boyunca mediator tərəfindən həyata keçirilməlidir. Lazım olduğu hallarda (nəzarəti, habelə konstruktiv mühiti bərpa etmək məqsədi ilə), mediator bu məsələləri təkrarlayır, tərəflərin yadına salır.

c. Tanımaq

Tanımaq dedikdə mediator tərəfləri və mübahisəni tanımalıdır. Digər tərəfdən, mübahisəni tanımaqla, mediator ehtimal olunan həll yolları haqqında da əvvəlcədən müəyyən fikir yürüdə bilməlidir; lakin bu qənaət mübahisənin seyri sırasında təbii ki, dəyişə bilər.

Tərəfləri tanımaq dedikdə onların həyat şərtlərindən tutmuş, psixologiyalarını, keçmişdə yaşadıkları travmaları, həyata baxışları belə mediatorun maraq dairəsində ola bilər. İnsanlar intravert və ekstravert ola bilər, müxtəlif şəxsiyyət pozuntularından əziyyət çəkə bilərlər, uzun müddət davam edən psixoloji təşviş onları qərar verməkdən çəkindirə bilər.

Tərəflə mübahisənin mümkün həll variantlarından əvvəl hazırda yaşadığı problemdən dolayı nələr hiss etdiyini sualından başlaya bilərsiniz. Bu sırada onu diqqətlə dinləməlisiniz, və onu tanımaq üçün digər suallarınızı da müəyyən bir ardıcılıqla soruşa bilərsiniz; məsələn, ikinci sualınız bu ola bilər – “Bəs ailə qurmadan əvvəl ailə haqqında nə düşünürdünüz, məsələn, ananız və atanız arasında olan münasibət sizə ailə haqqında necə fikirlər formalaşdırmışdı?”. Bu sualla artıq siz tərəfin keçmiş həyatını və supereqləri öyrənməyə başlaya bilərsiniz.

⁹⁵ Nick Peluso, Mastering Tone in Negotiations & Why It Matters, Black Swan Group, 2023, baxın: <https://www.blackswanltd.com/the-edge/mastering-tone-in-negotiations-why-it-matters>

Mübahisəni tanımaq: məsələsinə gəldikdə isə, bu sadəcə “A-nın boşanmaq istəməsinin səbəbi B-nin ona xəyanət etməsi” olmaya bilər. B-nin niyə xəyanət etməsi də əsas öyrənilməli olan məsələdir. Araşdıracağımız məsələ, razılaşmalı boşanmaya əngəl olan halları ortaya çıxarmağa və onları aşmağa yönəlməlidir. Təbii ki, həyat yoldaşının xəyanətini bağışlayan cütlüklər olduğu kimi, xəyanət haqqında qənaət də yanlış, həqiqətə uyğun olmaya bilər. Amma mediatorun vəzifəsi kimisə haqlı çıxarıb kimisə günahlandırmaq deyildir, biz mübahisəni bu məqsədlə araşdırmırıq. Mübahisəni tanımaq, razılaşmaq üçün olan əngəlləri ortaya çıxarmaq üçün vacibdir.

Tərəfləri və mübahisəni tanımağın bir başqa nəticəsi odur ki, bunları öyrənmiş peşəkar mediator bu mübahisənin necə sonlanacağı, mübahisədən sonra tərəflərin münasibətlərinin necə inkişaf edəcəyini əvvəlcədən təxmin edə bilər. Bu təxmin mediatora kömək edir: o masada olan, tərəflərin təklif etdiyi həll yollarının qalıcı və effektiv olub-olmadığını qiymətləndirə bilər. Bununla belə, bu təxmin hansısa zənn daşımaq formasında olmamalıdır, mediator əmin olmalıdır ki, onun təxminləri tərəfsiz və qərəzdən uzaqdır. Ehtimalların mediator tərəflərə sual formasında verilməsinə diqqət yetirməlidir.

Yuxarıdakı paraqrafa bir misal verək. Baxılan bir mediasiya işində, ər boşanmaqla arvadı ilə eyni evdə yaşayacaqları bir sazişi təklif edirdi, xanımı da qəbul edirdi. Mediator olaraq belə bir həllin uğursuz olduğunu, bir müddət sonra eyni evdə qalmaları halında aralarında konfliktin böyümə ehtimalının olduğunu tərəflərə bildirmişdik. Onlar yenə öz razılaşdıqları formada saziş bağlasalar da, bir müddət sonra əmlak bölgüsü ilə bağlı mediasiyaya təkrar müraciət etdilər. Bir başqa hadisədə, ana 7 yaşında uşağın atada qalmasına razılaşdı, həmin hadisədə ana spirtli içkilərdən istifadə etdiyinə görə ata boşanmaq üçün mediasiyaya müraciət etmişdi. Bizim təkidimizlə ər, sazişdə anaya həftənin 3 günü uşağın ananın yanında qalmasına dair düzəlişi qəbul etdi. İlk günlərdə ana övladını yanına almaq istəməsə də, bir müddət keçdikdən sonra ana mediatorla əlaqə saxlayaraq, atanın uşağı vermək istəmədiyini, uşağı ona həftənin yarısı verməməsi halında barışıq sazişinin ümumiyyətlə ləğvi ilə bağlı məhkəməyə müraciət edəcəyini bildirmişdi.

Ümumiyyətlə, ata ilə ana uşağın atanın yanında qalması ilə bağlı özləri razılaşıb mediatorun yanına gəlirlərsə, mediator bu qəbildən işlərdə niyə bu cür bir razılaşmanın olduğunu araşdırmalıdır. Təcrübədən görünən budur ki, bu qəbildən hallar a) ananın xəyanəti, b) ananın təkrar ailə quracağı gözləntisi, c) ananın ölkəni təhsil kimi səbəblərlə tərk etməsi, d) əvəzində əmlak alması kimi hallarda rastlanır. Başqa hallar da ola bilər. Hər birində mediator tərəflərin razılaşmaları ilə qalmamalı, belə bir razılaşmanın gələcəkdə ehtimal olunan nəticələrini, tərəflərin yaşaya biləcəkləri dəyişiklikləri də nəzərə almalı və buna uyğun olaraq tərəflərə suallar soruşub – soruşmayacağı haqda düşünməlidir. Belə halları nəzərə almayan sazişin icra edilməyib məhkəmədə mübahisələndirilməsi ehtimalı yüksək olacaqdır. Hər bir halda mediator əmin olmalıdır ki, tərəf təzyiqə məruz qalmadan, tam anlayışlı və şüurlu şəkildə öz seçimini edir və bununla da bağlı Sazişdə müvafiq qeydlər qoyulmalıdır. Ehtiyat kimi barışmaz sazişinin sonunda tərəflərin sazişin icrası sırasında yaranan mübahisələrdən dolayı mediasiyaya müraciət edəcəkləri ilə bağlı şərtin qoyulmasını təklif edə bilərsiniz.

Valideynlər uşağın atasının yanında qalması ilə razılaşdıqda, mediatorlar yerli hüquqi konteksti nəzərə almalıdırlar, belə ki, məhkəmələr adətən işlərin böyük əksəriyyətində qəyyumluq hüququnu analara verirlər. Tərəflərin muxtariyyətinə hörmət etmək və neytrallığı qorumaq şərti ilə, mediatorlar mediasiya prosesinin təklif olunan sazişin hərtərəfli müzakirəsini özündə ehtiva etməsini təmin etməlidirlər. Buraya uşağın üstün maraqlarının öyrənilməsi, praktiki qayğı tədbirləri və hər iki valideynin əldə olunmuş sazişə həqiqi razılığı və onu anlamaları daxildir. Mediator valideynlərdən hər hansı birinin potensial narahatlıqları və sazişin uzunmüddətli dayanıqlılığı ilə bağlı açıq dialoqa şərait yaratmalıdır. Nəzərə alsaq ki, bu cür sazişlər məhkəmədə daha ciddi şəkildə yoxlanıla bilər, mediatorlar tərəflərin qərarının əsaslandırılmasının barışıq sazişində aydın şəkildə qeyd olunmasını təmin etməlidirlər. Bu qeyd hər iki valideynin uşağın

rifahını üstün tutan məlumatlı, könüllü seçim etdiyini nümayiş etdirməlidir. Bununla belə, əsaslandırma və müzakirəyə bu cür əlavə diqqət yetirilməsi tərəflərin qərar qəbul etmə qabiliyyətini şübhə altına almaq və ya hər hansı konkret nəticəyə üstünlük vermək kimi qəbul edilməməlidir.

d. Həvəsləndirmə

Mediatorun tərəfi həvəsləndirməsi, tərəfdə mübahisənin müsbət həllinin tapacağına dair ümidinin gücləndirməsi ilə olur. Mediator prosesin başından özünü nikbin aparmalıdır. Mümkün olduğu hallarda mediator, baxılan mübahisə baxımından təcrübəsinin zəngin olduğunu və mübahisəni həll edəcəyi ümidini tərəflərdə oyatmağa cəhd etməlidir.

Tərəflər mediatorun yanına könüllü şəkildə danışıqlar aparmağa gəldikdə, onsuz da, mediatorun bu mübahisəni həll edə biləcəyi ümidi ilə gəlir. Bununla belə, danışıqların mənfi ilə nəticələnmə ehtimalı həmişə var. Bu səbəblə könüllü mediasiyalarda belə tərəflərin müsbət və konstruktiv bir ruhda olmaları çox vacibdir. Mediator bu məqsədlə transformativ mediasiya vasitələrindən istifadə etməklə, tərəfləri müsbət həlli tapmaları üçün gücləndirməlidir. Bununla belə, bu cəhdin də uğursuz olma ehtimalını nəzərə alsaңыз, müsbət atmosferin saxlanılması şərti ilə mediatorun qiymətləndirici mediasiya da keçməsi mümkündür. Həvəsləndirmək bir qayda olaraq yüngülləşdirici mediasiya növünün alətidir.⁹⁶

Həvəsləndirmənin bir başqa cəhəti, tərəfləri sessiyada daha aktiv iştirak etməyə, bir-birinə sual soruşmağa həvəsləndirməkdir, lakin burada mediator tərəfi ittiham etmək üçün deyil, bilmədiyi ya da anlamadığı bir məsələni soruşmağa həvəsləndirməlidir ki, bu da mümkün anlaşılmazlıqları aradan qaldıra biləcək bir yöntəmdir.⁹⁷

Həvəsləndirməyə dair başqa misallar kimi bunları göstərə bilərik: mediator tərəflərə artıq hansı məsələlərdə irəliləyişin olduğunu qeyd edir, və ya mediator təkrar edir ki o optimistdir və tərəflər bu məsələləri həll edə biləcəklər kimi. Habelə mediator tərəflərə deyər bilər ki, bu qəbildən çətin kimi görsənən mübahisələr onun praktikasında olub, və o, çoxunu müsbət həll edə bilib.

e. Təcrübədə məxfilik

Məxfiliyin bir tərəfdən mediatora, digər tərəfdən isə digər proses iştirakçılarına, üçüncü şəxslərə aid cəhətləri var.

Bir qayda olaraq proses iştirakçıları maraqlı tərəfin icazəsi olmadan mediasiya prosesi boyunca **digər mediasiya iştirakçılarından** öyrəndikləri məlumatları kənar şəxslərə və ictimaiyyətə açıqlaya bilməzlər. Mediasiyada tərəf məlumatı kənar mənbədən əldə edibse, bu məlumat şəxsi həyatın və ləyaqətin toxunulmazlığını pozmadığı müddətcə konfidensial məlumat

⁹⁶ Susan Naus Exon, The Effects that Mediator Styles Impose on Neutrality and Impartiality Requirements of Mediation, University of San Francisco Law Review, 2008, Cild 42, s. 591.

⁹⁷ Law Council of Australia, Guideliness for Parties in Mediation, 2018, s.7 Baxın: https://lawcouncil.au/docs/804a3952-33d8-e911-9400005056be13b5/Guidelines%20for%20Parties%20in%20Mediations_Final%202018.pdf

sayılmır. Əgər tərəf mediasiya prosesində öyrəndiyini ana-ata kimi yaxın ailə üzvlərinə açıqlayırsa, belə halda onlar da konfidensiallığı qoruma vəzifəsini daşıyacaqlar.

Mediatora gəldikdə, mediatorun məxfilik baxımından həssas olmalı olduğu bəzi məqamlar var. Bunların başında prosesin konfidensiallığı haqqında tərəfləri məlumatlandırmaq, hansı məlumatın konfidensial sayıldığı, açıqlama qadağası haqqında detalları, sanksiyası barədə məlumatları ötürmək vəzifəsi gəlir. Mediator bunu müxtəlif mərhələlərdə edə bilər: hazırlıq mərhələsində telefon danışığında, açılış nitqini çatdırarkən konfidensiallıq prinsipinin izahı sırasında, təkbətək görüşlərin başlaması və davamı sırasında, habelə yekun iclas sırasında mediasiya prosesinə xitam verərkən tərəfləri konfidensiallıq haqqında məlumatlandırır. Mediator bunu bu şəkildə çatdıra bilər:

1. Hazırlıq mərhələsində ikən: “Firəngiz xanım, aranızdakı mübahisə haqqında mənə daha geniş məlumat verə bilərsinizmi? Məxfilik barəsində narahat olmayın; qeyd etmək istəyirəm ki, mediasiya qapalı, məxfi bir prosesdir və sizin mənə ötürdüyünüz hər hansı məlumatı mənim başqasına, hətta sizin ailə üzvlərinizə çatdırmağım qanunla qadağandır.”
2. Açılış nitqini edərkən: “Könüllülük prinsipindən başqa mediasiyanın bir başqa vacib prinsipi konfidensiallıqdır: bu otaqda eşitdiklərimiz, öyrəndiklərimiz bu otaqdan kənarda, məhkəmədə, polisdə, hər hansı başqa yerdə dilə gətirilə bilməz. Belə məlumatı açıqlamağın cəzası 800 manat cərimə təşkil edir.”
3. Təkbətək görüş sırasında: “Sizinlə ikimizin görüşməyimizin səbəbi, mənim üçün qaranlıq qalan filan məsələləri müzakirə etməkdir. Öz növbəmdə xatırlatmaq istəyirəm ki, mənə bildirəcəyiniz hər hansı məlumatı qarşı tərəfə ya da başqa kimsəyə bildirməyəcəm; yalnız sizin istədiyiniz təqdirdə və sizin istədiyiniz formada belə məlumatı qarşı tərəfə çatdıra bilərəm.”
4. Yekun iclasda: “Biz müəyyən məsələlər baxımından razılığa gələ bilsək də, bəzi məsələləri danışqlar yolu ilə həll edə bilmədik. Ola bilsin ki, siz bundan sonra mübahisənizi məhkəmədə davam etməli oldunuz. Bir daha yada salmaq istəyirəm ki, mediasiya boyunca əldə etdiyiniz, barışıq sazişinə yazılan və yazılmayan məlumatlar daxil olmaqla, bu məlumatlar barəsində heç kəsə açıqlama verə bilməzsiniz. Bunun istisnası sadəcə barışıq sazişinin məcburi icrası üçün onun təsdiqi sırasında Sazişin məhkəmə orqanlarına təqdim edilməsidir.”

Lakin mediator üçün məxfiliyin qorunmasının çətin tərəfləri bunlar deyil. Tərəflər arasında olan konflikti azaltmaq məqsədi ilə, mediator bəzi konfidensial kimi görsənən məlumatları qarşı tərəfə açıqlaya bilər, bəzən bu məlumatı bir az dəyişdirərək anlada bilər, amma hər bir halda mediator əmin olmalıdır ki, bu açıqlama tərəflər arasında uçurumu daha da böyütməyəcək, mübahisənin həllinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Məsələn, deyək ki, ər inzibati xəta səbəbilə yüksək məbləğdə cərimələnib və bu səbəblə bir neçə ay maddi çətinlik çəkir, lakin cərimə barəsində həyat yoldaşına məlumat vermir. Həyat yoldaşı isə öz növbəsində ərinin qazancını evə gətirməməsi ilə bağlı bir konflikt çıxarsa (düşünə bilər ki, əldə etdiyi qazancı başqa şəxslərə xərcləyir) bu barədə xanım ilə danışmaq istədiyini əvvəlcə ərinə deməlisiniz, o razılıq vermədiyi təqdirdə xanımla söhbəti bu formada qurmalısınız: “bəs heç ehtimal vermisinizmi, əriniz maaşını hansısa imkansız şəxsə vermiş ola bilər, bəlkə yaxın qohumlarının müalicəsinə vermiş ola bilər, bəlkə də, başı bir problemə qarışıb, onun cəriməsini ödəyir, bu ehtimallar barəsində ərinizlə söhbət eləmisinizmi?” Əgər xanım desə ki “belə bir şey olduğunu bilsəm mən, onsuz da, anlayış göstərərdim”, o zaman konfidensial məlumatın açıqlanması ilə bağlı ər ilə bir daha danışmağa dəyər.

Bəzən də mediatora vətəndaş müraciət edir və soruşur ki, “filankəsin mediasiyaya müraciət edib-etmədiyini öyrənmək istəyirəm”. Sualı soruşan konkret mübahisə üzrə tərəf olmadığı müddətcə, onun bu sualına cavab vermək olmaz.

“Mediasiya haqqında” Qanunun 8-ci maddəsinin 2-ci hissəsi mediasiyada konfidensiallıq ilə qorunan məsələlərin əhatəsini göstərərəkən buna bir istisna gətirir – “...barışıq sazişinin təsdiqi və icrası məqsədilə tələb olunan hallar istisna olmaqla...” ifadəsindən sonra mediasiya sessiyası ilə əlaqədar əldə olunan bir çox məlumatı konfidensial hesab edir. İstisna kimi barışıq sazişinin məhkəmədə təsdiqi (qanunda göstərilən “icra” sözləri təsdiq mərhələsinin zəruri uzantısıdır) ilə bağlı hallardır. Belə hallarda məhkəmələr mediatoru müstəqil tələb irəli sürməyən üçüncü şəxs kimi prosesə cəlb edir. Qeyd etməliyik ki, mediator belə hallarda tərəflərin nələr danışdığı barəsində - hər ikisi razılıq vermədikdən sonra (eyni qanunun 8.3-cü maddəsi) - məlumat açıqlaya bilməz. Mediatorun barışıq sazişinin məhkəmədə təsdiqi ilə bağlı verə biləcəyi əsas məlumat, tərəfin sazişi könüllü qaydada imzalayıb-imzalamadığıdır, tərəfin iradəsinin təzyiq altında olub-olmadığı, şüurunun yerində olub-olmadığını müəyyən etməyə imkan verən məlumatlardır.

f. Tərəfsiz qalmaq

Tərəfsiz qalmaq mediatorun müstəqilliyi və qərəzsizliyi ilə bağlı məsələdir. Bir çoxumuz bu barədə xeyli oxumuşuq və eşitmişik, amma yenə də konkret hallarda tərəfsizliyimizi iki məsələdə itirə bilərik. Onu da qeyd edək ki, tərəfsizlik və qərəzsizlik problemi daha çox qiymətləndirici mediasiya növü aparılanda problem kimi qarşımıza çıxmaqla görünür, çünki qiymətləndirici mediasiyada mediator reallıq testini apara bilər, tərəfləri bir nəticəyə gəlmələri üçün yönləndirə bilər, tərəfləri məntiqi və adekvat həllə sövq edə bilər.⁹⁸

Bunlardan birincisi, daxili ədalət anlayışımıza uyğun gəlməyən davranış sahibinə qarşı şüuraltı göstərəcəyimiz əks-mövqedir. İkincisi isə dünyagörüşümüzə, stereotiplərimizə uyğun gəlməyən, hətta travmalarımızı oyadan mübahisələrdə müşahidə oluna bilər. Hər kəs başa düşməlidir ki, hər kəs kimi mediatorın da konkret dünyagörüşü, ədalət anlayışı və dəyərləri vardır.

Tərəfsiz qalmaq bizə məhz yuxarıda saydığımız və bəlkə də bizə “məsum” görünən, gizli olan və daxili qərəzsizlik yoxlamamızda belə hiss etmədiyimiz maneələrdən azad olaraq, öz ədalət anlayışımızı və dəyərlərimizi bir kənara qoyaraq tərəfləri dinləmək və onlara həllər təklif etmək mənasına gəlir. Bu da deməkdir ki, ümumiyyətlə, qiymətləndirici mediasiyayı gecikdirib, əvvəlcə yüngülləşdirici, alınmadığı halda isə transformativ mediasiya metodlarından daha çox tətbiq etmək lazımdır və tərəflərə nəse təklif edəndə ya da onları müəyyən bir mövqeyə gətirmək istəyəndə, bu mövqe qanunun, adətin tələb etdiyi mövqe olmamalıdır, bu məhz tərəflərin marağını təmin edən mövqe olmalıdır.

Mediator tərəflərə köməklik göstərmə məsələsində də ehtiyatla davranmalıdır və diqqət etməlidir ki, onun konkret bir hərəkəti sırf bir tərəfin xeyrinə nəticəyə səbəb olmur. Başqa bir sözlə, neytrallıq mediator sessiyanı aparmada ümumi davranışı ilə deyil, hər hərəkəti baxımından ayrı-ayrı qiymətləndirilməlidir. Mediator dialoqun yarısında bir tərəfi, digər yarısında isə qarşı tərəfi dəstəkləyən ifadələr sərf eləsə, ifadələrin ümumi yükü neytral kimi görünsə belə, bu cür rəftar yolverilməzdir.

⁹⁸ Susan Naus Exon, The Effects that Mediator Styles Impose on Neutrality and Impartiality Requirements of Mediation, University of San Francisco Law Review, 2008, Cild 42, s. 593.

Deyək ki, ailə mediasiyasında tərəflər öz aralarında razılaşır ki, uşaqlar atanın yanında qalacaq və onlar bu razılaşmanı təsdiq etdirmək üçün mediator yanına gəlirlər. Mediator belə halda müvafiq hissəni oxuyub tərəflərdən soruşur “əgər sizi düzgün başa düşdümsə siz razılaşmışınız ki, uşaqlar atanın yanında qalacaq”. Bundan sonra mediator bunun səbəbini soruşmalıdır, və hansı suallarla?

Mediator üçün vacib olan ilk növbədə tərəflərin bir razılaşmanı sərbəst iradə ilə qəbul etmələridir, yəni onlar hansısa təzyiq, hədə-qorxu olmadan, ağır həyat şəraitinin təzyiqi olmadan, könüllü surətdə bu razılaşmaya tərəf olmalıdır. Mediatorun sualları bu qəbildən olmalıdır, və bu sualı bu konkret məsələdə atanın yanında deyil, konfidensial şəraitdə soruşması tələb olunur ki, tərəf təzyiq olmayan bir ortamda sərbəstcə fikrini bildirmə bilsin. Mediator belə sual soruşmamalıdır – “Bəs siz uşaqlarınızdan niyə imtina edirsiniz, niyə onları yanında saxlamağınızı istəmirsiniz?” – çünki belə bir sual həm tərəfsizliyin pozulması, həm də qınayıcı mahiyyətdə sual olur ki, bunlara yol vermək mediasiyanın tərəfsizlik və qərəzsizlik prinsiplərinə ziddir.

Bunu da qeyd etməliyik ki, mediatorun mütləq tərəfsizlik və neytrallığına hər bir mübahisədə bağlı qalması, bəzi hallarda müdafiəyə möhtac təbəqənin hüquqlarının pozulmasına, mediasiya razılaşmasının sosial normalara tərs düşməsinə gətirib çıxara biləcəyi üçün tənqid olunur.⁹⁹ Mediatorlar bu qəbildən hallarla rastlaşanda, tərəfin imza atacağı sazişin nəticəsinin dərk edib-etmədiyini yoxlaya bilər, lazım olan hallarda da tərəfə bir vəkillə məsləhətləşmək istəyib-istəmədiyini soruşa bilər; tərəf buna müsbət cavab verdikdə və əgər tərəf dövlət hesabına pulsuz hüquqi yardım almaq hüququna sahibdirsə, ona müvafiq qurumlara müraciət edə biləcəyini məsləhət edə bilər. Lakin mediatorun belə davranışı istisna kimi qəbul edilməlidir və ancaq maraqlı tərəfin qeyri-mütənasib ciddi itki ilə üzləşəcəyi hallarda mediator bu barədə düşünə bilər. Mediatorun özü hər bir halda zəif tərəfə hüquqi məsləhət verməkdən çəkinməlidir.

Mediator qərəzsizliyini bütün məsələlərdə, tərəflərə soruşulan sual tərzində, sual formasında, tərəfləri ilk otağa girdiklərində salamlama tərzində, üz ifadələrində, tərəflərə ayırdığı vaxtlarda da qorunmalıdır və bənzər rəftar sərgiləməyə diqqət etməlidir.¹⁰⁰

g. Ənənəvi davranış nümunələri

Azərbaycan mediatorları daha çox ailə mübahisələri ilə işləyir. Əmək mübahisələri də hələ də ilkin mediasiya sessiyası qaydasında məhkəmədən əvvəlki mərhələdə baxılmalıdır. Bununla belə, könüllü qaydada kommersiya və mülki mediasiyalar da mediatorun həlli üçün gələ bilər. Ailə mübahisələrini digər mübahisələrdən ayıran cəhət odur ki, onlarda konflikt yüksək emosional yüklə müşahidə olunur.

Ailə mübahisələrinə gəldikdə, mediatorun qarşılaşdığı əsas çətinlik tərəfləri danışmaq atmosferinə, danışmalar aparma istəyinə gətirməkdir. Bunun ilkin səbəbi, tərəflərin öz aralarında kommunikasiya qura bilməməsidir; çünki xarakter olaraq incimələri, küsmələri halında qarşı tərəflə bir qayda olaraq ünsiyyəti kəsməyə yönəldirlər. Ümumiyyətlə, konfliktin həlli baxımından şəxsləri aşağıdakı kateqoriyalara bölmək mümkündür:

⁹⁹ William F.Fox, Review of the book of Jerold AUERBACH “JUSTICE Without LAW?”, Catholic University Law Review, Volume 33 Issue 2 Winter 1984 Catholic University Law Review Oxford University Press, (1986), s. 521.

¹⁰⁰ Susan Naus Exon, The Effects that Mediator Styles Impose on Neutrality and Impartiality Requirements of Mediation, University of San Francisco Law Review, 2008, Cild 42, s. 581.

- Ünsiyyəti kəsməklə narazılıqlarını ortaya qoyan şəxslər
- İttiham üzərinə əsaslanan ünsiyyəti tətbiq edən şəxslər
- Məsələni araşdırmağa yönələn ünsiyyətə üstünlük verən şəxslər
- Məsələni həll etməyə üstünlük verən ünsiyyəti tərcih edən şəxslər.

Onu da qeyd etməliyik ki, şəxslərin bəziləri qarşılaşdıqları bütün konfliktləri eyni tərzdə qəbul edən xasiyyətə sahib olduqları halda, bəzi şəxslər bir konfliktlə üzləşəndə hadisəyə və maraqlara görə fərqli davranış modellərini ortaya qoya bilirlər. Məsələn, ailədə olan konfliktə bir cür yanaşsın, iş yerində olan konfliktə başqa cür yanaşa bilirlər. Digər tərəfdən, konfliktin bir tərəfinin ortaya qoyduğu davranış növü ilə digər tərəfin ortaya qoyduğu yanaşması, konfliktin müsbət həlli üçün heç də həmişə əlverişli olmur. Deyək ki, tərəfin birisi danışaraq problemi həll etməyə üstünlük verən tərəfdir, digər isə susmağı, uzaqlaşmağı üstün tutur. Belə hallarda mediator istər ümumi iclasda, istərsə də fərdi görüşlərdə susmağa üstünlük verən insanı fikirlərini ifadə etməsi üçün təşviq etməlidir.

Susmanın səbəbləri və məzmunu baxımından da mediatorun bilməli olduğu məsələlər var. Məsələn, Qərb mədəniyyətində insanlar danışığa açıq olduqlarına görə susmaq ya etiraf etmək, ya da ki, həllə aid heç bir ümidə sahib olmamaq mənasını daşıya bilər. Şərq cəmiyyətləri danışığa çox açıq olmadıqlarına görə susmaq heç də həmişə etiraf etmək, qəbul etmək mənasına gəlmir. Şərqdə susmaq məyusluq, narazılıq hiss etmək mənasına gəldiyi kimi, gizli olaraq tutmaq istədiyi bir məqam kimi də başa düşülə bilər. Susmaq eyni zamanda ümitsizlik göstəricisi də ola bilər.

Tərəfin danışmaması introvert, qapalı mühitdə böyüməsi və yaşamasından dolayı da ola bilər. Belə hallarda mediator dolayı suallarla tərəfi başa düşməyə, onun susmasının hansı səbəbdən irəli gəlməyə təxmin etməyə çalışmalıdır. “Onunla bu barədə danışmağa cəhd etmisinizmi?”, “Sizcə, heç kəs müdaxilə etmədən ikiniz oturub danışa bilsəydiniz nəyə dəyişərdimi?”, “Sizcə, nəyə görə oturub danışmağa çalışanda mübahisəniz daha da böyüyürdü?”. Bu kimi suallarla biz tərəfi daha yaxşı başa düşməyə cəhd edə bilərik.

Tərəfin susqunluğu habelə müəyyən sualdan, ya da təklifdən sonra ola bilər, bu susqunluq müəyyən qədər uzun çəkə bilər. Tərəfin bu susqunluğu müxtəlif səbəblərdən irəli gələ bilər:

- Tərəf suala cavab verməyə hazır deyil,
- Tərəf sual/təklif barədə düşünmək istəyir,
- Tərəf sual/təklifdən narazıdır,
- Tərəf dinləmir, fikri başqa yerdədir.

Susqunluğun səbəbini anlamaq üçün, tərəfin sonrakı cavablarına, bədən dilinə baxmaqda fayda vardır. Bundan əlavə, mediator tərəfə sual da verə bilər, məsələn, “ola bilər ki, sualı/təklifimi yaxşı izah edə bilmədim, bunu nəzərdə tuturdum”, ya da “əgər sual/təklifdən narazılığınız varsa, ya da ona hansısa qeyd vermək istəyirsinizsə, sizi məmnuniyyətlə dinləyərəm, ola bilsin ki, mən də müəyyən məsələləri başa düşə bilməmişəm”.

Ailə mediasiyalarında kimin mediasiyaya müraciət etməsindən asılı olmayaraq, kişilər və qadınlar fərqli davranış modelləri ortaya qoyur. Kişilər, hətta mediasiyaya onlar müraciət etsələr belə (ki bu daha nadir haldır), çox danışmaq istəməzlər. Bu vəziyyətdə həm kişi, həm də qadın danışmırsa, boşanma səbəbinin xəyanət olub-olmadığı təkbətək görüşlərdə araşdırıla bilər.

Azərbaycan mediatorları bilir ki, ailə mediasiyalarının çətin tərəfləri əmlak bölgüsü ilə uşaqla ünsiyyətin təmin edilməsi, habelə aliment məsələlərində ortaya çıxır. Tərəflərin ortaya

qoyduqları ənənəvi davranış modelləri iki faktordan asılı olur – birincisi tərəfin dünyagörüşü və xasiyyətindən, ikincisi isə tərəfin mediasiyaya müraciət etməsinin səbəbindən.

Mediatora bunları bilmək niyə lazımdır? Tərəfləri və mübahisəni tanımaqla, mediatorun mübahisəni həll etmə şansları artır.

Onu da qeyd edək ki, mediator ilkin mediasiya sessiyasına gələn və qarşısında oturan vətəndaş haqqında müəyyən qədər qənaət formalaşdırmalıdır. Mediator bu şəxsin sosial statusu, təhsili, yaşı, həyat təcrübəsi, daşıya biləcəyi dəyərlər və davranış kodeksi haqqında məlumat sahibi olmalıdır. Məsələn, kişilərlə əllə salamlaşmaq normal olduğu halda, xanımlara qarşı yerinə görə bunu etmək doğru olmaya bilər. Ümumiyyətlə, tərəfin birisi ilə əllə salamlaşmaq digər tərəfdə mediatorun qərəzsizliyi barədə şübhələr oyada bilər, bu cür hallar nəzərə alınmalıdır. Mediator bütün proses boyunca tərəflərdə özünün qərəzsizliyi haqqında fikrini qoruyub saxlamalıdır, bunun üçün də yuxarıda sadalan sosial status, cinsiyyət, təhsil, hansı bölgədən gəlmiş olması kimi faktorları nəzərə almaqla öz davranışlarını tərəfə görə tənzimləməlidir. Başqa bir sözlə, mediator bütün işlərdə eyni cür davranmalı deyil.

Mediatorun bu faktorları başa düşməsi ona, əsasən, transformativ mediasiyanı həyata keçirməsində faydalı ola bilər. Məsələn, xəyanətə görə boşanmaya müraciət edən qadın bağışlamaz bir mövqe tutubsa və güzəştəz boşanma, əmlak tələbi, uşaqların qəyyumluğu kimi məsələlərdə kəskin mövqe ortaya qoyursa və əri bunlarla razılaşmırsa, transformativ mediasiya alətləri burada öz təsirini göstərməyə bilər. Lakin belə hallarda belə, mediasiyanın şansları yenə var; həm əmlak bölgəsində, həm də uşaqla ünsiyyət məsələsində müəyyən irəliləyiş əldə edildikdən sonra isə aliment məsələsində də orta mövqe əldə etmək şansları ola bilər. Əmlak bölgəsində mediator ya reallıq agentı rolunu oynayaraq məhkəmə prosesinin çətinliklərini izah etməlidir – müddətlər və xərclər baxımından, ya da ki, əmlakın uşağın adına keçirilməsi, ödənişin hissə-hissə verilməsi kimi təkliflərlə çıxış edə bilər.

Mediator tərəflərə hüquqi xidmət və məsləhət verməməlidir. Bununla belə, uşaqla ünsiyyət hüququna aid bir mediasiya işində mediator tərəflərə ilkin mediasiya sessiyasından əvvəl bununla bağlı Ali Məhkəmənin 2011-ci il tarixli Plenum qərarını göndərmişdi, özündən hər hansı şərh verməmişdi, sadəcə məhkəmə praktikasının necə olduğu ilə bağlı tərəflərin daha əvvəl məlumatlanmasını tövsiyə etmişdi. Qərarla tanış olan tərəflər ilkin mediasiya sessiyasında kifayət qədər mötədil hərəkət etmişdi. Mediatorun belə davranmasının səbəbi müstəqilliyi və qərəzsizliyini qorumaq istəyi idi. Belədir ki, mediator reallıq agentı rolunu oynayanda, hüquqi qiymətləndirmə tərəf üçün əlverişsiz olduqda o, mediatorun qərəzli olduğunu düşünə bilər. Həmin işdə mediatorun belə addım atması özü strateji bir gediş idi, məqsəd də tərəflərin mövqelərini daha mediasiyaya gəlmədən əvvəl əqlabatan şəkildə yenidən formalaşdırmaq idi.

Ailə mediasiyalarında tərəflərin valideynlərinin (baba və nənələrin) mübahisənin həllində ciddi rollarının olduğunu müşahidə etməyimiz mümkündür. Mediator bir formada onları da, bəlkə dolayı formada, danışıqlar prosesinə qatma barəsində düşünə bilər. Şərq cəmiyyətlərində valideynlər iki formada mübahisənin həllinə birbaşa təsir göstərir – birincisi, müəyyən qədər hörmət edilən, sözü eşidilən şəxs kimi, ikincisi, boşanmadan sonra tərəfə təmin etdikləri dəstək sayəsində. Məsələn, əmlak bölgəsi ilə bağlı mübahisədə, tərəfin əmlakdan aldığı payın yeni mənzil alınmasına kifayət etmədiyi halda, ya da ümumiyyətlə, tərəf boşanmadan sonra hər hansı daşınmaz əmlak payı almadığı halda, valideynlər ipotekada ilkin ödənişi etməklə tərəfə mənzil sahibi olmağa kömək edə bilər. Bu səbəblə mübahisənin həlli variantları gözədən keçiriləndə, valideynlərdən gələ biləcək təsirlər nəzərdən qaçmamalıdır.

h. Güc balansının pozulması

Danışqlar sırasında tərəflər arasında güc balansı necə pozula bilər və belə hallarda mediator nə etməlidir?

Əvvəla, onu qeyd etməliyik ki, mediasiyanın əsas prinsiplərindən birisi onun tərəfsizliyi və qərəzsizliyidir. Bu səbəblə mediator hansısa tərəfi gücləndirəcək addımlardan çəkinməlidir.

Bununla belə, mediasiyanın bir başqa prinsipi olan “könüllülük” prinsipinin də müxtəlif cəhətləri var. Bunlardan birisi də tərəfin danışqlar nəticəsində verdiyi qərarı sərbəst iradəsi ilə verməsi, hər hansı qərarı verəndə iradəsinin təzyiq altında olmaması, habelə dəqiq nəyə imza atdığını, hüquqi nəticələrinin nədən ibarət olmasını anlamasıdır.

Bu sadalananlar müqavilə hüququnun ümumi tələbləridir. Belə ki, hədə-qorxu, aldatma, əhəmiyyətli yanılma kimi hallara görə müqavilədə tərəfin iradəsi korlanırsa, belə bir müqavilənin etibarsız sayılmasını istəmək mümkündür.

Odur ki, danışqlar sırasında tərəflər arasındakı güc balansı müxtəlif formada pozula bilər, və vəziyyətə görə mediator müdaxilə etməli olduğu kimi, hər hansı müdaxilə etməyəcəyi hallar da var.

Məsələn, tərəfin birisi ehtiyac içində olduğuna görə öz mövqeyində dirənmə resursuna sahib deyilsə, belə bir vəziyyətə mediator qətiyyənlə müdaxilə etməməlidir.

Tərəfin birisi psixoloji olaraq aqressiv olduğuna görə və qarşı tərəf cəsarətsiz və iradəsiz olduğuna görə danışqlarda güc balansının pozulduğunu görən mediator, tərəfləri təkbətək sessiyalara ayırmalı, başqa şəkildə güc balansını bərpa etməyə çalışmalıdır, çünki ayrı oturduğu halda aqressiv tərəfin zəif tərəfə təsiri aradan qalxır və güc balansı da bərpa olunur.

Bir tərəfin arqumentlərinin çox güclü, digər tərəfin arqumentlərinin zəif olmasından dolayı, ya da tərəfin birisi mübahisə predmetini əldə saxladığı üçün güc balansı pozulursa, belə hallara mediator müdaxilə edə bilməz.

Güc balansının pozulması həm də bir tərəfin vəkillə, digər tərəfin vəkilətsiz mediasiyada iştirak etdiyi hallarda ola bilər. Belə hallarda “zəif” tərəf dövlətin sosial yardım siyasəti ilə əhatə olunan şəxsdirsə və mübahisə mövzusu həmin tərəf üçün əhəmiyyətə sahibdirsə, mediator tərəfə pulsuz hüquqi yardıma müraciət etməklə bağlı tövsiyə verərək mediasiya sessiyasını təxirə sala bilər.

Mediasiyada güc balanssızlıqlarının aradan qaldırılması üçün on bir addım təklif olunur: (1) mövcud güc münasibətləri haqqında lazımsız fərziyyələr irəli sürməyin, (2) vasitəçiliyin güc balanssızlığını aradan qaldırmaq üçün filtr olma qabiliyyətindən istifadə edin, (3) tərəfləri təşviq edin ki, bilikləri ilə bölüşsünlər, (4) tərəflərin razılaşmaq istəyini bir rıçaq kimi istifadə edin, (5) həvəsləndirməklə aşağı səviyyəli danışqlar bacarıqlarını kompensasiya edin, (6) hədə-qorxulu danışqlar tərzinin qarşısını alın, (7) dil fərqlərinə uyğunlaşın, (8) gənclərin xüsusiyyətlərini və ehtiyaclarını nəzərə alın, (9) tərəflərdən birinin zorakılıq və ya qisas qorxusu nəticəsində razılaşmağa getməsinin qarşısını alın, (10) hər iki tərəfə məlumat və dəstək təklif edəndə mütənəib davranın və (11) həll etməyə tələsməyin. Bu sadalanan 6 şərtlərdən birisi olduğu halda işə işə xitam vermək məqsədəuyğundur. Bunlar (1) tərəf mediasiya prosesini tam dərk etmədikdə, (2) tərəf mediasiyanın əsas qaydalarına riayət etmək istəmədikdə, (3) tərəfin öz maraqlarını

müəyyən etmək, habelə öz maraqlarını ifadə etmək bacarığı olmadıqda və razılaşmanın hüquqi nəticələrini dərk edə bilmədikdə, (4) tərəflərdən birində “məlumatlı razılıq” kimi qəbul edilə bilməyən ciddi məlumat çatışmazlığı olduqda, (5) tərəflərdən biri digər tərəfdən qorxaraq razılaşmanı bildirdikdə və (6) bir və ya hər iki tərəf sessiyanı bitirmək istədikləri barədə razılaşdıqda. İşə xitam vermək qərarı elə qəbul edilməlidir ki, bu güc balanssızlığını daha da artırmasın və hər iki tərəfə tam və bərabər hörmətlə yanaşıldığını göstərən tərzdə həyata keçirilsin.¹⁰¹

i. Emosional cəhətdən çətin vəziyyətlər

Mediatorun apardığı danışıqların müəyyən çətinlikləri var. Bu da daha çox mübahisədən deyil, tərəflərdən irəli gəlir. Belə çətinliklərdən birisi də tərəflərin birisində, ya da hər ikisində olan ağır emosional vəziyyətdir. Tərəflərlə yanaşı, mediator da emosional təsirə məruz qala bilər və bu da problemin həllinə mənfi təsir göstərəcəkdir.

Emosional cəhətdən çətin vəziyyətlər hansısa vacib sosial ya da fərdi dəyərin pozulması halında müşahidə edilə bilər. Bura tərəflərin birisinin məruz qaldığı ağır həyat şəraiti, çox ciddi itkilər, xəyanətə məruz qalması, post travmatik stress pozuntusu (PTSD), uzunsürən məişət zorakılığına, psixi və fiziki zorakılığa məruz qalması kimi hallar göstərilə bilər.

Emosional cəhətdən ağır vəziyyətdə olan insanın məntiqi qərar verməsi çətinləşir. Onun öz əleyhinə qərar vermə ehtimalları yüksək olduğu kimi, həmin şəxslə maraqların təmin edilməsinə yönələn danışıqları aparmaq da çətinləşir. Bu cür insanlar ilk növbədə emosiyalarını boşaltmalıdır; yerinə görə hazırlıq mərhələsində mediator onlara bir psixoloq, ya da psixiatra müraciət etməyi tövsiyə edə bilər. Mediasiya sessiyasında isə mediator belə şəxsləri diqqətlə dinləməlidir, suallarını da ehtiyatla verməlidir.

Mediator emosiyalardan bir fürsət kimi istifadə etməlidir. Ən yaxşısı, oturub təmkinlə tərəfi dinləmək və ona bütün emosiyalarını ifadə etməyə imkan yaratmaqdır. Tərəfi dinləyib sözünü kəsməməlidir, bununla belə, bunlar birgə iclasda həyata keçirilirsə mediator prosesi nəzarətdə saxlamalı və ancaq zəruri hallarda müdaxilə etməlidir.¹⁰²

j. Tələlərdən uzaq durmaq

Mediasiya sessiyası mediator üçün xeyli sürprizlərlə dolu ola bilər. Ola bilsin ki, mediator kitablarda yazılan hər şeyi çox yaxşı bilir, amma aparacağı sessiyalarda bu çətin məsələlər onun qarşısında dəqiq necə üzə çıxacaq – bax bunu bilmək üçün uzun illərin təcrübəsi gərəkdir. Proses emosional yüklə, yalan məlumatla, iftira ilə, tərəfin birisini qarşı tərəfi əzməsi fonunda, tərəflərdən birisinin ağır vəziyyətdə olması ilə müşahidə edilə bilər. Bununla belə, müəyyən bəzi qayda və yanaşmaları yenə də qeyd etmək mümkündür. Aşağıda göstərəcəyimiz hallardan mediator çəkinməlidir, çünki mediator həqiqət və ədalət axtarışına həvəsləndiyi hallarda onun tərəfsizliyi

¹⁰¹ A. M. Davis and R. A. Salem, *Dealing with Power Imbalances in the Mediation of Interpersonal Disputes*, *Mediation Quarterly* Issue: 6, December 1984, s. 17.

¹⁰² Mediation Training Institute East Africa, *Dealing with Emotions During Mediation*, 2022
Baxın: <https://mtieastafrica.org/dealing-with-emotions-during-mediation/>

və qərəzsizliyi də aradan qalxmış olur. Halbuki mediasiyaanın prinsipləri arasında həqiqətin araşdırılması olmadığı kimi, qərəzsizlik və tərəfsizlik mediatorun əsas göstəricisi olmalıdır.

Buraxılan səhvlərə misal kimi bunları göstərə bilərik:

1) Mübahisə tərəfini, digər tərəflə eyni anda, birlikdə sorğulama

Bu hal, sorğulayan tərəflə eyni istiqamətdə, eyni məzmununda sual soruşmaqla, ya da sorğulayan tərəfin mövqeyini və ittihamlarını zəiflədəcək suallar soruşanda da ortaya çıxır. Tərəflərdən birisi, mediatorun tərəf tutduğunu, qərəzli olduğunu düşünəcəkdir.

Həlli: soruşmaq istədiyiniz sualları bir yerə qeyd edin, onları gözlədin. Bu sualları daha sonra birgə iclasda daha ehtiyatla, təkbətək görüşdə də soruşa bilərsiniz. Sualın qoyuluş tərzı və sırasına diqqət yetirilməlidir, qərəzdən uzaq formada soruşulmalıdır.

Burada həm də onu vurğulamalıyıq ki, həqiqəti öyrənmək mübahisəni anlamaq üçün faydalı olsa da, mübahisənin həlli üçün heç də həmişə zəruri olmur. Məqsəd həqiqəti öyrənmək deyil, mübahisəni həll etməkdir. Həqiqəti öyrənmək burada sadəcə vasitə qismində çıxış edə bilər.

2) Tərəflərə ayrılıqda ya da birlikdə hüquqi məsləhət vermə

Mediasiya qıymətləndirici mediasiya tərzində başlamaq düzgün olmaya bilər, əvvəlcə mediatorun digər mediasiya üslublarına müraciət etməsi məqsədəuyğundur. Eyni şəkildə mediator tərəflərə hüquqi məsləhət verməklə özünə iki cür əngəl yaradır:

- hüquqi məsləhət işinə yaramayan tərəf mediatorun qərəzli olduğunu düşünə bilər,
- öz mövqeyinin məsləhətə uyğun olduğunu görən tərəf uzlaşmaya, güzəştə getməyə istəməz, belə bir uzlaşma onun maraqlarını pozmasa belə.

Həll: tərəflərə prosesin əvvəlində mediatorun rolunu izah etmək, vəkllə məsləhətləşəcəyini bildirmək, məcburi olmayan hüquqi qiymətləndirməni də ancaq danışıqların uğurlu alınmadığı halda təklif etmək.

3) Tərəflərdən birinə himayəçilik göstərmə

Mediatorun proses sırasında buraxa biləcəyi digər səhv tərəflərdən birinə himayəçilik kimi görənən mövqedə olmasıdır – ancaq bir tərəfi sorğulama, ancaq bir tərəfin danışıqlarına müdaxilə etmə, ancaq bir tərəfə məsləhət vermə kimi. Bu kimi hallar həm mediatorun tərəfsizliyinə kölgə salır, həm də himayə görən tərəfin öz mövqeyinə dirəşməsi kimi nəticələrə səbəb ola bilər. Mediator hakim deyil, tərəflərin maraqlarına zidd olmayan hər hansı bir həll yolunda tərəflərə bərabər şəkildə dəstək olmalıdır.

Deyək ki, mediator özündən aliment istənilən tərəfə təzyiq göstərir, aliment istəyənin mövqeyinə uyğun hüquqi qiymətləndirmə aparır və nəticədə tərəflər məhkəmə qətnaməsinə uyğun məbləğdə bir barışıq sazişi bağlayırlar. Bu cür razılaşmanın əldə olunması məhkəmənin iş yükünü azaltsa da, həqiqətdə təzyiq edilən şəxsin maraqlarına uyğun gəlməyə biləcəyi kimi, dəqiq olaraq həmin tərəfin könüllü seçimi deyildir. Əmlak bölgüsü ilə bağlı başqa mübahisədə mediator eyni yanaşmanı ortaya qoyarsa, belə halda onun qərəzliliyi daha kobud şəkildə ortaya çıxar.

4) Mühakimə etmə, qınayıcı mövqe ortaya qoyma

Mübahisə tərəfinin mövqeyi ağır formada hüquqa zidd olsa belə, mediator qınayıcı suallardan, ifadələrdən, baxış tərzindən, mimikalardan çəkinməlidir. Bunlar mediatorun qərəzsizliyinə ciddi kölgə salır və onu mübahisəyə baxma hüququnu sona çatdırır. Hər hansı bir bəhanə ilə mediator tərəflərin birisinə, ya da eyni anda hər ikisinə belə qınayıcı mövqe ortaya qoymaqdan çəkinməlidir. Qeyd etdiyimiz kimi, hətta mediator boşanmağa gələn hər iki tərəfə eyni dərəcədə qınayıcı mövqe ortaya qoysa belə, tərəfsizliyini itirməyə də, qərəzsizliyini itirəcəkdir; habelə tərəfin güvənini və tərəflə səmimi dialoq qurma şansını itirə biləcəkdir. Məsələn, mediatorun qınağı ilə üzləşəcəyini düşünən tərəf ona təkbətək görüşlərdə vacib məqamları açıqlamaya bilər. Qınama konfliktin həllinə deyil, ancaq eskalasiyasına səbəb ola bilər. Bu da mübahisənin həllinə mənfi təsir göstərəcəkdir.¹⁰³

Sualın qınayıcı sual kimi səslənməməsi üçün, onu açıq-tipli sual formasında soruşmağa cəhd edə bilərsiniz.

5) Mediatorun öz dəyərlərini mübahisə tərəfinə aşılması

Mübahisənin həlli üçün tərəfləri ortaq dəyərlər ətrafında birləşməyə dəvət etmək faydalı bir metoddur və saziş bağlamağa kömək edə bilər. Məsələn, mediator tərəflərdən belə bir sual soruşa bilər: “Gəlin birlikdə düşünək, ər-arvad boşansalar belə, uşaqların böyüdülməsi və tərbiyəsi ilə bağlı onların ortaq dəyərləri olmalıdır ya yox? Olmalıdırsa bu dəyərlər nələr olmalıdır?” Bu sualı soruşmaqla və ortaq dəyər tapmaqla biz tərəflərin mövqelərini bir-birinə yaxınlaşdırmağa cəhd edirik.

Lakin yuxarıdakı suallar, mediatorun öz mövqeyinin dominant mövqe kimi təqdim etməsi deyildir. Mediator sual soruşmayıb, öz mövqeyini ortaya qoyub tərəfləri buna riayət etməyə dəvət etdikdə, səhvə yol vermiş olar. “Bu səbəbə görə ailə dağıtmazlar; valideyn uşaqların xərcini çəkməyə məcburdur; insan verdiyi sözü tutmalıdır” qəbildən ifadələr tərəflərin könüllü seçiminə müdaxilə və manipulyasiya rolunu oynayır.

6) Prosesə aşırı nəzarət ya da prosesdə kontrolu itirmə

Yuxarıda adını çəkdiyimiz hər iki hal mediasiyanın uğurlu aparılmasına kölgə salır. Mediator sessiyanın moderatorudur. O, sessiyanın struktura uyğun aparır. Bununla belə, mediator prosesə lazımsız yerə aşırı nəzarət etməməlidir, məsələn, tərəfin sözünü nə vaxt məhdudlaşdırma biləcəyini yaxşı bilməlidir, tərəflərə təlimat vermədən hədsiz davranmamalıdır, prosesi tabeçilik qaydasında bir iclas kimi keçirməkdən çəkinməlidir.

Yuxarıda sadaladıqlarımız mediatorun tərəfin sözünü heç bir halda kəsə biləcəyi mənasına gəlmir. Lakin mediatorun imic olaraq tərəfsizliyini qoruması üçün, onun açılış nitqində prosesin aparılması qaydalarını tərəflərə izah etməsi vacibdir. Məsələn, mediator orada qeyd edir ki, “danışqlarımız sırasında tərəflər bir-birini təhqir edən ifadələrdən qaçmalıdır, eyni məsələni dəfələrcə vurğulamaqdan çəkinməlidir, çünki bu da danışqları sonsuzadək uzada bilər, halbuki biz bu otaqda bu məqsədlə bir araya gəlməmişik. Habelə bir-birimizin sözünü kəsməyəcəyik, özünü ifadə etməsinə imkan verəcəyik, amma xahiş edəcəyəm ki, bir çıxışınız 10 (bəlkə 15) dəqiqədən uzun çəkməsin”. Bu qaydaları sessiyanın əvvəlində

¹⁰³ Elen Kandell, Is it ever OK to Blame? The University of California Irvin Publications. Baxın: <https://hr.uci.edu/partnership/mediation/pdf/Is-It-Ever-OK-to-Blame.pdf>

izah etdikdən sonra, danışıqlar sırasında bunlara çağırış etmək mediatorun qərəzsizliyi pozmaz.

7) Tərəfi məyus etmə, ümitsizliyə salma

Tərəfləri barışığa sövq etmək üçün mediator müxtəlif alətlərdən istifadə edir. Məsələn, maraqları qabartmaqla yanaşı, mediator reallıq agentı rolunu oynaya bilər. Mediator məhkəmə çəkişməsinin çətinliklərini göstərə bilər. Bununla belə, tərəfi mübahisənin ümumi həllinə dair məyusluğa, ümitsizliyə salmamalıdır. Mediator tərəflərə inandırmağa çalışmalıdır ki, mübahisənin həlli onların öz əllərində və imkanındadır, tərəfləri həllə cəsarətləndirməlidir. Mediatorların hazırlıq kurslarında təlim materialları arasında “tərəflərin hər ikisini eyni dərəcədə məyus edən mediator təklifini ver” kimi bir tövsiyənin yer aldığını görmüşük. Bu aləti tərəflər arasında danışıqlar və uzlaşma baş tutmayanda, reallıq agentı rolunda çıxış etmədən əvvəl ya da sonra verə bilərsiniz, lakin bu təklifdən sonra da mediator həmin bu məyusedici təklif üzərində durmamalıdır, danışıqlara/mövqələrin gözdən keçirilməsinə təkrar başlamalıdır.

5. Prosesə nəzarət

a. Yönləndirmə

Bu funksiya mediatorun mediasiya prosesini qurması və onu idarə etməsi kimi fəaliyyətlə üst-üstə düşür. Bu kontekstdə vasitəçi mübahisədə iştirak edən tərəflərə səmərəli ünsiyyət qurmağa, problemləri müəyyən etməyə, potensial həll yollarını araşdırmağa və nəticədə qarşılıqlı məqbul razılaşma əldə etməyə kömək edir. Mediasiya üslublarından asılı olaraq bu funksiya özünü çox zəif dərəcədə və ya mediatorun prosesdə ən çox hiss olunan davranışı kimi bürüzə verə bilər. Yəni hansısa üslubda mediatorun danışıqların idarə edilməsində rolu güclüdirsə, o prosesdə bu funksiya daha çox reallaşacaq və əksinə. Gəlin üslublar üzərində bu məsələyə diqqət yetirək: asanlaşdırıcı (mediator təkliflər vermədən və ya öz fikirlərini təqdim etmədən tərəflər arasında söhbəti asanlaşdırır, onları qarşılıqlı məqbul həll yollarına yönəldir), qiymətləndirici (mediator hər bir tərəfin arqumentlərinin güclü və zəif tərəflərini qiymətləndirir və hüquqi standartlara və ya potensial məhkəmə nəticələrinə əsaslanan rəy və ya təkliflər verə bilər), transformativ (mediator tərəflərə dialoq və anlaşma yolu ilə münasibətlərini dəyişdirməyə, empatiyaya və bir-birinin perspektivinin tanınmasına kömək edir, əlavə vasitələrlə, məsələn psixoloq müdaxiləsi ilə tərəfləri danışıqlara hazır vəziyyətə gətirir), narrativ (tərəflər öz perspektivlərini yenidən formalaşdırmaq və münaqişələri ətrafında yeni mübahisə hekayəsi yaratmaq üçün öz hekayələrini bölüşməyə təşviq olunurlar. Vasitəçi mübahisəni tərəflərdə qıcıq yaradacaq detallardan kənar elə bir şəkildə rəvayət etməyə kömək edir ki, tərəfin razılaşma əldə edə bilsinlər), bərpaedici (mediator mübahisənin tərəflərə yetirdiyi zərərləri üzərində diqqəti cəmləməyə, həmin zərəri aradan qaldırmaq və münasibətləri bərpa etməkdə tərəflərə kömək edir) və s. Fasilitativ-asanlaşdırıcı mediasiyadan (burada mediator münaqişə səviyyəsinin azalmasına, tərəflərə öz maraqlarını təmin edəcək həll yolunun tapılmasında köməklik göstərir) fərqli olaraq, qiymətləndirici mediasiyada (burada tərəflərin maraqları deyil, onların mübahisəsinə tətbiq ediləcək hüquqi normaların seçilməsində və mübahisənin hüquq müstəvisində həll edilməsinə dəstək verilir) mediator daha çox danışıqlara yön vermə funksiyasından istifadə edir və mübahisənin aid olduğu sahə üzrə öz bilik və bacarıqlarından istifadə edərək, rəy verməkdə sərbəstdir (hər bir halda verilən rəy tərəflər üçün məcburi deyildir). Ümumilikdə mediasiyada istiqamətləndirmə strukturu və çevikliyi tarazlaşdırmaqdan, mübahisələrin həllində açıq dialoqa və yaradıcılığa imkan verməklə tərəflərə danışıqlar yolunun sonuna getməyə kömək etməkdən ibarətdir.

Azərbaycan qanunvericisi dövlət təşviqli mediasiyalar üçün bu təsisatın növünü müəyyən edib. Belə ki, “Mediasiya haqqında” Qanunun 4.1.-ci maddəsində göstərilir ki, mediasiya tərəflər arasında münaqişə səviyyəsinin azaldılması və onları razı salacaq şəkildə mübahisənin həllini təmin etmək məqsədini daşıyır. Fasilitativ mediasiyalar üzrə yönləndirmə funksiyası mübahisədə iştirak edən tərəflərə səmərəli ünsiyyət qurmaqda, problemləri müəyyən etməkdə, potensial həll yollarını araşdırmaqda və nəticədə qarşılıqlı məqbul razılaşma əldə etməkdə kömək edir.

Aşağıdakı yönləndirmə hərəkətləri isə demək olar ki, bütün növ mediasiyalara aiddir:

1. Gündəliyin müəyyən edilməsi - Mediator vasitəçilik zamanı müzakirə edilməli olan mövzuları və məsələləri təsvir etməyə kömək edir. Bu, söhbətin diqqət mərkəzində qalmasını və bütün müvafiq məsələlərin həllini təmin edir.

2. Ünsiyyəti asanlaşdırmaq - Mediator hər bir tərəfin danışmaq və eşidilmək imkanının olmasını təmin edərək kommunikasiya axınını istiqamətləndirir. Bu, fikirlərin ümumiləşdirilməsini, aydınlaşdırıcı sualların verilməsini və müzakirənin məhsuldar və qarşılıqlı hörmət şəraitində aparılmasını təmin etməyi əhatə edə bilər.

3. Prosesi idarəetmə - Mediator prosesin tempinin və strukturunun idarə edilməsinə cavabdehdir. Buraya əsas qaydaların müəyyən edilməsi, məsələlərin müzakirə edilmə

ardıcılığının müəyyən edilməsi və qeyri-məhsuldar münaqişədə ilişib qalmadan irəliləyişin təmin edilməsi daxildir.

4. Əməkdaşlığa həvəsləndirici - Vasitəçilikdə istiqamətləndirmənin əsas aspekti tərəfləri həll yolunda birgə işləməyə təşviq etməkdir. Vasitəçi beyin fırtınası sessiyaları təklif edə, nəzərdən keçirilməsi üçün variantları təklif edə və tərəflərə müxtəlif həllərin müsbət və mənfi tərəflərini qiymətləndirməyə kömək edə bilər.

5. Çıxışların idarə edilməsi - Əgər tərəflər dalana və ya çıxılmaz vəziyyətə düşərsə, mediator söhbəti alternativ yanaşmaların araşdırılmasına, məsələn, məsələlərin yenidən qurulması, əsas maraqların araşdırılması və ya müvəqqəti olaraq daha az mübahisəli mövzulara keçməyə yönəldə bilər.

6. Sazişlərin hazırlanması - Razılaşma əldə edildikdən sonra mediator tərəflərin əldə etdiyi konsensusun düzgün əks olunmasını təmin etmək üçün müqavilənin şərtlərinin hazırlanmasında kömək edə bilər.

7. Anlaşmanın təmin edilməsi - Vasitəçi bütün tərəflərin bağlanmış hər hansı razılaşmanın şərtlərini başa düşməsinə və hər hansı yekun razılaşmanın aydın, konkret və icra edilə bilən olmasını təmin edir.

8. Mediator təklifi və ya qiymətləndirməsini vermək - Bu funksiya fasilitativ mediasiya üçün o qədər tövsiyə edilən olmasa da, nadir hallarda icazə verilir.

b. Müdaxilə

Mediasiyada müdaxilə dedikdə mediatorun prosesi aktiv şəkildə idarə etmək üçün gördüyü tədbirlər, xüsusən də mediasiya prosesinə çətinlik yaradan, onu uğurlu nəticədən məhrum edə biləcək təhdidlər yarandıqda həyata keçirilir. Mediasiya ümumiyyətlə mediatorun tərəflərə ünsiyyətdə və danışıqlarda kömək etdiyi asanlaşdırıcı proses olsa da, bəzən elə vəziyyətlər yaranır ki, mediatorun prosesə müdaxiləsi qaçılmaz olur.

Mediatorun prosesə müdaxiləsi aşağıdakı formalarda özünü büruzə verə bilər:

1. Güc balansının təmin edilməsi

Neytral qalmaq tələbi mediatorun “ədalətli saziş”ə nail olmaq üçün çalışmaq hüququnu məhdudlaşdırır. Saziş tərəflərə aiddir, mediator tərəfin maraqlarına uyğun olmayan sazişi qəbul etmək istəyinə qarşı çıxıb bilməz. Bəzən elə hallar olur ki, tərəf özü şüurlu şəkildə buna yol verir və daha altda yatan marağı bunu tələb edir. Məsələn, arvadından (və ya ərinədən) qısa müddət ərzində qurtulmağı qarşısına məqsəd qoymuş tərəf alimentdən imtina edir, əmlakdan ona çatan payı istəmir və s. Lakin bəzən elə hallar da olur ki, hüquqi savadsızlıq, maddi imkansızlıq, fiziki qüsurulluq və s. kimi hallar tərəfə öz maraqlarını daha aydın ifadə etməyə, qarşı tərəfin tələb və güzəştlərini anlamağa mane olur. Əgər tərəflərdən biri digərindən əhəmiyyətli dərəcədə üstün imkanlara malikdirsə, xüsusilə hüququn daha çətin sahələri üzrə mübahisə tərəflərindən biri vəkillə təmsil olunursa, digər tərəf isə belə imkandan məhrumdursa, mediator daha az dominant olan tərəfin öz fikirlərini ifadə etmək üçün ədalətli imkana malik olmasını təmin etmək üçün müdaxilə edə bilər. Bu, onlara danışmaq üçün daha çox vaxt vermək, fikirlərini aydınlaşdırmaq üçün ifadələrini dəyişdirmək, vəkillə müqavilə bağlamaq üçün əlavə vaxt vermək və ya balanslaşdırılmış iştirakı təmin etmək üçün xüsusi qaydaların müəyyən edilməsini əhatə edə bilər.

2. Münaqişənin eskalasiyasının idarə edilməsi

Gərginlik artdıqda və söhbət qızıxdıqda, vəziyyətin gərginliyini azaltmaq üçün mediator müdaxilə edə bilər. Buraya fasiləyə çağırmaq, söhbəti daha az mübahisəli mövzulara yönləndirmək və ya emosiyaları soyutmaq üçün yenidən çərçivələmə və ya ümumiləşdirmə kimi

üsullardan istifadə etmək daxil ola bilər. Ümumiyyətlə, mediator tərəflər arasında güclü emosiyaların ifadəsi ilə və şəxsi hücumlarla müşayiət olunan, çox tez-tez baş verən və lazımı qaydada həll edilməli olan situasiyaların öhdəsindən effektiv şəkildə gəlməyə hazır olmalıdır. Mediator qəzəb, kədər və ya ümitsizlik hissələrinin partlayışının öhdəsindən gəlməyə hazır olmalıdır, çünki mediasiya prosesində emosiyalar bir çox cəhətdən əhəmiyyət kəsb edir. Mediasiyanın uğuru üçün tərəflərin hissələrini əks etdirmək və onlara bu hissələrin öhdəsindən mərhələli şəkildə gəlməkdə kömək etmək çox vacibdir. Müzakirə tərəflər arasında şəxsi ittihamlara çevrildikdə, şəxsi xarakterli hücumlar baş verdikdə, məsələn, bir tərəf digərinə "siz sadəcə vicdansızlıq edirsiniz" söylədikdə, bu, həmin tərəfin incikliyi ifadə edir və prosesin davam etdirilməsini çətinləşdirir. Bu halda mediator, məsələn, qarşılıqlı hörmət haqqında qayda barəsində razılaşmanı xatırlatmalı və ya bu qaydanın mənasını yenidən izah etməlidir.

3. Anlaşılmazlıqların aydınlaşdırılması

Anlaşılmazlıqlar tez-tez münaqişələrə səbəb ola bilər. Mediator deyilənlərə aydınlıq gətirmək, təfərrüat tələb etmək və ya hər iki tərəfin bir-birini düzgün başa düşməsinə təmin etmək üçün müdaxilə edə bilər. Bu, kiçik anlaşılmazlıqların daha böyük problemlərə çevrilməsinin qarşısını almağa kömək edir.

4. Haqsız taktikaların qarşısının alınması və ya aradan qaldırılması

Əgər tərəflərdən biri aldadıcı bəyanatlar və ya yersiz təzyiqlər kimi manipulyasiya və ya ədalətsiz taktikalardan istifadə edərsə, mediator davranışı həll etmək üçün müdaxilə edə bilər. Bu, tərəflərə əsas qaydaları xatırlatmaq, problemi pozan tərəflə təkbətək müzakirə etmək və ya hətta zəruri hallarda mediasiyayı dayandırmaqdan ibarət ola bilər.

5. Məsələlərin yenidən qurulması

Bəzən tərəflər konkret bir məsələdə ilişib qala bilər, çünki onlar məsələyə konkret prizmadan baxırlar. Mediator məsələyə tərəflərə fərqli bucaqdan baxmağa imkan verəcək şəkildə yenidən müzakirə edərək, müzakirə və həll üçün potensial olaraq yeni imkanlar açaraq müdaxilə edə bilər.

6. Reallıq yoxlamalarının təmin edilməsi

Əgər tərəfin gözləntiləri və ya tələbləri qeyri-realdırsa, mediator "reallığı yoxlamaq" üçün müdaxilə edə bilər. Bu, tərəfə onların mövqeyini qeyri-mümkün edə biləcək məhdudiyyətləri və ya praktiki cəhətləri yumşaq bir şəkildə xatırlatmaq və onları daha mümkün variantları nəzərdən keçirməyə təşviq etməkdən ibarətdir. Məsələn, nikah dövründə əldə edilmiş avtomobili həddən artıq baha qiymətləndirən tərəfə bazarı araşdırmağı təklif edə və ya qiymətləndiricinin xidmətindən istifadə etməyi tövsiyə edə bilər.

7. Durgun mövqedən çıxarma

Bəzən tərəflər ilkin mövqelərinə o qədər bağlı qalırlar ki, bu danışıqlar prosesində xüsusi durgunluq yaradır. Mediator tərəfləri öz maraqları, qarşı tərəfin perspektivi və ya müxtəlif variantların nəticələri haqqında düşünməyə təşviq edən düşündürücü suallar verməklə müdaxilə edə bilər. Bu, tərəflərə möhkəmləndikləri mövqelərdən kənara çıxmağa və alternativ həll yollarını nəzərdən keçirməyə kömək edə bilər.

8. Fokusun yönləndirilməsi

Əgər söhbət mövzudan kənara çıxarsa və ya nəticəsiz olarsa, mediator müzakirəni əsas məsələlərə qaytarmaq üçün müdaxilə edə bilər. Hər bir halda, müdaxilənin məqsədi danışıqları tempdə saxlamaq, konstruktiv dialoqu təşviq etmək və tərəflərə ədalətli və bütün iştirakçılar üçün məqbul olan razılaşma əldə etməyə kömək etməkdir.

c. Sərhədlərin və əsas qaydaların müəyyən edilməsi

Şəffaflığın təmin edilməsi və mediatorun qərəzsizliyinə inamın artırılması üçün əvvəlcədən sərhədlərin və əsas qaydaların müəyyən edilməsi vacibdir. Qaydalar tərəflərdə danışıqlar prosesinin müddəti, danışıqlarda davranış qaydaları, gözləntilər və s. üçün aydın mənzərə yaradır ki, bu da konstruktiv və təhlükəsiz danışıqlar mühitinin formalaşmasına kömək edir. Tərəflər mediasiyaya başlayanda bilmədirlər ki, onlara nə icazə verilmir, onlar qarşılıqlı razılıqla nəyi dəyişə bilirlər, mediatorun səlahiyyət məhdudiyyətləri nədən ibarətdir. Mübahisənin mahiyyəti ilə bağlı sərhədlərlə prosessual və prinsiplərdən irəli gələn sərhədlər fərqləndirilir. Mahiyyətlə bağlı sərhəd o deməkdir ki, tərəflər sırf aralarındakı mübahisəyə aid məsələlərə fokuslanmalı, danışıqlar həmin mübahisəni həll etmək üçün sərhədlənməlidir. Lakin bu sərhəd mediatora və tərəflərə dərin maraqları kəşf etmək üçün əlavə danışıq predmeti yaratmağa mane olmamalıdır. Burada söhbət əlaqəsiz və əsas hədəfdən kənara çıxan danışıqlardan qoruyan sərhəddən gedir.

Mediasiyanın prinsipləri ilə bağlı sərhədlər barədə mediator tərəfləri hazırlıq və ilkin iclasda məlumatlandırılmalıdır. Bunlardan biri mediatorun səlahiyyət həddi ilə bağlıdır. Tərəflər bilmədirlər ki, mediator onların əvəzindən qərar verməyəcək, yalnız müstəsna hallarda mediator təklif və prosessual məsələlərlə bağlı tövsiyə verə bilər. Bu eyni zamanda neytrallığın tələb etdiyi sərhəddir. Digər bir sərhəd isə məxfilik ilə bağlıdır. Bu prinsipə görə mediasiya otağında baş verənlər orada qalır, daha doğrusu, nə mediator, nə də tərəflər mediasiya ilə bağlı məlumatları, prosesdə tərəflərin səsləndirdiyi fikirləri, xüsusilə edilən güzəştləri, təklifləri, həll yollarını və s. kənarda danışmamalı, eyni zamanda məhkəmədə müdafiə mövqeyinin qurulmasında istifadə etməməlidirlər. Milli qanunvericilik belə məlumatların yayılmasına görə inzibati məsuliyyət nəzərdə tutur¹⁰⁴. Lakin məsuliyyətin yaranması üçün tərəflər müvafiq norma barədə məlumatlandırılmalıdırlar ki, xarici təcrübədə uzun illərdir tərəflər ilkin iclasda məxfilik barədə müqaviləni (bu bildiriş, bəyanat və digər sənəd formatında da ola bilər) imzalayırlar.

Nəhayət, digər bir sərhəd könüllülükə bağlıdır. Tərəflər anlamalıdır ki, bu prosesdə sazişin icrası istisna olmaqla, məcburiyyət elementi yoxdur. Hər bir tərəf istənilən anda mediasiyanı tərk edə bilər.

Mediasiyada qaydalar isə aşağıdakılardır:

- Danışmaqla bağlı - Tərəflər və mediator kimin nə vaxt danışacağını müəyyən etməlidirlər ki, hər bir tərəfə öz fikrini ifadə etməyə şərait yaradılsın. Eyni zamanda, nitqdə xoşəgəlməz ifadələrdən və təhqirdən istifadə edilməyəcəyi barədə razılaşmanın bəyan edilməsi mütləqdir.
- Əməkdaşlıq və xoş niyyətli cəhdlər - Tərəflərdən gözlənilir ki, onlar mediasiyaya xoş niyyətlə gəlsinlər, onlar səmimi və açıq fikirli olsunlar ki, hansısa bir barışıqə nail olmaq mümkün olsun. Tərəflər mübahisəni mərkəzə qoyub əks mövqedə durmaqla, onu həll edə bilməzlər. Əməkdaşlıq qaydası mübahisəyə bir ortaq mövqedən baxmağı, empatiya qurmağı tələb edir ki, yalnız bu halda müsbət nəticə əldə edilə bilər.
- Vaxtla bağlı çərçivə - Əvvəla, bu həm mediator, həm də tərəflər üçün zaman planlamasında vacibdir. İkincisi, vaxt limiti olduqda tərəflər şüurlu olaraq özlərini sanki barışıq üçün yarışmada hissə edəcəklər və bu onları danışıqlarda fokuslanıb qalmağa sövq edəcək.

¹⁰⁴ Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi, maddə 602-2.3.

d. Yenidən ifadə etmə

Bəzən tərəflər də istifadə etsələr də, xüsusilə mediatorun aktiv dinləmə texnikalarından biridir. Qarşılıqlı anlaşma və hörmət mühitinin yaradılması üçün çox təsirli texnikadır. Parafrazla bənzər olsa da, fərqli cəhəti təkrar ifadələrin məzmunundadır. Belə ki, yenidən ifadə etmə adətən əvvəl ifadə olunan sözlərin eyni sözlərlə təkrarlanmasıdır, parafraz eyni fikrin başqa sözlə təkrarlanmasına deyilir. Əsas məqsədi qarşı tərəfə onun danışdıqlarına diqqət edildiyini və dediklərinin düzgün qavranıldığını göstərmək olsa da, aşağıdakı digər məqsədlər üçün də istifadə edilir:

- a. Təsdiqləmə - tərəfin dediklərini təsdiq etməklə həmin tərəfdə onun hisslərinin və emosiyalarının başa düşülməsi təəssüratı yaratmış oluruq. Bu, emosiyaların səngiməsinə kömək edə və tərəflərə eşidildiklərini və hörmət edildiklərini hiss etdirə bilər.
- b. Fikir itkisinin və ya yanlış anlaşılmaqlığın qarşısını almaq - Diqqət dağınıqlığına görə tam eşidilməyən fikri dəqiqləşdirmək, habelə, fikrin düzgün başa düşüldüyünü dəqiqləşdirmək üçün edilə bilər.
- c. Fokuslanma - Həm danışanı, həm də qarşı tərəfi geniş ifadə olunan nitqdə danışdıqlar predmeti üçün daha əhəmiyyətli olan hissəyə fokuslandırmaq, həmin hissə üzərində daha dərinlən düşündürmək üçün edilir.

e. Qarşıdurma

Hamımız ilk növbədə emosional reaksiya veririk. Rəşional düşüncəmiz bir müddət sonra başlayır. Buna görə də tez-tez yanlış qiymətləndirmələr etməyə məhkum oluruq ki, sonradan özümüzü qorumaq üçün reaksiya veririk. Əgər emosiyalar nəzarət altına alınarsa, irrəşional düşüncə davamlı olaraq öndə olacaq. Qarşıdurma edən bir insanla münasibət qurmağın açarı onun sizi təhlükə kimi qəbul etməməsinə təmin etməkdir. Əgər qarşıdurmada olanın siz olduğunuzu başa düşsəniz, fəsilə verin və sizi təhdid edənə nə olduğunu və nə üçün olduğunu düşünün. Bəzən təhdidlər ciddi olur və tez cavab tələb edir. Ancaq çox vaxt cavabınız və mesajınızın necə qəbul edilməsini istədiyiniz barədə düşünmək üçün kifayət qədər vaxtınız olur. Baş verənləri qiymətləndirməyə və davranışınızı tənzimləməyə əvvəldən bir neçə saniyə vaxt ayırsaq, sonradan çox problemlərdən xilas ola bilərik¹⁰⁵. Lakin mediasiyada qarşıdurma çox vaxt qaçılmaz olur. Çünki mediasiyaya tərəflər çox vaxt bir-birinə olan etibar və hörməti, habelə, problemi dialoqla həll etmək inamını itirmiş vəziyyətdə gəlirlər. Hər bir tərəf qarşı tərəfdən gələn bütün fikirlərə fikir sahibinin aldatmaq, üstələmək, güzəştlər qoparmaq cəhdi kimi baxırlar və bu qorxu avtomatik olaraq emosiyalar doğurur ki, onları idarə etmək çətin olur. Bu baxımdan qarşıdurma, əslində, mediator üçün bir silah ola bilər. Çünki bu cür emosiya partlaması tərəfləri öz həqiqi hissləri, niyyətləri və narahatlıqları barədə dürüst və açıq olmağa təşviq edir. Bu dürüstlük isə həqiqi və davamlı həll yolu tapmaq üçün çox vacibdir. Bəzən isə tərəflər çətin və ya narahat olan məsələləri müzakirə etməkdən yayına bilərlər. Qarşıdurma bu problemləri ön plana çıxarmağa kömək edir ki, konstruktiv şəkildə həll olunsun.

Mediator özü belə çətin vəziyyətlərdə konfrontasiyadan balanslaşdırıcı alət kimi istifadə edə bilər. Bu adətən o zaman edilir ki, tərəf (tərəflər) vacib məsələlərin həllini ya iqnor edir, ya da ondan yayınır, tərəflərin sözü ilə davranışı arasında ciddi ziddiyyət olur və bununla da prosesdə durğunluq yaranır. Bəs mediator bu alətdən necə istifadə edə bilər? Bunun üçün əhəmiyyətli məsələnin yenidən müzakirəsini təşkil etmək üçün tərəfə suallar verilə bilər. Məsələn: **a.** Siz bayaq dediniz ki, bu məsələ mənim üçün çox əhəmiyyətlidir, lakin onun həlli üçün etdiyiniz təklifdən görünür ki, hələ də qəzəblisiniz. Nəyin sizi belə narahat etdiyi barədə

¹⁰⁵ Price, O., & Baker, J. (2012). Key components of de-escalation techniques: A thematic synthesis.

danışa bilərikmi? **b.** Bayaq biz bu məsələdə qismən konsensus əldə etmişdiniz, amma indiki davranışınız göstərir ki, nəse yolunda getmir. Bu nədən qaynaqlandı? **c.** Sizcə, hazırkı davranışınız mübahisənin həllinə kömək edir, yoxsa mane olur? **d.** Daha əvvəl vurğuladınız ki, müzakirələr bu məsələnin həllində çox əhəmiyyətlidir, indi isə baxıram ki, bəzi elementlər müzakirə predmetindən çıxıb. Bunun səbəbləri barədə danışa bilərsinizmi? Bu suallar şərtidir və mediator işin hallarına görə onlardan hansından, necə istifadə edəcəyini müəyyən etməlidir və sualları formalaşdıran zaman neytrallığını maksimum səviyyədə qorumaq lazımdır.

f. Çıxılmaz vəziyyətdən çıxmaq

Bəzən mediator prosesdə ciddi durğunluqla rastlaşır. Bu adətən o hallarda olur ki, tərəflər ya müzakirələrdən yorulur, fərqli format ehtiyacı yaranır (prosesual aspekt), ya çox ciddi emosiya sərgiləyirlər və mövqelərində qalırlar (emosional aspekt), ya da bir-birinə ziddiyyətli maraqlar aşkar olunur, onları balanslaşdırmaq çox çətin olur¹⁰⁶ (substantiv durğunluq).

Belə vəziyyətlərdən çıxmaq üçün mediator bir neçə mediasiya alətindən istifadə edə bilər. Bunlar aşağıdakılardır:

a. Mediator təklifi və ya qiymətləndirməsi - təcrübə göstərir ki, təklif və qiymətləndirməni tərəflər birmənalı qarşılamır. Çünki bir qayda olaraq verilən təklif və qiymətləndirmə vəziyyəti tərəflərdən birinin xeyrinə dəyişdirir, bu hal isə digər tərəfdə ya mediatorun qərəzsizliyinə şübhə yaradır, ya da obyektiv olaraq qarşı tərəf önündə əlverişsiz vəziyyətə düşən tərəf ümumiyyətlə danışıqlardan imtina edir. Odur ki yalnız aşağıdakı əsaslar olduqda, mediator bu alətdən istifadə etməlidir:

- Digər alətlərin effektiv olmadığı aşkar bilinsin;
- Hər iki tərəf buna razı olsun və hətta mediatorsından bunu xahiş etsin;
- Hər iki tərəfə izah olunsun ki, onlar mediatorun təklifindən və qiymətləndirməsindən asılı deyillər, proses yenidən başqa məcrada davam edə və ya tərəflər ona son verə bilərlər;
- Mediator rəy və təklif verəcəyi predmet üçün kifayət qədər bilik və bacarığa malik olsun;

b. Obyektiv kriteriyalara istinad – Bəzən tərəf (tərəflər) öz mövqeyinə o qədər inanır ki, ondan əl çəkmək ona çətin olur. Məsələn, birgə nikahda əldə edilmiş hansısa əmlakın dəyərini bazar qiymətindən qat-qat baha olduğuna və ərin uşaqları saxlamaq üçün real qanunvericiliyə və ya onun tətbiqi təcrübəsinə açıq-aşkar uyğun olmayan yuxarı həddə aliment ödəməli olmasına inanmaq və s. Belə olan halda, tərəfə suallar verməklə, onu obyektiv dəyərləndirmə kriteriyalarına nəzər salmağa, məsələn, hansısa bir qiymətləndiricidən və ya internet satış səhifələrindən istifadə etməklə mövqeyinin reallığa uyğun olmadığına şübhə etmək lazımdır. Bu cür alət təkcə durğunluq vəziyyətlərində əhəmiyyətli deyil, həm də bağlanacaq sazişin detallarının gələcəkdə reallığa uyğun olmadığını görüb onu mübahisələndirmə hallarından sığortalamış olur.

c. Yenidən çərçivələndirmə - Yenidən çərçivələndirmə problemə və ya mübahisəyə diqqəti mövqelərdən əsas maraqlara yönəldəcək şəkildə yenidən formalaşdırmağa xidmət edir. Perspektivləri dəyişdirməklə, tərəflər məsələyə yeni prizmadan baxa və güzəştə daha açıq ola bilərlər. Məsələn, mediator deyə bilər ki, gəlin kimin haqlı və ya haqsız olduğunu müəyyən etmək əvəzinə, gələcəyə baxaraq müzakirəni yenidən quraq. Tərəflərdən biri mediatora "mənim vəziyyətimdə olsaydınız nə edərdiniz?" sualını verdikdə mediatorun öz təkliflərini və ya

¹⁰⁶ Laurence J., et al., Mediation Skills and Techniques (2008)

qiymətləndirməsini yaxşılaşdırması üçün aşağıdakılar təklif olunur: Mediator eyni sualı geri qaytararaq hər iki tərəfə verir: “Bununla bağlı siz nə edərdiniz?”

Yenidən çərçivələndirmə emosiyaların yüngülləşdirilməsi və pozitiv diqqətin qorunub saxlanması üçün istifadə edilə bilər. Söhbət bir tərəfin dediklərini təkrarən söyləməkdən gedir ki, digər tərəf onu daha obyektiv olan ifadələrlə eşidə bilsin. Mediator söylənilənləri aşağıdakı məqsədlər üçün yenidən çərçivələndirə bilər: a. ittihamedici, qınayıcı və ya alçaldıcı məzmunu aradan qaldırmaq; b. əsas maraqları müəyyən etmək; c. müsbət məqamları vurğulamaq və mənfi məqamları azaltmaq; d. ortaq məxrəcə gəlmək üçün zəmin yaratmaq. Yenidən çərçivələndirmə sintaksisi dəyişərək nəqli cümləni suala çevirməklə və ya söz lüğətini dəyişməklə, daha az təhrikedici sözlər seçməklə, qeyri-müəyyən şəxsi cümlələrdən istifadə etmək əvəzinə adlardan istifadə etməklə və ya təhqiramiz ifadələri istisna etməklə həyata keçirilə bilər. Nümunələr:

- “Başa düşə bilmirəm, o necə iddia edə bilər ki, mübahisədə günahkar mənəm, demək istəyirəm ki, şirkətin siyasəti açıq-aydın cinsi ayrıseçkilik xarakteri daşıyır”.
Yenidən çərçivələndirmə: “Yəni sizin dediyinizə görə belə hesab edirsiniz ki, şirkət qadınlara münasibətdə siyasətini dəyişə bilər?”
- “Biz bunu heç vaxt həll edə bilməyəcəyik – o hər dəfə ağzını açanda məni məyus edir. O, bu məsələni ciddi qəbul etmir.”
Yenidən çərçivələndirmə: “Siz hesab edirsiniz ki, qarşı tərəfdən prosesə heç bir müsbət münasibət görməmişsiniz?”
- “Bu şirkətin müştəri xidməti tamamilə gülüməlidir – onlar öz müştəriləri ilə ağlabatan şəkildə davranmırlar.”
Yenidən çərçivələndirmə: “Sizcə, müştəri ilə ağlabatan şəkildə davranma necə olmalıdır?”

d. Nəyisə fərqli etmək – Tərəflərlə vəkilsiz görüşmək və ya əksinə etmək, mediasiya otağından eyvana çıxmaq, tərəfləri tərk etmək və s. fokusunu dəyişəcək hərəkətlərlə müşaiyət oluna bilər. Vəkillər bir qayda olaraq prosesdə təmsil etdiyi tərəfə hüquqi dəstək verməyə, yəni, tərəfinin və ya qarşı tərəfin mövqeyinin hüquqi əsaslılığı, işin mediasiyada həll olunmayacağı təqdirdə işin gələcək məhkəmə perspektivi və s. məsləhətlər verməyə xidmət edir. Bəzən elə durğunluq vəziyyəti yaranır ki, vəkillər özləri tərəflərin məhz təkbətək qalaraq müəyyən məsələlər üzrə özlərinin qərar verməli olduğunu düşünə bilirlər. Mediator bu vəziyyəti düzgün qiymətləndirməli, həmin vəziyyətin yarandığına əmin olduqda vəkillərin də razılığı ilə tərəfləri vəkilsiz görüşməyə dəvət edə bilər.

e. Lider seçib onlara tapşırıq vermək - Bu adətən hər tərəfdə bir neçə şəxsin və ya vəkillərin iştirak etdiyi halda effektivdir, lakin vəkillə iştirak edən tərəflərlə də bunu etmək olar. Hər tərəfdən bir nəfəri, məsələn, vəkili lider olaraq seçib, öz tərəfi ilə ayrı-ayrı otaqlarda müzakirələr aparmağı və otaq təklifi ilə gəlməsini tapşırmaq olar.

f. Tərəflə təkbətək görüşdə digər tərəfin mediasiyayı tərk etmək istəyini bildirmək - Bəzən mövqeyindən əl çəkməyən tərəf bunu qarşı tərəfdən daha çox güzəşt qoparmaq üçün edir, lakin anlayır ki, tələbləri əsaslı deyil. Biz belə bir məqamı ona bildirəndə, həmin tərəf dərhal mövqeyini bir az yumşaltmaq istəyə bilər ki, danışıqlar davam etsin. Belə yumşalma isə qarşı tərəfi də hərəkətə gətirə bilər.

g. Rol dəyişdirmə - “Özünüzü başqasının yerinə qoyun” – Mediator müraciət etdiyi tərəflərin hər birindən özünü digər tərəfin rolunda təsəvvür etməsini və qarşı tərəfin yerində olarkən özünü necə hiss edə biləcəyi və onun tutduğu mövqeyə başqa nöqtəyi-nəzərdən necə baxa biləcəyini düşünməsini xahiş edir. Nəhayət, mediator onlardan xahiş edir ki, qarşı tərəfin mübahisəni necə həll etmək istəyə biləcəyi barədə düşünsünlər.

h. RƏYA və RƏPA – Mediator tərəflərin hər birinin birgə sessiyada və ya iclasda RƏYA (Razılaşmaya ən yaxşı alternativ – danışıqlar uğursuz nəticələnəcyi təqdirdə ən yaxşı alternativ variant) və RƏPA (Razılaşmaya ən pis alternativ)– danışıqlar uğursuz nəticələnəcyi təqdirdə ən pis alternativ variant hazırlamasını xahiş edir. Bu təşəbbüs onlara mübahisədə nəyin risk altında olduğunu daha dəqiq müəyyən etməyə imkan verəcək.

i. Son müddət təyin etmə – Müzakirələr qapalı dairədəki kimi getdikdə, mediator tərəflərə yaxın bir saat (bu vaxt şərtidir) ərzində nəşə edilməli olduğunu, əks halda mediasianın dayandırılacağını bildirir.

j. Barışıq sazişinin faydalarını vurğulamaq – Tərəflərin maraq və ehtiyaclarını təkrarlayın və güzəştə gedilə biləcək məqamları axtarın. Barışıq sazişinin gələcək münasibətlər baxımından faydalarını vurğulayın və ya bu münasib deyilsə, pula qənaət, emosional sarsıntılardan qurtulma, vaxt itkisi və s. baxımından faydalarını qeyd edin.

g. Son qoymaq vaxtıdır?

Mediasiya prosesi könüllü olmaqla, tərəfləri həddən artıq yükləyə, onları barışığa gəlməyə məcbur edə bilməz. Odur ki mediator danışıqların daha çox davam etməsinin həllə gətirib çıxarmayacağını, əksinə, əlavə vaxt və resurs itkisi olduğunu sezdikdə, tərəflər özləri mübahisələrini başqa hüquqi müstəviyə keçirməyə qərar verdikdə və ya mediasiyasının davam etməsi tərəfləri incitdikdə, onlara stress yüklədikdə və zorakılıqla nəticələnəcyi hiss olunduqda prosesə xitam verilməlidir. Bu, əslində, uğursuz mediasiya yox, prosesin sonuna çatması kimi qiymətləndirilməlidir. Lakin hər bir halda belə qərar verildikdə danışıqların fonu və perspektivi incələnməlidir. Milli qanunvericilik də mediator üçün belə bir hüquq tanıyır. Belə ki, “Mediasiya haqqında” Qanunun 13.3.-cü maddəsində qeyd edilir ki, mediator mediasianın davam etdirilməsinin mübahisənin həllinə gətirməyəcəyi qənaətinə gələrsə, mediasianı aparmaqdan imtina edə və ya tərəflərin yazılı razılığı ilə mediasiya prosesinə xitam verə bilər.

Bəs mediator necə müəyyən edə bilər ki, prosesə xitam vaxtıdır? Bunun üçün aşağıdakıların aşkarlanması kifayətdir:

- a. Bütün alətlərdən istifadə edilməsinə baxmayaraq, yalnız mövqe döyüşünün getdiyi durğunluq vəziyyəti yaranıbsa;
- b. Tərəflərin hər ikisi mediasiya ilə həllə həvəssizdirsə;
- c. Tərəflərdən birinin niyyəti xoş deyilsə, manipulyativ və qeyri-səmimi davranış sərgiləyərək, barışığa çatmaq imkanından davamlı olaraq qaçırırsa;
- d. Danışıqlar nəinki gərginlik səviyyəsini aşağı salır, əslində, onun eskalasiyasını artırırırsa;
- e. Ciddi xarici faktorlar barışığa imkan vermir və tərəflər onları prosesdən kənarlaşdırmırlarsa (Bu tərəflərdən birinin valideyninin iradəsi ola bilər);
- f. Tərəflər mediasiyadan daha böyük nəticələr əldə ediləcəyinə ümidlidirlər və bu istəkdən əl çəkmirlərsə (məsələn, uşağın ölkədən çıxışına razılığı nəzərdə tutacaq sazişi ölkədən aparmaq üçün yetərli hesab edən ata notariat orqanına gedib müvafiq razılıq ərizəsini verməyəcəyini əvvəlcədən bəyan edərsə).

Mediasiyaya xitam əsaslarından asılı olaraq, xüsusilə durğunluğun səbəb olduğu xitam halında mediatora tövsiyə edilir ki, tərəflərə mübahisənin həllinin digər növlərindən istifadə imkanı, mübahisəni könüllü olaraq başqa mediatora ötürmə imkanı, tərəflər razı olsalar bir müddət sonra yenidən həmin mediatora müraciət etmək imkanı, durğunluğa hüquqi və ya digər sahələr üzrə savadsızlıq səbəb olmuşdusa, müvafiq sahənin mütəxəssisi ilə məsləhətləşmək imkanı barədə məlumat versin. Eyni zamanda, bəzən tərəflərə mediasiyadan çıxmaqla sərf etdikləri vaxtı və vəsaiti itirəcəkləri barədə xatırlatmaq durğunluğun çözülməsinə kömək edə bilər.

h. Hər şey nəzarətdən çıxanda

Mediasiya tərəflərin könüllü prosesidir və prosesin dizayn səlahiyyətinin böyük hissəsi onların əlində olsa da, mediator danışıqlara nəzarət funksiyasını əlində saxlamalıdır. Bununla belə, danışıqlar bəzən nəzarətdən çıxır və nəinki faydalılığa xidmət edir, əksinə, dağıdıcı məcraya aparır. Bu halda, mediatorun nəzarəti ələ almaq tələb olunur ki, o bunu bir neçə üsulla həyata keçirə bilər:

1. Fasilə elan etmək - qısa fasilə tərəfləri sakitləşdirə bilər;
2. Tərəfləri təkbətək görüşə dəvət etmək;
3. Qaydaları yenidən səsəndirmək və ya əvvəl müəyyən edilməyibsə, onları müəyyən etmək;
4. Yenidən mübahisəyə fokuslanmaq;
5. Gərginləşməyə mediatorun ifadəsi səbəb olubsa, onu daha neytral ifadə ilə əvəzləmək;
6. Mübahisənin hansısa elementində razılaşma olubsa, onu tərəflərin uğuru kimi qabardıb, oradan yeni yola çıxmaq;
7. Ko-mediator cəlb etmək;
8. Mediasiyaya xitam verməyi təklif etmək.

Bu üsullar fayda verməzsə, münaqişə daha da dərinləşərsə, məsələn, fiziki təhdid yaranıbsa, tərəflər qaydaları dəfələrlə kobud şəkildə pozurlarsa və kommunikasiya tamamilə kəsilibsə, mediator dərhal prosesi dayandırılmalı, icraata xitam verməlidir.

6. Problemli vəziyyətlərin həlli

Bu hissədə mediatorun prosesi daha effektiv aparması üçün istifadə edilə biləcəyi alətlərdən, araşdırmalı olduğu məsələlərdən bəhs edəcəyik.

a. Qeydlərin götürülməsi

Bir tərəfdən aktiv dinləmənin göstəricisi olaraq (mediator ilə tərəf arasında effektiv kommunikasiyanın qurulması üçün vacibdir), digər tərəfdən isə mediatorun öz taktiki gedişlərini, suallarını tənzimləmək üçün tərəfi dinləyərkən mediatorun qeydlər tutması olduqca faydalıdır. Bu mediatora həm də tərəfin mövqə və maraqlarını üzə çıxarmağa kömək edir, qarışıq və dolaşq faktlar arasında məntiqi zəncir qurulmasına səbəb olur. Qeydləri həm açılış nitqindən sonra tərəflər öz mövqelərini ortaya qoyanda, həm onlar suallara cavab verəndə, həm də təkbətək görüşlərdə götürmək faydalıdır. Bəsit “ola bilər” cavabını qeyd etməyə ehtiyac yoxdur, amma tərəfin təkbətək görüşdə hansı ay nə qədər ödəniş etməyə razı olduğunu bildirməsi halında, belə təklifi mediator mütləq qeyd etməlidir.

Mediator sadəcə təklifləri deyil, faktları da qeyd edir, mübahisəni anlamaq üçün suallar soruşanda verilən cavabları da qeyd edir, mübahisənin xronologiyası (zaman içində irəliləməsi) ilə bağlı xüsusi da qeydə alması məsləhətdir. Bu qeydər xüsusilə sessiyalar arasındakı müddətdə mediatora faydalı olur: məsələləri unutmur, yeni həllər barəsində düşünə bilir.

Mediasiya yekunlaşanda, məsələni, yekun iclasda bu qeydlərin tərəflərin gözü qarşısında cırılması və yox edilməsi, tərəflərin konfidensiallıqla bağlı qayğılarını sakitləşdirir və onları konfidensial məlumatların yayılma biləcəyi şübhəsindən azad edir.

b. Düzgün sualların verilməsi

İstənilən araşdırma, öyrənmə prosesində düzgün sualların ortaya qoyulması vacibdir. Sualın keyfiyyəti araşdırmaçının mövzunu anlama dərəcəsini də ortaya qoyur.

Lakin mediasiya prosesində soruşulan suallar bir elmi araşdırmada ortaya qoyulan suallarla eyni metodla soruşulmamalıdır; yəni orda metod fərqi vardır.

Mediasiyada düzgün sualların soruşulması dedikdə burada sualın soruşulma sırası, sualın məzmunu, sualın birbaşa və dolaylı olaraq yönəldiyi nəticələrin nə ola biləcəyi nəzərdə tutulur. Yerində görə mediatorun ona maraqlı olan məsələyə birbaşa sualla deyil, əlaqəsiz sualla başlayaraq yavaş-yavaş irəliləməsi yaxşıdır.

Mediator tərəflərin hər bir nöqtəyi-nəzərdən mübahisələrin səbəbləri barədə danışmalarına kömək etmək üçün müxtəlif üsullara malikdir. Məsələn, bu cür suallar soruşmaq olar:

Başlanğıcdan bu günə qədər münasibətlər barədə suallar:

- Neçə vaxtdır bir-birinizi tanıyırsınız?
- Çətinliklər nə vaxt və necə başlamışdır?

Problemlərin tarixçəsi barədə suallar:

- Bu problemi yaradan hadisələri nəzərdən keçirməyinizi təklif edirəm.
- Nəyə nail olmaq istədiyinizi qısaca ümumiləşdirə bilərsinizmi?

Suallara gəldikdə, onlar şərt ehtiva edən və etməyən, qapalı və açıq ola bilər, yönləndirici və olmayan, manipulyativ və belə olmayan suallar kimi qarşımaıza çıxa bilər. Mediator hər bir halda yönləndirici və manipulyativ suallardan qaçınmalıdır; digər sualları isə ehtiyaca uyğun olaraq seçməlidir. Daha dolğun məlumat almaq üçün açıq tipli suallara üstünlük verin, konkretlik tələb olunanda isə qapalı sualları seçə bilərsiniz. Məsələn, marağı üzə çıxarmaq üçün belə bir sual soruşula bilər – “Bu müzakirədə bizim niyyətimiz nədir? Mediasiyada razılaşa bilmək üçün ciddi səy göstərmək lazımdır. Belə bir səy və cəhd göstərməyinizə dəyəcək hansı marağınız ola bilər?” Tərəfin öz mövqeyini gözdən keçirməsi üçün isə belə sual soruşa bilərsiniz – “Ortaya qoyduğunuz mövqeyin bütövlükdə səhv ola biləcəyini nəzərdən keçirməyə hazırsınız mı?”¹⁰⁷

Konkret hədəfli suallar yönləndirici suallardır, qısa cavab tələb edir, və əslində, burada mediator tərəfin verəcəyi cavabı təxmin edə bilər və tərəfin müəyyən bir vəziyyətlə üzləşməsini istəyir. Dominant və ya çox danışan insanlara diqqəti xüsusi mövzulara yönəldən və ya qısa, konkret cavab tələb edən suallar verin. Konkret məlumatı dəqiqləşdirmək və ya uzun-uzadı danışan şəxsi dayandırmaq üçün konkret hədəfli suallardan istifadə edin, məsələn, “siz son 3 ayda işə neçə dəfə gec gəlmisiniz?”; “sizə yazılı xəbərdarlıq verildəndən sonra iddia olunduğu kimi müəssisə avtomobili ilə qəza törətmisinizmi? Həmin qəzada kim cərimələnib?” – bu suallarla tərəfin təqsirli davranışa yol verməsi ilə üzləşməsini təmin edirik.

Əslində, bu kimi suallar soruşulanda mediatorun məqsədi həqiqəti ortaya çıxarmaq və tərəfi buna görə qınamaq deyildir, burada məqsəd tərəfi öz mövqeyini dəyişdirməli olduğunu ona göstərə bilməkdir. Danışıklara gələn tərəf müəyyən əsaslardan irəli çıxmaqla öz mövqeyini qurur; onun əsasları sorğulandığı halda, o da öz mövqeyini gözdən keçirməli olacaqdır. Lakin mediatorun buradakı məqsədi mübahisəni progressə doğru aparmaqdır, yəni tərəfin öz mövqeyini gözdən keçirməsi nəticəsində mübahisəyə dinamika gətirməkdir. Ehtimal ki, bununla mübahisədə bir irəliləyiş əldə olunsun; həll üçün mediatora bir imkan yaransın.

A tərəfinin B tərəfi haqqında anlayışsızlıq göstərdiyi, empatiya qura bilmədiyi hallarda belə bir aydınlaşdırıcı sual soruşa bilərsiniz – “Bu hadisədə öz reaksiyanız haqqında mənə daha çox danışa bilərsiniz?” Burada cavab verən insan özünü bir daha izah etmə şansını və qarşı tərəfin danışılan məsələ haqqında maraqlanıb-maraqlanmadığını müəyyən edə bilər.¹⁰⁸

Açıq tipli sualların cavabı “hə” ya da “yox” şəklində deyil, daha geniş olur və xeyli məlumatı əhatə edə bilər. Həmin sual cümlələri bu sözlərlə başlaya bilər – “Kim.... Nə.... Harda.... Nə zaman.... Necə.... Niyə....?”; məsələn, “Pulu hansı müddət ərzində qaytara biləcəyinizi düşünürsünüz?”, “Sizə, başqa hansı məsələlər nəzərdən keçirilməlidir?” kimi. Bu suallar tərəfləri danışmağa sövq edir və yeni müzakirə sahələrini açmağa kömək edir.

Sualın birgə iclasda ya da təkbətək görüşlərdə soruşmağın da fərqi var. Birgə iclasda tərəf sualınıza cavab verəndə, həm də qarşı tərəfə çatdırmaq istədiyi bir mesajı olur, bunun nədən ibarət olduğunu başa düşməliyik. Digər tərəfdən qarşı tərəfin eşitdiklərinə cavab vermə imkanı olur və biz mübahisə haqqında daha çox məlumat ala bilirik. Təkbətək görüşdə tərəf sizə daha səmimi

¹⁰⁷ Mediatorun soruşa biləcəyi digər suallar üçün baxın: Kenneth Cloke, Questions Mediators Ask, Neighborhood Mediation Center, <https://www.mediatenmc.org/mediation-tools/mediator-questions>

¹⁰⁸ Cloke, yenə orada.

cavab verə biləcəyi kimi, dəyişdirilmiş, həqiqətə uyğun olmayan cavab da verə bilər, çünki buna etiraz edə biləcək qarşı tərəf orada olmur. Tərəflərdən birisinin qarşı tərəfdən hədə-qorxuya məruz qaldığı hallarda, birgə iclasda soruşulacaq sualları filtdən keçirərək soruşun.

Sualları müxtəlif məqsədlərlə soruşa bilərsiniz, və bilməliyik ki, suallar mediatorun əsas alətlərindən biridir. Sualları faktlar haqqında, tərəfin faktlar və ümumiyyətlə, mübahisə barədə nə düşündüyü, tərəfin hisslərini öyrənmək, tərəfin mübahisənin perspektivi haqqında düşüncələrini öyrənmək üçün soruşmalıyıq, çünki bütün bu sadaladığımız hallar razılaşmağa gələ bilmək üçün mediatorun araşdırılmalı olduğu mövqedir.

Mediatorun faktlar barəsində sual soruşması ilə, məhkəmədə hakim faktları araşdırması arasında fərq var. Məhkəmədə işin faktiki hallarının araşdırılması (mülki və publik mübahisələrdə fərqlənməklə bərabər) zəruri prosessual mərhələlərdən birisidir, hətta işin faktiki hallarının düzgün araşdırılıb qiymətləndirilməməsi birinci instansiya məhkəməsinin qərarının ləğvi üçün əsas təşkil edə bilər. Məhkəmə qərarı işin faktiki hallarına hüququn tətbiq edilməsi ilə çıxarılır. Mediasiyaya gəldikdə, mediator üçün işin faktiki hallarının araşdırılması şərt deyil, bunu heç etməyə də bilər. Mediator faktlar barəsində sual soruşursa, bunu sırf mübahisəni və tərəfləri yaxşı tanımaq üçün edir. Mediasiya nəticəsində əldə olunan əqd (saziş) hüquqi qiymətləndirmə nəticəsində alınmalı olmadığına görə bağlanmış sazişdə nə faktları əks etdirməyə ehtiyac var, nə də tərəflərin saziş üzrə hüquq və öhdəliklərinin faktlara müvafiq olması kimi bir şərt tələb olunmur.

Tərəflərdən açılış nitqlərində danışdıqları məsələlərə dair sual soruşa biləcəyiniz kimi, başqa bir mövzunun da açılmasını istəyə bilərsiniz və ona belə sualla girə bilərsiniz: – “sizi diqqətlə dinlədim, təşəkkür edirəm, amma diqqətimi bir məsələ çəkdi – demişdiniz ki, o, evə və uşaqlara heç baxmır. Bu həmişə belə olub, yoxsa sonradan ailəyə baxmamağa başlayıb, Sizcə, bunun səbəbi nə ola bilərdi?”

Həll yollarını tapmaq üçün suallar “beyin həmləsi” vasitəsilə də soruşula bilər, təkbətək görüşlər sırasında da tərəfə soruşula bilər; məsələn, “siz Əhmədin yerində olsaydınız, necə bir həllə razı olardınız” qəbilindən sual soruşa bilərsiniz. Qarşı tərəfdən gələn təkliflə tərəf razı olmadıqda, “bu təklifin hansı cəhətləri və hansı səbəblərlə sizin üçün məqbul deyil, bu barədə fikirlərinizi dinləmək istəyirdim. Bu təklifi dəyişərək qarşı tərəfə təqdim etmək istəyirsinizmi?” sualını verə bilərsiniz.¹⁰⁹

Sualları düzgün soruşmanın vacibliyi sadəcə ondan irəli gəlmir ki, tərəf düzgün cavabı gizlədə bilər. Uyğun/yerində olmayan sualı soruşmaq, həm də tərəfə emosional zərər vura bilər; sualın cavabı tərəfi utanma vəziyyətinə sala bilər, hətta soruşulan suala görə tərəf mediatorun qərəzli olduğunu düşünə bilər. Hər bir halda mediator məsələnin həssas olduğuna qərar verdiyi hallarda ehtiyatla suallarını seçib soruşmalıdır. Bəzən ilk sualınız çox ümumi formada “danışın, nə baş verib” kimi başlaya bilər. Belə halda bir müddət tərəfin sözünü kəsmədən dinləmək yaxşı olardı, amma tərəfin mövzu ilə heç əlaqəsi olmayan cavablar verdiyini düşünsəniz “deyəsən nə soruşduğumu izah edə bilmədim, danışa bilərsinizmi bu barədə onunla danışanda filan məsələlər barəsində o sizə nə demişdi?” kimi sualınıza düzəliş də verə bilərsiniz; ya da əmlak bölgüsü ilə bağlı suallara girmədən əvvəl, “siz indiki evə köçmədən əvvəl şəhərin hansı səmtində, necə bir evdə yaşayırdınız, və niyə köçməyə qərar verdiniz” kim sualla başlaya bilərsiniz. Bu qəbildən

¹⁰⁹ Pon Staff, The Mediation Process and Dispute Resolution, Understand the 6 steps necessary in the mediation process, 2024, baxın: <https://www.pon.harvard.edu/daily/mediation/dispute-resolution-how-meditation-unfolds/>

suallarla tərəfin mənzil şəraitini, evə ehtiyacının nə dərəcədə olduğunu, evdə yoxsa kompensasiyada maraqlı olduğunu öyrənməyə cəhd edə bilərsiniz.

Sual soruşanda yanla biləcəyimiz hal nə ola bilər? Soruşduğumuz suallar bizim mübahisəyə baxışımıza dair zənnimizi gücləndirə bilər. Bir çoxumuz mübahisə ilə rastlaşanda onun təxmini səbəbləri haqqında fikir yürüdə bilirik və bu məsələdə səhv etmirik, suallarımızı da təxminimizin doğru olub-olmadığı baxımından yönləndirici sual kimi soruşa bilərik, bu da səhv qənaətin yaranmasına səbəb ola bilər.

c. Maraqları və mövqeləri ayıra bilmək

Mövqe tərəfin zahiri tələbi, maraq isə şəxsi həmin tələbi irəli sürməyə vadar edən amildir.

Onu da qeyd edək ki, mövqe maraqdan, maraq da öz növbəsində ehtiyadan irəli gəlir. Yəni xronoloji olaraq sıralasaq, əvvəlcə ehtiyac, sonra bu ehtiyacın yaratdığı maraq, bundan sonra da mübahisə tərəfinin ortaya qoyduğu mövqe müşahidə edilir. Bir şəxsin ehtiyaclarını dəyişmək və onlara təsir göstərmək mediatorun əlində deyil; amma bu ehtiyaca uyğun olaraq tərəfin öz marağını düzgün qavrayıb-qavramadığını mediator təhlil edə bilər və buna uyğun olaraq da tərəfdən öz mövqeyini nəzərdən keçirməsinə sövq edə bilər.

Maraq və mövqeni təhlil edəndə bu tandem həmişə bu cür müşahidə olunmaya bilər. Bunun başlıca səbəblərini belə göstərə bilərik:

- Tərəf başqasının yönləndirməsi ya da təzyiqi ilə hərəkət edir;
- Tərəfin gizli saxladığı bir məsələ var;
- Tərəf öz marağının dəqiq nə olduğunu özü anlaya bilmir, nəzərə ala bilmir.

Mediator tərəfin marağını və ehtiyaclarını ona suallar soruşmaqla üzə çıxarır. Bu sualları istər birgə iclasda, istərsə də tək-bətkə görüşdə soruşmaq olar. Birgə iclasda soruşulanda, həm də tərəfin qarşı tərəfin marağını eşitməsini və anlamasını məqsəd güdə bilərsiniz.

Boşanmadan sonra “əmlak bölgüsü” (əslində, əmlakda payının tanınması tələbi və/və ya onun əvəzində kompensasiya alma tələbi kimi çıxış edir bir çox hallarda) tələbi ilə mediasiyaya müraciət edən şəxsin marağı iqtisadi maraqdır və ümumi formada hüquqdakı “varlanma” istəyindən irəli gəlir, yəni şəxs ona çatması və məhrum olmaq istəmədiyi əmlakı əldə etmək istəyir. Burada mövqe və maraq müəyyən qədər üst-üstə düşsə də, hadisənin təfərrüatları marağın başqa cür ortaya çıxmasına səbəb ola bilər. Buna ən sadə misal iki evi olan bir ailədə boşanmadan sonra hər bir evdə yarı əmlak payı tanımaq əvəzinə, evləri keçmiş ər-arvad arasında bölməkdir (qiymət fərqlərini əvəzləşdirməklə).

Yuxarıda sadaladığımız “gizli maraq” olan halları mediator üzə çıxarmağı bacarmalıdır, tapdıqdan sonra isə tərəfin həqiqi marağına fokuslanmaqla ona mövqeyini marağına uyğun olaraq gözdən keçirmək barəsində düşünməyi təklif etməlidir.

Mediator bu hissədə özünün subyektiv fikirlərinə görə öz beynində gördüyü “marağı” tərəfə aşılamağa çalışmamalıdır. Məsələn, “boşansanız axı gedəcəyiniz yer də yoxdur, bu vəziyyətdə həyat yoldaşınızla barışmaq barəsində düşünmüsünüzmü?” sualı manipulyativ və subyektiv sualdır, mediatorun qərəzli olmasına gətirib çıxara bilər. Maraqlar hər bir halda obyektiv meyarlara cavab verməlidir, ideoloji, siyasi, dini və fəlsəfi mənadan uzaq olmalıdır. Maraqlar sosial, şəxsi həyata dair, iqtisadi və hüquqi olduqda bunlar obyektiv mahiyyətdə çıxış edirlər. Misal kimi

göstərə bilərik ki, insanın tək qalmama ehtiyacı sosial maraq, əmlakdakı payı iqtisadi maraq, iddia hüququnu itirməməsi də hüquqi maraqdır. Bununla belə, mediatorla müzakirədən sonra tərəf öz subyektiv marağında israr edirsə - bu maraq dini, əxlaqi, dəyərlərə bağlı ola bilər – tərəfin bu seçiminə hörmətlə yanaşmaq və onu nəzərə almaq lazımdır.

d. Mediasiya edilə bilən məsələlər

Mübahisənin ən əvvəlində işlə tanış olan mediator, bu mübahisənin mediasiya edilə bilən məsələ olub-olmadığını müəyyənləşdirməlidir. Burada biz məhkəmələrin müstəsna yurisdiksiyası haqqında danışırıq, “mediasiya edilə bilən” deməklə danışılar yolu ilə razılaşdırmağa uyğun olan məsələləri nəzərdə tuturuq.

Mediasiyaya dair klassik yanaşma budur ki, istənilən növ mübahisə mediasiya ilə həll edilə bilər. Lakin bu fikrə qarşı çıxanlar olur və qeyd olunur ki, mülki olsa belə mübahisənin ictimai maraq doğuran cəhətləri varsa, o mediasiya yolu ilə həll edilməməlidir.¹¹⁰ Cinayət və inzibati xətaların törədilməsindən irəli gələn mübahisələr, onsuz da, mediasiya edilə bilən məsələ sayılmaz; bununla belə, “xırda”, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlərdə əgər zərərçəkmiş şəxs ilə təqsirkarın barışması ehtimalı varsa, bu mərhələdə bir mediasiyanın aparılması düşünülə bilər. Bu cəhətdən mediasiya edilə bilən ən yaxşı mübahisələr, mülki olmaqla bərabər tərəflərin bərabər güc imkanlarına sahib olduqları mübahisələr göstərilir.¹¹¹ Tərəfin özünün hüquqlarını və maraqlarını müəyyən etməyə və onları qorumağa imkanı varmı? Mübahisənin tərəfi, digər tərəfin də marağını ədalətli formada təmin edən bir razılaşmaya getməyə hazırdımı?¹¹² Qərb ədəbiyyatında belə bir yanaşma var ki, istehlakçı hüquqları, rəqabət hüququ, konstitusion hüquqlara aid ola bilən mülki məsələlərdən irəli gələn mübahisələrin ictimai əhəmiyyəti varsa, yəni onların ictimai nəzarət altında hüquqi proses çərçivəsində həll edilməsi hüququn və hüquqi müdafiənin inkişafına təkan verəcəksə, bunlar mediasiya edilə bilən məsələ sayılmamalıdır. Məişət zorakılığı halları da mediasiya edilə bilməyən hallar kimi irəli sürülür. Başqa bir misal kimi, istehsalat müəssisəsinin ətrafa kimyəvi tullantılar atmaqla bəzi şəxslərin zərərə məruz qalmasına səbəb olublarsa, zərər tələbinin mediasiyada deyil, məhkəmədə irəli sürülməli olduğu qeyd olunur və bu cür çirklənmənin ətraf mühitə zərər vurmasına görə, ya da zərər vurma təhlükəsi yaratdığına görə (çirklənmə cüzi miqdarda olub sadəcə zərərçəkmiş şəxslərə zərər vurması halında) ictimai məsələ olduğunu və açıq məhkəmə iclasında baxılmalı olduğu irəli sürülür. Çünki iddiaçıya yüksək kompensasiya ödəyərək məsələni ictimaiyyətdən gizli tutan tərəf, gələcəkdə başqa şəxslərə bu qəbildən zərərlərin vurulması riskini azaltmış olmur.¹¹³

İnzibati hüquq sahəsinə müraciət etsək, onun əsas prinsipləri arasında “qanunçuluq” prinsipini görə bilərik və həmin prinsip tələb edir ki, inzibati orqanların tətbiq edəcəkləri səlahiyyətin həcmi və dairəsi qanunda dəqiq göstərilsin, bu da adətən “qapalı səlahiyyət” kimi qarşımıza çıxır; yəni müəyyən hadisələrin baş verməsi halında inzibati orqanın necə davranacağı dəqiq göstərilir. Bundan başqa, qəbul edəcəyi qərarla inzibati orqana sərbəstlik verən normalar da olur, bu qəbildən səlahiyyətə “müləhizə/diskresion” səlahiyyət deyilir. İnzibati orqanlar diskresion

¹¹⁰ Judith L. Maute, Mediator Accountability: Responding to Fairness Concerns, 1990 J. Disp. Resol. (1990) baxın: <https://scholarship.law.missouri.edu/jdr/vol1990/iss2/4>

¹¹¹ Yenə orada.

¹¹² N. ROGERS & R. SALEM, A Student's Guide to Mediation and the Law 146 (1987) (citing Stulberg, The Theory and Practice of Mediation: A Reply to Professor Susskind, 6 UTAH L REV. (1981)), s. 55, 51-52.

¹¹³ American Association of Law Schools Miniworkshop on ADR in the Curriculum (Jan. 6, 1986).

səlahiyyət əsasında apardıqları fəaliyyətlərini (məsələn, abadlaşdırma işlərində) geniş şəkildə mediasiya prosesində istifadə edə bilirlər. Qapalı səlahiyyətlərin icrasında isə mediasiya imkanları çox dardır, çünki həmin hallarda inzibati orqanlar qanunda yazılan vəzifəni həyata keçirməyə borcludular. Bununla belə, qapalı səlahiyyətin icrasının prosedurunda, üsulunda inzibati orqanlar yenə də mediasiyadan istifadə edə bilər, məsələn, əgər bir tikili tikintidə təhlükəsizlik normaları zülmaqla tikilibsə, o sökülməlidir; amma onun neçə gün ərzində, hansı formada, qismən, hissə-hissə ya da tam sökülməsinə dair mediasiya aparıla bilər. İnzibati İcraat haqqında Qanunun 80-1.-ci maddəsində qapalı səlahiyyət ilə diskresion səlahiyyətə aid bu fərqlər göstərilməsə də, ictimai maraqların qorunması və qanunçuluq prinsipini inzibati orqanlar həmişə nəzərə almalıdır.

Yuxarıda göstərilən müzakirəyə baxmayaraq, inzibati elementli, məişət zorakılığı ilə bağlı olsa da, hər bir mübahisəni ayrıca ələ almaq lazımdır. Məsələn, məişət zorakılığı ilə müşayiət olunan ailə mübahisələrində əmlakın bölgüsü ilə bağlı təbii ki, mediasiya aparmaq olar. Ya da ətraf mühit məsələsi ilə bağlı inzibati mübahisələrdə, inzibati orqanlara mülahizə səlahiyyəti verilən bir məsələdə mediasiya təbii ki, aparıla bilər. İstehlakçı hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı mübahisələrin çoxu da uğurlu mediasiyaya əlverişli olan mübahisələrdir. Qeyd etməliyik ki, adını çəkdiyimiz bu mübahisələr Avropa Şurası ölkələrində mediasiyaya cəlb oluna bilən mübahisələrdir.

Müəllif olaraq öz növbəmdə qeyd etmək istəyirəm ki, yuxarıdakı abzasda göstərilən qayğıların məhkəmə qaydasında da ədalətli həll oluna biləcəyi dəqiq deyil, çünki güclü tərəflər məhkəmədə özünü vəkillər vasitəsilə daha effektiv təmsil edə bilirlər və işi uda bilirlər; digər tərəfdən məhkəmədə uduzmaqdan başqa, ümumiyyətlə, məhkəmə baxışı ilə bağlı digər risklər də - zaman itkisi, hüquqi yardım xərcləri – qalmağa davam edəcəkdir. Bu kitabın əvvəlki hissələrində “Güc balansının pozulması” məsələsinə dair mülahizə və tövsiyələr verilib.

Son olaraq qeyd etməliyik ki, tərəflərin mediasiyaya getmələrinə razı olduqları halda, mediatorun “mübahisə mediasiyada həll olunsun ya məhkəməyə getməlidir?” sualını soruşması, mübahisəli olan bir başqa məsələni də ehtiva edir - mediatorun rolu nədir? Mediator ədalətli həlli təmin etməlidir, yoxsa tərəflərin könüllü sürətdə seçdikləri (və qanunvericiliyə zidd olmayan) hər hansı həlli? Bu mübahisə də mediasiya dair nəzəriyyədə davam etdiyinə və daha nəticələnmədiyinə görə bu haqda bu kitabda daha uzun müzakirə etməyə ehtiyac duymuruq.

e. Mövqeyi yenidən formalaşdırmaq, çərçivələndirmək

Yenidən çərçivələmə, müxtəlif mediasiya üsullarında tətbiq oluna bilər. Yenidən çərçivələndirmədən bəhs etmədən əvvəl, biz tərəfin mövqeyinin əvvəlki, ilkin çərçivələndirməkdən bəhs etməliyik.

Kommunikasiya elmində “çərçivələndirmək” (framing) danışmaq istədiyiniz məsələnin hədlərini və şərtlərini ortaya qoymaqdır. Çərçivələyəndə siz niyə bu məsələni danışmaq istədiyinizi, niyyətinizin nə olduğu, mübahisə həllində nəticənin necə olduğuna dair gözləntinizi ortaya qoya bilərsiniz. Və ya niyə bu məsələni danışmaq istəmədiyinizi, ya da niyə bu məsələyə dair fikrinizin neqativ olduğunu bildirmə bilərsiniz.¹¹⁴

¹¹⁴ Framing and Reframing, Boise State University,

“Mən tələbi qəbul etmirəm, çünki onun həmin pulun qazanılmasında heç bir rolu olmamışdır”, “o deyir ki, onun mediasiyaya müraciət etməsinin səbəbi şəxsi münasibətlərin artıq dözülməz xarakter almasıdır” - çərçivələndirməyə dair misallar kimi göstərə bilərik. Çərçivələndirmə danışıqları müəyyən rakursda saxlayaraq konkret problemi həll etməyə yönəlir.

Lakin daha əvvəl qoyulmuş “çərçivə” ya da bu mövqe ilə bağlı irəli sürülmüş hallar mübahisənin həllinə pozitiv dinamika qata bilmirsə, burada bizə köməyə “yenidən çərçivələndirmə” gələ bilər. Bununla biz neqativ emosiyaları azaldıb, daha pozitiv atmosfer yarada biləcəyimiz kimi, tərəflərin məsələyə başqa cür yanaşmasını təmin edib münaqişə dərəcəsini azalda bilərik, tərəfin öz maraqlarına başqa bucaqdan baxmasına nail ola bilərik. Re-framing sadəcə olaraq əvvəlki fikri daha az incidici, daha az qıcıqlandırıcı şəkildə səsləndirmək deyildir. “Yenidən çərçivələ” metodunda biz tərəfin müəyyən əlavə, yeni məsələlərin də nəzərə alınmasını, işə başqa aspektdən də baxmasını təmin etməyə çalışırıq. Məsələn, tərəf qiymətin yüksək olmasından narazılığını bildirirsə, siz keyfiyyətin yüksək olmasından dolayı bu əmtəənin uzun müddət istifadə olunacağını və öz qiymətini doğruldacağını dilə gətirə bilərsiniz. Yenidən çərçivələməyi istənilən tərəf irəli sürə bilər; ilk mövqeyi ortaya qoyan şəxs, mediator, ya da tələbin yönəldiyi şəxs. Məsələn, tələbin yönəldiyi şəxs belə bir kontr-argument ortaya qoymaqla yenidən çərçivələmiş olar: “biz sizə məhsulu gec çatdırdıq, amma əmin olun ki, əlavə zaman bizə həmin məhsulu daha keyfiyyətli formada hazırlamaq üçün zəruri idi” ya da “biz sizə məhsulu gecikmiş olaraq təqdim etdik, amma o zaman sizin də texniki şərtləri bizə daha gec təqdim etdiyinizi yada salmaq istəyirəm”.

Mediasiyadan gözlənilən nəticədən və ya vəziyyətdən asılı olaraq, yenidən çərçivələmə texnikaları tələbin/mövqeyin məzmununu, kontekstini, əsasını, məqsədini dəyişdirmək məqsədi ilə aparıla bilər. Məzmunun dəyişdirilməsi onun dəqiqliyini və etibarlılığını dəyişdirmədən həyata keçirilməlidir, məsələn, şikayəti xahişə çevirmək, təhqiri tənqid olaraq ifadə etmək kimi. Kontekstdə dəyişiklik edəndə, diqqəti başqa məsələyə çəkə bilərik.

Mediator olaraq yenidən çərçivələmə texnikasına müraciət edə bilmək üçün tərəfi diqqətlə dinləməlisiniz, emosiyalarını anlamalısınız, ona açıq suallar verib cavabını başqa formada (dəyişdirməklə) almağa bacarmalısınız. Məqsədinizə uyğun olaraq kontekstin, məzmunun ya da mənanın yenidən çərçivələnməsinə müraciət edə bilərsiniz.

Çərçivələmədə və yenidən çərçivələnmədə nəzərə alınmalı olan hallar bunlardır:

- Məqsədinizi bilin. Nəyə nail olmaq, hansı ısmarıcı çatdırmaq istəyirsiniz?
- Tərəf müqabilinizi, onun dəyərlərini, ehtiyaclarını, zəif və güclü ola biləcəyi cəhətləri tanıyın.
- Sözləri ehtiyatla seçin, çünki sözlərin təsiri var. Mesajın faydalı cəhətlərini yaxşı çatdıran pozitiv, güclü ifadələrdən istifadə edin. Məsələn, “belə şey yoxdur, heç vaxt da olmayacaq” demək əvəzinə, “sizə indi lazım olan keçmiş buraxıb, gələcəyə və mümkün həllə fokuslanmaqdır” demək bu məqsədə xidmət edir.
- Empatiya quraraq qarşı tərəfin nələr düşünəcəyini əvvəlcədən təxmin etməyə çalışın.

- Dəqiq və lakonik olun, çaşdırıcı və fərqli mənalara gələ biləcək ifadələr sizin təklifinizin ciddiyyətini azaldacaq.¹¹⁵

f. Beyin həmləsi və Alternativlərin araşdırılması

Mediasiyada durğunluq yarandıqda, mediatorun istifadə edəcəyi alətlərin arasında həm də beyin həmləsi və alternativlərin araşdırılması alətləri var, hərçənd bu iki alət eyni mənaya gəlməyə də, onlar müəyyən dərəcədə bir-birini tamamlayır.

Beyin həmləsində biz tərəflərdən mümkün həllə bağlı ağllarına gələ biləcək müxtəlif ideyaları səsləndirmələrini, ya da yazmalarını xahiş edirik. Heç bir ideya sorğulanmır və tənqid olunmur. Tərəflərə sərbəstcə düşünmələri üçün şərait yaradılır. Təbii ki, beyin həmləsinə keçmədən əvvəl mediator tərəfləri aktiv dinləyici şəkildə dinləməli, mübahisəni də mümkün olduğu qədər anlamalıdır.

Mübahisənin həlli ilə bağlı tərəflərin ortaya qoyduğu variantlar, daha sonra ən məqbul olanı ya da olanları seçilir. Məqbul olma dedikdə tərəflərin qarşılıqlı marağını təmin edən həllərdən bəhs edirik. Bununla belə, hər bir təklifin müsbət və mənfi cəhətləri də gözdən keçirilməlidir. Seçilmiş təkliflərin uyğunluğu tərəflərlə birlikdə müzakirə edilməlidir.

Alternativlərin araşdırılmasında əsas fiqur yenə mediatorudur. O, istənilən tərəfin irəli sürdüyü, ya da öz düşüncəsi ilə “Bəs əgər belə (X təklif) olsa, bu barədə nə düşünürsünüz?” kimi suallarla alternativləri araşdırmalıdır. Bəzi mübahisələrdə alternativlər daha genişdir, həll yolları da daha rahat tapılındır. Məsələn, uşaqla ünsiyyət hüququnun həyata keçirilməsində, uşağı məktəbə götürmə, məktəbdən götürmə, uşağı idman kimi əlavə hazırlıq kursuna götürmə, video konfrans, gəzinti, müxtəlif ünsiyyət formalarını düşünmək olar. Əmlak bölgüsü ilə bağlı məsələlərdə tərəflərin seçimləri bu qədər geniş olmaya bilər, ya da ki, təklif olunan həllərə tərəflər istəkli olmaya bilərlər. Belə hallarda reallıq agentini aparmağı da gözdən keçirə bilərsiniz.

g. Sazişi sınaq

Tərəflər mediasiyaya gəlmədən əvvəl artıq bir həll barədə razılaşmış ola bilərlər. Ya da onlar mediasiya sırasında fikir və təklif mübadiləsi ilə bir razılaşmaya gəlmiş ola bilərlər. Mediator üçün vacib olan budur ki, əldə olunan razılaşma qalıcı və icra oluna bilən olsun. Əgər mediator peşəkar təcrübəsi ilə tərəflərin razılaşmasını əskik görürsə və uzun zamanda onun icrasında problem yaşanacağını anlayırsa, o zaman razılaşılan məsələlər üzrə tərəflərə suallar soruşmalıdır; valideynin nəzərə ala bilmədiyini, lakin gələcəkdə yarana biləcək problemin necə həllə biləcəyi ilə bağlı onlarla fikir mübadiləsi aparılmalıdır.¹¹⁶ Yaxşı olar ki, mediatorun özünün gördüyü bu əskikliklərlə bağlı bir həll təklifi olsun.

Məsələn, valideynlik məsələsi ilə bağlı atanın uşağı cümə günü dərstdən sonra götürüb, bazar günü axşam 7-də anasının evinə qaytaracağı ilə bağlı razılaşmanın nəzərə alınmayan müxtəlif

¹¹⁵ Marc Saris, The Power of Framing or Reframing in negotiations, Publications of Impact Negotiation Group. <https://www.impactnegotiationgroup.com/insights>

¹¹⁶ Clare A.Piro, Reality Testing Your Agreement, baxın: <https://www.clarepiromediation.com/blog/reality-testing-your-agreement/57/>

cəhətləri var. Həmin müddət ərzində uşaq gələn həftənin dərslərini necə hazırlayacaq? Axşam 7-də gəldikdən sonra ertəsi gün məktəbə getməyə hazırlaşmaq və zamanında yuxuya getmək üçün vaxtı olacaqmı? 2 gün atanın yanında qalacağına görə onun qidalanma məsələsində bir əskiklik varmı? Ana da işləyirsə, o hansısa həftəsonu uşağı ilə şəhərdən kənara səyahət etmək istəməsi halında tərəflərin razılaşma prosedurunun nədən ibarət olacağı kimi hallar da sazişdə nəzərdə tutulmalıdır. Atanın uşağı hardan götürəcəyi və hara qaytaracağı, tərəflərin bu məsələdə başqa şəkildə necə razılaşa biləcəkləri, gətirib aparmaq üçün yolda keçən müddətin necə hesablanacağını sazişə əlavə etmək faydalıdır, çünki bu onların gələcəkdə bu məsələlər üzrə konfliktə düşmələrinə əngəl olacaqdır.

Valideynlərin əldə etdikləri razılaşma, gələcəkdə onların hisslərinə də uyğun gəlməyə bilər. Əgər mediasiyada tərəflər güclü emosional təsirə, psixoloji pozuntuya məruz qalaraq bir razılaşmaya gəlirlərsə, gələcəkdə bu emosional təsirlər aradan qalxdığı halda onlar bağlanan razılaşmadan məmnun qalmayacaqlar və onu icra etməməyə, dəyişməyə çalışacaqlar. Valideynlik hüquqlarını məhdudlaşdıran, tərəfin nədənsə imtina etməsi ilə bağlı (kənüllü olsa belə) razılaşmalar bu qəbildəndir. Lazım gördükdə təkbətək iclasda mediator tərəfə ehtiyatla gələcəkdə real həyatda qarşılaşacağı problemlə bağlı suallar soruşmalı,¹¹⁷ tərəfin gələcəkdə bunu necə həll etməyə hazır olduğu və ya razılaşmadan çıxmaq istəyib-istəməyəcəyi ilə bağlı bir qənaət formalaşdırmalıdır.

Mediator Sazişin yekun lahiyəsini sınaqda, çox abstrakt və qəliz vəziyyətləri tərəflərə təqdim etməkdən çəkinməlidir; çünki həll tapmayacaqlarına görə bu vəziyyət onları çaşqınlığa sala bilər və onlar mümkün razılaşmanı imzalamaqdan imtina edə bilərlər. Peşəkar mediator gəliz məsələlərin həlli ilə bağlı özü effektiv (maraqlara, hadisənin detallarına, çoxluqla qəbul olunan, qanunlara uyğun gələn) təkliflər və həllər təqdim edə bilməlidir.

¹¹⁷ Kayla Curtis, "What is Reality Testing in Mediation?" baxın: <https://movementlegal.com.au/what-is-reality-testing-in-mediation/>

7. Mülki, ailə, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işlərində mediasiyanın əsas xüsusiyyətləri və fərqləri

Mediasiya – mediatorun (mediatorların) vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında yaranmış (yaranacaq və ya davam edən) mübahisənin tərəflərin qarşılıqlı razılığı əsasında həlli ilə bağlı qanunvericilikdə müəyyən olunmuş bir prosesdir.

Məcburi mediasiya – məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla tələb olunan mediasiyadır.

Qeyd-şərtlə mediasiya – müqavilə şərti, yaxud hər hansı digər sənəddə şərt (mediasiyaya dair qeyd-şərt) olduğu halda həmin qaydaya riayət olunması üçün keçirilən mediasiyadır.

Könüllü mediasiya – tərəflərin birgə müraciəti əsasında baş tutan mediasiyadır.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə (“Mediasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu) görə mediasiya *mülki işlər*, *kommersiya* (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla), *ailə*, *əmək* və *inzibati* hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə tətbiq edilir.

a. Mülki işlər üzrə mediasiya və xüsusiyyəti

Mülki işlər mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəmədə baxılan icraat növüdür.

Mülki hüquq münasibətləri dedikdə obyektə əmlak və ya qeyri-əmlak dəyəri olan, qanunvericiliklə mülki dövriyyədən çıxarılmamış maddi və ya qeyri-maddi nemətlər, subyektə isə istər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan, istərsə də məşğul olmayan hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslər olan tərəflər arasında mövcud münasibətlər başa düşülür (Mülki Məcəllənin 4-cü və 5.1-ci maddələri).

Mülki işlər üzrə mediasiyanın tətbiqi *məhkəməyədək* və *məhkəmə dövründə* olmaqla 2 mərhələdən ibarətdir. Məhkəməyədək olan mərhələ də *könüllü* və *qeyd-şərtlə* olmaqla 2 qrupa bölünür.

Məhkəməyədək hissədə mübahisə tərəfləri özləri könüllü olaraq, hətta tərəflər arasında mövcud müqavilədə mübahisənin həlli üçün mediasiyanın mövcudluğuna dair qeyd-şərt göstərilmədiyi halda mübahisənin həlli üçün mediasiyaya müraciət edə bilərlər.

Qeyd-şərtlə olan mediasiyaya gəlincə, Mülki Prosessual Məcəllənin 4.5-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq tərəflərin hər hansı mübahisə ilə bağlı məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl mediasiya prosesində iştirakını tələb edən müqavilə, müqavilə şərti, yaxud hər hansı digər sənəddə şərt (mediasiyaya dair qeyd-şərt) olduğu halda, həmin qaydaya riayət edilməli və müvafiq olaraq mediasiyaya müraciət olunmalıdır.

Qaydaya riayət edilmədən məhkəməyə müraciət edilməsi Mülki Prosessual Məcəllənin 259.0.13-cü maddəsinə görə Qanunun 21.9-cu maddəsində göstərilən hallarda ərizənin baxılmamış saxlanmasına əsasdır. Belə ki, tərəflər arasında “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” bağlandığı və ya tərəflər arasında mediasiyaya dair qeyd-şərt olduğu hallarda bu Qanunun 32.2-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş protokol məhkəməyə edilmiş müraciətə əlavə edilmədikdə müraciət məhkəmə tərəfindən baxılmamış saxlanılır.

Baxılmamış saxlanılmaya əsas olan halın aradan qalxması (mediasiyaya müraciət və müraciətə dair müvafiq arayışın alınması) şəxsə yenidən iddia ərizəsi ilə məhkəməyə müraciət edilməsinə maneə deyildir.

Məhkəmə hissəsində isə məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində məhkəmə işin hallarını nəzərə alaraq, öz təşəbbüsü ilə, yaxud tərəflərdən birinin müraciəti əsasında onlara mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllini təklif edə bilər (Mülki Prosessual Məcəllənin 14.3-1-ci maddəsi).

Hakim çəkişmə prinsipinə əməl etməklə, işi məhkəmədə baxılmağa hazırlamaq qaydasında tərəflərə mübahisənin mediasiya vasitəsilə ilə həllinə dair təklif verə (Mülki Prosessual Məcəllənin 167.1.5-1-ci maddəsi), o cümlədən, məhkəmə prosesinin istənilən mərhələsində tərəflərə mübahisənin hüquqi həlli ilə bağlı məlumat və barışıq sazişi, yaxud mübahisənin mediasiya vasitəsilə həlli üçün təkliflər verməyə haqlıdır (Mülki Prosessual Məcəllənin 52.4-cü maddəsi).

Tərəflərin razılaşmasına uyğun olaraq, yaxud məhkəmənin təklifinə əsasən tərəflər mübahisənin mediasiya yolu ilə həll edilməsinin mümkünlüyünü müəyyən etdikləri halda Qanunla müəyyən edilmiş qaydada mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə bağlamalı və həmin müqavilənin surətini məhkəməyə təqdim etməlidirlər. Bu halda məhkəmə Mülki Prosessual Məcəllənin 254.1.7-ci maddəsinə uyğun olaraq, Mülki Prosessual Məcəllənin 256.0.6.-cı maddəsinin tələbi baxımından barışıq sazişi və ya mediasiya prosesinin nəticələri barədə protokol təqdim edilənədək iş üzrə icraatı dayandırır.

Mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllinə dair tərəflərin razılığı məhkəmə iclasının protokoluna yazılır və protokolu müvafiq surətdə iddiaçı, cavabdeh və ya hər iki tərəf imzalayır. Mübahisənin mediasiya vasitəsilə həllinə dair tərəflərin razılığı, bu hərəkətlərin nəticəsi aydın surətdə şərh olunan, məhkəməyə göndərilən yazılı ərizələrdə də ifadə oluna bilər.

Tərəflər arasında mübahisə mediasiya vasitəsilə həll edildikdə, barışıq sazişi, həll edilmədikdə isə mediasiya prosesinin nəticələri barədə protokol məhkəməyə təqdim olunur. Tərəflərin barışıq sazişini təsdiq etdikdə məhkəmə bu barədə qərarad çıxararaq, bu qəraradla eyni zamanda iş üzrə icraata xitam verir. Məhkəmə tərəfindən təsdiq edilən barışıq sazişinin şərtləri qəraradda göstərilməlidir (Mülki Prosessual Məcəllənin 191.2-1-ci maddəsi).

Mülki işlər üzrə mediasiyanın xüsusiyyətləri Qanunun 25.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, bura tərəflərin qarşılıqlı razılaşması ilə həlli mümkün olan istənilən mülki işlər mediasiya vasitəsilə həll oluna bilməsi müəyyən edilmişdir.

Göründüyü kimi qanunvericilik istənilən mülki iş üzrə mediasiyanın mümkünlüyünü müəyyən etməklə, tərəflərin qarşılıqlı razılaşması ilə həlli mümkün olan mübahisələrin həllini nəzərdə tutmuşdur. Lakin bu hal heç də o demək deyil ki, mülki işlər üzrə tərəflərin qarşılaşdıqları mübahisəni öz razılıqları əsasında həll etmələri bütün hallarda mümkündür. Burada tərəflər arasında bağlanmış barışıq sazişinin digər şəxslərin maraqlarına toxunulması, eləcə də qanunvericiliyə görə mübahisənin həllinin yalnız məhkəmənin üzərinə qoyulması məsələləri mediator tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Bununla belə, mülki işlər üzrə mediasiya zamanı mediator nəzərə almalıdır ki, burada əsas məsələ mübahisə tərəflərinin arasında mübahisə ilə bağlı müəyyən razılaşmanın mövcud olmasıdır. Təcrübədə bu cür razılaşma tərəflər arasında olan mübahisənin konkret olaraq həll edilməsinə hesablanmasa da, müəyyən hallarda tərəflər arasında olan mülki mübahisənin həlli üçün faydalı olmaq xarakteri daşıyır. Bu faktiki məsələlərə dair razılaşmadır ki, mediator mülki iş üzrə mediasiya zamanı mübahisənin hüquqi məsələlərinə dair razılaşmanın əldə olunmamasına baxmayaraq, mübahisənin faktiki məsələləri üzrə razılaşmanın olmasına çalışmalıdır (məsələn, borc münasibətlərində borcun olmasının etirafı və s.). Bu cür razılaşma mübahisənin gələcəkdə istər məhkəmədən kənar, istərsə də məhkəmə zamanı həll olunmasında mühüm əhəmiyyət daşıyır. Çünki əksər mülki münasibətlərdən yaranan mübahisələr zamanı mülki münasibəti tənzimləyən hərəkətin mövcudluğunu sübut etməkdə mübahisə tərəflərinin üzərinə böyük iş düşür.

Təcrübədə mülki işlər üzrə mediasiya çox az sayda rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Mediasiya Şurasının 2024-cü ilin ilk 6 ayı ərzində hazırladığı hesabatda mediasiya təşkilatlarına daxil olan 23295 işdən cəmi 178 ədədi mülki işlərin payına düşür.

b. Ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti

Ailə münasibətləri ailə üzvləri (ər-arvad, valideynlər və uşaqlar) arasında yaranan münasibətlərdir.

Ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyanın mövcudluğu məhkəməyədək və məhkəmədə olmaqla 2 hissədən ibarətdir.

Məhkəməyədək hissə isə 3 mərhələyə bölünür:

1. Mediasiya məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla tələb olunur;

Qanunun 3.2-ci maddəsinin tələbinə görə *ailə* və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə Qanunun 28-ci və 29-cu maddələrinə uyğun olaraq məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur.

2. Mediasiya nikah müqaviləsində məhkəməyə müraciət edilmədən öncə qeyd-şərt kimi nəzərdə tutulmuşsa;

Mülki Prosessual Məcəllənin 4.5-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq tərəflərin hər hansı mübahisə ilə bağlı məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl mediasiya prosesində iştirakını tələb edən müqavilə, müqavilə şərti, yaxud hər hansı digər sənəddə şərt (mediasiyaya dair qeyd-şərt) olduğu halda, həmin qaydaya riayət edilməli və müvafiq olaraq mediasiyaya müraciət olunmalıdır.

3. Mediasiya könüllü olaraq tərəflərin seçimi olduqda.

Məhkəmə hissəsinə gəlincə, Mülki Prosessual Məcəllənin 52.3-cü maddəsinə uyğun olaraq tərəflər məhkəmə işini mediasiya vasitəsilə barışıq sazişi bağlamaqla qurtara bilmələri üçün mediasiyaya müraciət edə bilirlər.

Təcrübədə bəzən ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr ilə qarışdırılır və bu səbəbdən bəzi hallarda mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisə hesab olunaraq, bu mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət edilmədən öncə qanunla nəzərdə tutulan şərt kimi mediasiyaya müraciət edilir. Qeyd etməyimiz zəruridir ki, mediatorların belə hallarla qarşılaşmamaları, eləcə də ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələri mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrdən ayıra bilmələri üçün bilməli olduqları zəruri məlumatlardan biri mövcud mübahisənin həllində tətbiq edilməli olan maddi hüquq normaları ilə bağlıdır. Belə ki, əgər mübahisənin məhkəmə tərəfindən həlli istiqamətində tətbiq edilən maddi hüquq normaları mülki hüquq normalarına aiddirsə, həmin mübahisə mülki hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisə, əgər ailə hüquq normalarına aiddirsə, həmin mübahisə ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisə sayılır.

Bundan başqa, “Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi ilə bağlı mübahisələrdə qanunvericiliyin tətbiqi təcrübəsi haqqında Ali Məhkəmə Plenumunun 12.03.2024-cü il tarixli, 1/2024 sayılı qərarı mövcuddur ki, burada ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyanın tətbiqinə dair olduqca maraqlı məqamlar mövcuddur. Məsələn, qərarla mediatorlar üçün faydalı ola biləcək hallardan – məcburi mediasiyanın təsir dairəsinə düşməyən mübahisələrin ümumiləşmiş obrazını aşağıdakı formada qeyd edə bilərik:

Sıra sayı	Mübahisənin növü	Mübahisənin məcburi mediasiyanın təsir dairəsinə düşməmə səbəbi
1	Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə öz aralarında bağladıkları sazişdən habelə mediasiya	Ailə hüquq münasibətlərinə deyil müqavilə hüquq münasibətlərinə əsaslanması

	prosesində əldə edilmiş barışıq sazişindən irəli gələn öhdəliklərin icrasına məcburetmə	
2	Ər-arvadın ümumi əmlakının bölünməsi barədə mediasiya prosesində əldə edilmiş barışıq sazişlərin ləğv edilməsi və ya etibarsız sayılması	Ailə hüquq münasibətlərinə deyil müqavilə hüquq münasibətlərinə əsaslanması
3	Ər-arvad statusunda olmayan şəxslər arasında yaranmış oxşar mübahisələr	Ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisə sayılmaması

Ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin dairəsi olduqca genişdir ki, heç də bütün mübahisələr üzrə mediasiyanın tətbiqi tələb olunmur. Qanunun 26.1-ci maddəsinə görə ailə münasibətlərindən irəli gələn aşağıdakı mübahisələr bu Qanuna uyğun olaraq mediasiya vasitəsilə həll oluna bilər:

1. Nikahın davam etdirilməsi şərtləri;

Nikahın davam etdirilməsi şərtləri tərəflər tərəfindən müəyyən edilmiş və hüquqi cəhətdən mümkünlüyü və təsdiqi şübhə yaratmadan mövcud olan razılaşmadır.

2. Valideynlik hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi qaydası;

Valideynlik hüquq və vəzifələrinin həyata keçirilməsi qaydası tərəflərin valideynlik hüquq və azadlıqlarına dair müəyyən razılaşdıqları şərtlərdir (uşaqla valideynin ünsiyyətdə olması vaxtı və şəraiti və s.).

3. Uşağın yaşayış yerinin müəyyən edilməsi;

Uşağın yaşayış yerinin müəyyən edilməsi ilə bağlı mübahisələrə uşağın kimin yanında yaşaması və bu yaşayış zamanı şərt və qaydalar daxildir (bu kateqoriya işlər üzrə mediator zəruri hesab etdiyi təqdirdə qəyyumluq və himayəçilik orqanının rəyini tələb edə bilər).

4. Uşağın və əmək qabiliyyəti olmayan digər ailə üzvlərinin saxlanması qaydası;

Uşağın və əmək qabiliyyəti olmayan digər ailə üzvlərinin saxlanması qaydası tərəflər arasında saxlanılma şəraiti, qaydası və digər zəruri halların həll edilməsini özündə ehtiva edir.

5. Ailə münasibətlərindən irəli gələn digər mübahisələr.

Ailə münasibətlərindən irəli gələn digər mübahisələr dedikdə konkret olaraq hər hansı bir mübahisə nəzərdə tutulmasa da, ümumi olaraq elə mübahisələr nəzərdə tutulur ki, bu mübahisələrin hüquqi həlli üçün nəzərdə tutulan maddi hüquq normaları ailə qanunvericiliyi ilə tənzimlənmiş olur.

Yuxarıda qeyd edilən mübahisə növlərindən başqa digər növ ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyaya müraciət məhkəməyə müraciət edilmədən öncə qanunla nəzərdə tutulan şərt kimi nəzərdə tutulmadığından bu kateqoriya işlər üzrə mediasiya ya könüllü əsasla, ya da ki, müqavilədə nəzərdə tutulan qeyd-şərt əsasında həyata keçirilə bilər.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, ailə işləri üzrə mediasiya digər növ - mülki, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işləri üzrə mediasiyalardan fərqlənir. Bu fərqlilik özünü bir neçə mövqedən nümayiş etdirir. İlkin olaraq bu fərqlilik qanunvericilikdə müəyyən olunmuş istisnalarda özünü tapır. Belə ki, digər növ mediasiya işlərindən fərqli olaraq ailə işləri üzrə mediasiya zamanı mediatorun müəyyən öhdəlikləri nəzərdə tutulur. Məsələn, uşağın maraqlarına toxunan ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediator yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayəçilik orqanının rəyini almalıdır. Həmçinin mediator ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr zamanı uşağın normal böyüməsinə və inkişafına təhlükə yaradan, yaxud onun maraqlarına zərər vura bilən halları aşkar edərsə və ya belə halların yaranma ehtimalını müəyyən edərsə, o zaman bu barədə yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayəçilik orqanına məlumat verməyə borcludur. Bu vəzifələrin (yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayəçilik orqanının rəyini almaq və məlumat vermək) mediator tərəfindən yerinə yetirilməməsinə görə mediatorun inzibati xəta məsuliyyəti yaranmış olur. Belə ki, İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 602-2.5-ci maddəsinə görə mediator tərəfindən uşağın maraqlarına toxunan ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqanın

(qurumun) rəyinin alınmamasına, habelə ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr zamanı uşağın normal böyüməsinə və inkişafına təhlükə yaradan, yaxud onun maraqlarına zərər vura bilən hallar (və ya belə halların yaranma ehtimalı olduğu) barədə məlumatların, həmçinin uşağın böyüməsinə, inkişafına və digər maraqlarına toxunan barışıq sazişinin müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi orqana (quruma) təqdim edilməməsinə görə – beş yüz manat məbləğində cərimə edilir.

Bundan əlavə, ailə işləri üzrə mediasiya zamanı hüquqlarına və maraqlarına toxunulan şəxslər mövcuddur ki, bu şəxslər digər növ mediasiyalarda qismən mövcuddur. Belə ki, digər növ mediasiyalarda tərəflər arasında olan mübahisənin həlli istiqamətində hüquq və maraqlarına toxunulan şəxs olarsa, o zaman həmin şəxs mediasiya prosesinə cəlb edilməlidir. Həmin şəxsin tərəflər arasında olan mübahisə ilə bağlı müvafiq iradə ifadəsini bildirmək hüququ mövcuddur. Eyni zamanda o, digər tərəflər kimi qanunla nəzərdə tutulmuş hüquqlara malikdir və müvafiq vəzifələr daşıyırlar. Lakin ailə işləri üzrə mediasiya zamanı hüquq və maraqlarına toxunulan şəxslər qismində uşaqlar da çıxış edir ki, burada onların mediasiya prosesinə cəlb edilməsi, hüquq və maraqlarına toxunulan məsələ ilə bağlı iradə ifadəsini bildirməsi mümkün deyildir və bu zaman uşağın hüquqlarının müdafiəçisi qismində yerli icra hakimiyyətinin qəyyumluq və himayəçilik orqanı çıxış edir. Məhz ailə işləri üzrə mediatorun xüsusi nəzərə alınmalı olduğu məqamlardan biri budur ki, mediator uşağın hüquq və mənafeyinin gözlənilməsi məsələsi üzərində dayanmağı bir vəzifə kimi unutmasın.

Həmçinin ailə işləri üzrə mediasiya zamanı adət-ənənə və əxlaq normalarının nəzərə alınmasının zəruriliyi də mediatorun diqqətindən kənarda qalmamalıdır, baxmayaraq ki, bəzi əxlaqi normalar qanunla müəyyənləşməyib və onlar zaman-zaman cəmiyyətin yaddaşında məhz adət-ənənə əsasında formalaşib. Mediator digər növ mediasiya işlərindən fərqli olaraq ailə işləri üzrə mediasiya zamanı tərəflər arasında mövcud olan mübahisənin barışıqla həll edilməsi üçün adət-ənənə və əxlaq normalarını diqqətdə saxlamaqla, eyni zamanda hörmət etməklə bir növ həmin şəxslərə mediasiyanın mahiyyətini də sevdirmiş olur. Təcrübə göstərir ki, milli və əxlaqi dəyərlərə malik olan şəxslərin belə bir diqqətə xüsusi ehtiyacı duyulur ki, bu ehtiyacla şəxsin etimadını qazanmaq asan olur.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, digər münasibətlərdən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyadan fərqli olaraq ailə münasibətlərindən irəli gələn mediasiya prosesi ilə bağlı istər ilkin, istərsə də sonrakı mediasiya sessiyalarına dair qaydalar mövcuddur ki, bunların bir hissəsi qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuşdur. Məsələn, “Mediasiya haqqında” Qanunun 28-ci (Ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə ilkin mediasiya sessiyasında iştirak) və 29-cu (Ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə ilkin və sonrakı mediasiya sessiyaları) maddələri məhz bu qəbildəndir. *Qanunun 28-ci maddəsinin tələblərinə görə* ailə münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl tərəflər ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etməlidirlər. Bu halda ilkin mediasiya sessiyasını tərəflərin qarşılıqlı razılaşdırdığı mediator və ya mediasiya təşkilatı aparır. Tərəflər mediator və ya mediasiya təşkilatı barədə razılığa gəlmədikdə, ilkin mediasiya sessiyası tərəflərdən hər hansı birinin ilkin müraciət etdiyi, mübahisənin aidiyyəti üzrə aid olduğu məhkəmə ilə eyni şəhər və ya rayonda yerləşən mediasiya təşkilatı, həmin şəhər və ya rayonda mediasiya təşkilatı olmadıqda isə Mediasiya Şurası tərəfindən həmin şəhər və ya rayon üzrə müəyyən edilən və həmin məhkəmənin yerləşdiyi inzibati ərazi vahidinə ən yaxın şəhər və ya rayonlardan birində yerləşən mediasiya təşkilatı tərəfindən aparılır. Bu halda tərəflər mediator barədə razılığa gəlmədikdə, mediatoru mediasiya təşkilatı təyin edir. *Qanunun 29-cu maddəsinin tələbinə gəlinə*, mediator ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etmək üçün müraciət edən tərəflərə mediasiya prosesinin mahiyyətini, üstünlüklərini və qaydalarını izah edir, tərəflərlə birgə və ayrılıqda görüşlər keçirir. Həmin gün və ya tərəflərin müraciəti ilə mediatorun təyin etdiyi başqa gün tərəflər sonrakı mediasiya sessiyalarında iştirak etmək istəyib-istəmədiklərinə dair qərar verməlidirlər. Tərəflər və ya onlardan biri onlara mediatorun (mediasiya təşkilatının) və ya digər tərəfin qanunla nəzərdə tutulan məlumatları və ilkin mediasiya sessiyasının keçirilmə tarixi, vaxtı və yerini əks etdirən

ilkin mediasiya sessiyası barədə bildirişi təqdim etməsindən sonra tərəflər və ya onlardan biri ilkin mediasiya sessiyasında iştirak etmədikdə və ya iştirak etməkdən yazılı şəkildə imtina etdikdə, mediator sessiyada iştirak edən və etməyən tərəfləri qeyd etməklə “İlkin mediasiya sessiyasında iştirak edilməməsi” ilə bağlı arayışı ilkin mediasiya sessiyasında iştirak edən tərəflərə təqdim edir. Tərəflər arasında başqa qayda müəyyən edilmədiyi halda, bu maddənin birinci cümləsində qeyd edilən bildiriş tərəflərə ilkin mediasiya sessiyasının keçirilmə tarixindən azı 5 gün əvvəl təqdim edilməlidir. Tərəflərdən biri və ya hər ikisi mediasiya prosesini davam etdirməyə razılıq vermədikdə, habelə qanunla nəzərdə tutulduğu hallarda mediator mediasiya prosesinin həyata keçirilməsindən imtina etdikdə, mediator mediasiya prosesinə xitam verir və “İlkin mediasiya sessiyasından sonra prosesin davam etdirilə bilməməsi” ilə bağlı arayışı tərəflərə təqdim edir. Tərəflər mediasiya prosesini davam etdirməyə qərar verdikdə isə tərəflər arasında “mediasiya prosesinin tətbiqi barədə müqavilə” bağlanılır və qanuna uyğun olaraq mediasiya prosesi həyata keçirilir.

Ailə münasibətlərindən irəli gələn mediasiya prosesi zamanı mediatora tövsiyə olunur ki, mediasiya tərəflərinin digər mediasiya işlərinə nisbətən həssaslığı nəzərə alınsın. Bu həssaslıq çox zaman mediatorlardan tərəflərə qarşı xüsusi diqqət və yanaşma tələb edir ki, məhz bunların nəticəsində mübahisə tərəfləri özlərini güvəndə hiss edirlər. Eyni zamanda mübahisə tərəfləri özlərini rahat və maneəsiz ifadə etməklə mübahisənin barışıq yolu ilə həll edilməsinə doğru həssas addımlarını atmış olacaqlar. Çünki ailə mübahisələri üzrə mediasiyada tərəflər mübahisə predmetinin onların şəxsi və özəl həyatlarına daha çox toxunduğu səbəbindən mübahisə detallarını bəzi hallarda sirr kimi qorumuş olurlar ki, bu da mübahisənin barışıqla həllinə gətirib çıxarılmasında əngəl rolunu oynayır. Belə əngəlin meydana gəlməməsi, yaxud aradan qaldırılması üçün ailə münasibətlərindən irəli gələn mediasiya prosesinə baxan mediator bu sahədə əldə etdiyi xüsusi keyfiyyətlərindən mütləq şəkildə istifadə etməlidir.

c. Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti

Əmək münasibətləri – əmək qanunvericiliyində, kollektiv müqavilə və sazişlərdə nəzərdə tutulmuş öhdəliklərə uyğun olaraq işəgötürənlə qarşılıqlı razılıq əsasında müəyyən edilən iş yerində işçi tərəfindən onun işə qəbul (təyin) edildiyi, seçildiyi, bərpa olunduğu peşə və ya vəzifə üzrə əmək funksiyasının əməkhaqqı ödənilməklə şəxsən yerinə yetirilməsinə, daxili intizam qaydalarına riayət edilməsinə, işəgötürən tərəfindən işçinin əmək şəraitinin, təminatlarının və əməyinin mühafizəsinin təmin edilməsinə, habelə Əmək Məcəlləsinin prinsiplərinə əsaslanan münasibətlərdir (Əmək Məcəlləsinin 3.4.1-ci maddəsi). Bu münasibətlərin pozulmasına təsir edəcək hər bir mübahisə əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisə hesab olunur.

Əmək mübahisələrinin, xüsusilə fərdi əmək mübahisələrinin mediasiya vasitəsilə həll olunması (Qanunun 27-ci maddəsinə uyğun olaraq fərdi əmək mübahisələri mediasiya vasitəsilə həll oluna bilər), həmçinin bu mübahisələr üzrə məhkəməyə müraciət etmədən öncə mediasiyaya müraciətin şərt olması (Əmək Məcəlləsinin 294-cü maddəsinin 5-ci bəndinə görə fərdi əmək mübahisələri ilə bağlı məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl Qanunla müəyyən edilmiş qaydada ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur) qanunvericilikdə birbaşa olaraq nəzərdə tutulmuşdur.

Əmək (ailə) mübahisələri üzrə qanunla məhkəməyə müraciət edilmədən öncə mediasiyaya müraciətin şərt kimi nəzərdə tutulması işığında həmin mübahisələr üzrə qanunvericilikdə müəyyən olunan iddia müddəti ilə bağlı məsələlərə istinad mütləqdir. Ailə mübahisələrindən fərqli olaraq əmək mübahisələri üzrə məhkəməyə müraciət edilməsi üçün müəyyən edilən iddia müddətinin axımına mediasiyanın təsiri qanunvericilikdə nəzərə alınmışdır. Məsələn, Əmək Məcəlləsinin 296-cü maddəsinin 7-ci bəndinə görə mediasiya prosesinin tətbiqi ilə əlaqədar iddia müddətinin

axımının dayandırılması məsələsi Qanunla müəyyən edilir. Burada müddətin axımı mediasiyaya müraciətlə bağlı təklifin qarşı tərəfə göndərilməsi (göndərilməni təsdiq edən hərəkətin edilməsi) vaxtından başlayır və mediator tərəfindən tərtib edilmiş mediasiya prosesinin yekununa dair sənədin əldə edilməsi ilə başa çatır.

Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya da ailə münasibətlərindən irəli gələn mediasiya kimi 2 hissəyə ayrılıb, məhkəməyədək və məhkəmə zamanı mediasiyaya edilən müraciətlərdən ibarətdir.

Məhkəməyədək hissə isə 3 mərhələyə bölünür:

1. Məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla mediasiya tələb olunur;

Qanunun 3.2-ci maddəsinin tələbinə görə ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə Qanunun 28-ci və 29-cu maddələrinə uyğun olaraq məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl ilkin mediasiya sessiyasında iştirak tələb olunur.

2. Əmək müqaviləsində məhkəməyə müraciət edilmədən öncə qeyd-şərt kimi mediasiya nəzərdə tutulur;

Mülki Prosessual Məcəllənin 4.5-ci maddəsinin tələbinə uyğun olaraq tərəflərin hər hansı mübahisə ilə bağlı məhkəməyə müraciət etməmişdən əvvəl mediasiya prosesində iştirakını tələb edən müqavilə, müqavilə şərti, yaxud hər hansı digər sənəddə şərt (mediasiyaya dair qeyd-şərt) olduğu halda, həmin qaydaya riayət edilməli və müvafiq olaraq mediasiyaya müraciət olunmalıdır.

3. Könüllü olaraq mediasiya tərəflərin seçimi olduqda.

Məhkəmə hissəsi ilə bağlı, tərəflər məhkəmə işini mediasiya vasitəsilə barışıq sazişi bağlamaqla qurtara bilmələri üçün mediasiyaya müraciət edə bilərlər (Mülki Prosessual Məcəllənin 52.3-cü maddəsi).

Qüvvədə olan qanunvericilik əmək münasibətlərindən irəli gələn **fərdi** və **kollektiv** əmək mübahisələrinin Qanuna uyğun olaraq mediasiya vasitəsilə həll oluna bilməsini diqqətə çatdırır. Ümumiyyətlə, fərdi və kollektiv əmək mübahisələri demək olar ki, bütün əmək mübahisələrinin dairəsini müəyyən edir.

Fərdi əmək mübahisəsi — əmək müqaviləsinin, kollektiv müqavilənin və sazişin şərtlərinin, tərəflərin öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, habelə Əmək Məcəlləsinin və digər normativ hüquqi aktların tətbiqi zamanı fərdi qaydada işəgötürənlə işçi arasında yaranan fikir ayrılığıdır (Əmək Məcəlləsinin 3.16-ci maddəsi).

Kollektiv əmək mübahisəsi — kollektiv tələblərdən törəyən fikir ayrılığıdır (Əmək Məcəlləsinin 3.15-ci maddəsi).

Fərdi əmək mübahisəsindən fərqli olaraq kollektiv əmək mübahisəsində kollektivə daxil olan hər bir şəxs müstəqil olaraq əmək mübahisəsi tərəfinə qarşı iddia ilə məhkəməyə müraciət edəcəksə, o zaman mediasiya ilə bağlı müstəqil tərəf olmalıdır.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, qanunvericilik əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya işlərinə xüsusi diqqət ayırmış və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediatorların hazırlığı və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı xüsusi təlimin keçirilməsini və bu təlimi keçməsi barədə mediatorun xüsusi sertifikatla malik olmasını vurğulamışdır.

Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediator tərəflər arasında olan mübahisənin mediasiya prosesindən öncə Əmək Məcəlləsinin tələblərinə uyğun olaraq “barışdırıcı” və ya “vasitəçi” tərəfindən araşdırılmasını dəqiqləşdirə bilər. Belə ki, Əmək Məcəlləsinin 27-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə görə “barışdırıcı” və “vasitəçi” kollektiv danışıqların iştirakçıları hesab olunurlar. Məhz Məcəllənin 265-ci maddəsinin 1-ci hissəsinə əsasən kollektiv əmək mübahisəsinin həll edilməsi üçün barışıq üsulu kimi vasitəçidən istifadə oluna bilər. Mediator məhz mübahisə ilə bağlı “barışdırıcı” və ya “vasitəçi” tərəfindən mübahisənin həlli istiqamətində görülən işlər və tərəflərin barışıq üçün irəli sürdükləri təkliflər barədə məlumatlı olması mediasiya prosesində tərəflərin razılığa gəlməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr kimi əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə də Qanunun 28-ci (Ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə ilkin mediasiya sessiyasında iştirak) və 29-cu (Ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə ilkin və sonrakı mediasiya sessiyaları) maddələrində müvafiq qaydalar nəzərdə tutulmuşdur.

Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin sayına dair statistik məlumatlara gəlincə, Mediasiya Şurasının 2024-cü ilin ilk 6 ayı üçün hazırladığı hesabatda mediasiya təşkilatlarına daxil olan 23295 mediasiya müraciətindən 1056 ədədi əmək mübahisələrinə aid olmuşdur.

d. Kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti

Kommersiya hüquq münasibətləri mülki hüquq münasibətlərini əhatə etməklə məhkəmədə baxılan işlərə görə məhkəmə aidiyyəti baxımından fərqlənir ki, mülki işlər ümumi məhkəməyə, kommersiya işləri kommersiya məhkəməsinə aid edilir.

Kommersiya mübahisələri dedikdə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olan mübahisələr başa düşülür.

Nəzərə alınmalıdır ki, kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya öncə məcburi (mediasiya məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla tələb olunur) xarakter daşısa da sonradan Qanuna edilən dəyişikliyə görə bu tip mübahisələr üzrə mediasiya məhkəməyədək könüllü və şərtli (müqavilədə nəzərdə tutulan mediasiyaya dair qeyd-şərt əsasında) xarakter daşıyır. Buna baxmayaraq kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyanın tətbiqi zəruriliyi gündəmdə qalmaqdadır. Məsələn, Mediasiya Şurasının 2024-cü ilin II rübü üçün hazırladığı hesabatda mediasiya təşkilatlarına 33 iş daxil olmuşdur ki, bunlar arasında barışıq sazişi ilə tamamlanan işlər çoxluq təşkil edir.

Hazırda kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti mülki iş üzrə mediasiya və onun xüsusiyyətləri ilə eynilik təşkil edir.

Kommersiya mübahisələri üzrə mediasiyanın xüsusiyyətləri Qanunun 25-ci maddəsində öz əksini tapmışdır. Sözügedən normaya görə tərəflərin qarşılıqlı razılaşması ilə həlli mümkün olan istənilən kommersiya mübahisələri (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) mediasiya vasitəsilə həll oluna bilər. Lakin əvvəlki hissədə qeyd etdiyimiz kimi, bu hal heç də o anlama gəlmir ki, kommersiya mübahisələri üzrə yaranmış mübahisəni tərəflər öz razılıqları əsasında həll etmələri bütün hallarda mümkündür. Burada tərəflər arasında bağlanmış barışıq sazişinin digər (üçüncü və ya maraqlı) şəxslərin maraqlarına toxunması, eləcə də qanunvericiliyə görə mübahisənin həllinin yalnız məhkəmənin üzərinə qoyulması məsələləri mediasianı aparan mediator tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

Qanunvericilik bu kateqoriya işlər üzrə istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində xüsusi diqqət ayırmış və bu sahədə mediatorların hazırlığı və ixtisaslarının artırılması ilə bağlı təlim qaydasının təsdiq edilməsini müəyyən etmişdir.

e. İnzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiya və xüsusiyyəti

İnzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr dedikdə inzibati orqanın vəzifəli şəxsinin hərəkət və hərəkətsizliyindən hüquq və azadlıqları pozulmuş şəxsin inzibati orqana qarşı irəli sürdüyü tələbin olması başa düşülür.

İnzibati hüquq münasibətləri ilə bağlı mübahisələrin məhkəmə aidiyyətini, həmin mübahisələrə məhkəmədə baxılmasının və həll edilməsinin prosessual prinsiplərini və qaydalarını İnzibati Prosessual Məcəllə müəyyən etsə də, həmin mübahisələrin dairəsini konkret olaraq qanunvericilik müəyyən etməmişdir. Buna baxmayaraq, həmin mübahisələrdən hansının mediasiyanın əhatə dairəsinə düşməsi ilə bağlı Qanun inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr üzrə mediasiyanın xüsusiyyətlərini nəzərdə tutaraq, 30-cu maddədə göstərmişdir ki, “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, inzibati orqanlar tərəfindən inzibati aktların qəbul edilməsi, icra olunması və ya ləğv edilməsi, yaxud inzibati orqanın digər hərəkət və ya hərəkətsizliyindən irəli gələn mübahisələr (həmin Qanunun 4.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş mübahisələr (o cümlədən “Ərazi quruluşu və inzibati ərazi bölgüsü haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq inzibati ərazi vahidləri arasında ərazi məsələləri ilə bağlı mübahisələr) istisna olmaqla) Qanuna uyğun olaraq, mediasiya vasitəsilə həll oluna bilər.

Qanunvericilikdə mediasiyaya müraciətin məhkəməyə müraciət edilmədən öncə qanunla nəzərdə tutulan şərt kimi nəzərdə tutulmaması onu deməyə əsas verir ki, inzibati hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələr yalnız könüllü olaraq tərəflərin iradəsi əsasında mediasiyaya daşınıla bilər. Təbii ki, burada mübahisənin tərəfi olan inzibati orqanın rolu əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür, yəni şəxsdən fərqli olaraq inzibati orqanın mediasiyaya çıxışı bir qədər rahat sayılmamaqdır.

Təcrübəyə istinad edərək zəruri məsələyə toxuna bilərik ki, Mediasiya Şurasının 2024-cü ilin ilk 6 ayı üçün hazırladığı hesabatda mediasiya təşkilatlarına daxil olan 23295 mediasiya müraciətindən 1 iş olsun belə inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin payına düşür.

Hesab edirik ki, inzibati hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin məhkəmələrdə baxılması üçün konkret müddətin nəzərdə tutulmaması, həmçinin bu kateqoriya işlərin mürəkkəbliliyi işığında belə mübahisələrin mediasiya vasitəsilə tez və effektiv həlli barədə düşünülməli və bu sahədə mediasiya xidmətindən istifadə olunmasına dair inzibati orqana müəyyən bir tələb qoyulmalıdır.

f. Cinayət işləri üzrə mediasiya və xüsusiyyəti

Qanunvericilikdə cinayət işləri üzrə mediasiyanın mövcudluğu nəzərdə tutulmamışdır, lakin bu nəzərdə tutulmama heç də bu işlər üzrə mediasiya prosesinin tətbiqinə əngəl olmur. Belə ki, bu gün cinayət işi üzrə təqsirləndirilən şəxslə zərərçəkmiş şəxs vurulmuş ziyanla bağlı müəyyən razılığın əldə olunması məqsədi ilə könüllü olaraq mediasiyaya müraciət edə bilərlər. Doğrudur, bu mediasiya prosesi nəticəsində əldə olunan barışıq sazişinin məhkəmə tərəfindən təsdiq olunması yalnız cinayət işi üzrə mülki iddiaya münasibətdə həyata keçirilə bilər. Mülki iddiadan kənar isə barışıq sazişinin şərtlərini məhkəmə təqsirləndirilən şəxslə zərərçəkmiş şəxsin barışıq münasibəti kimi nəzərə almalıdır.

Cinayət işləri üzrə mediasiya 3 mərhələdən ibarətdir:

1. Məhkəməyədək mediasiya;

Baş vermiş cinayət hadisəsi ilə bağlı aparılan təhqiqat və istintaq zamanı istər cinayət əməli nəticəsində vurulmuş ziyanla bağlı, istərsə də zərərçəkmiş şəxsin barışmasını ifadə edən hərəkətin təsdiqi kimi tərəflər (təqsirləndirilən şəxs və zərərçəkmiş şəxs) könüllü olaraq mediasiyaya müraciət etməkdə sərbəstdirlər.

Məhkəməyədək hissədə, yəni təhqiqat və istintaq dövründə mediasiyaya müraciət daha zəruri hesab olunur və bu müraciət üçün kifayət qədər əsas mövcuddur. Məsələn, qətimkan tədbirinin seçilməsinin zəruriliyi və onlardan hansının konkret şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsə tətbiq edilməsi məsələsi həll edilərkən təhqiqatçı, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror və ya məhkəmə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin zərərçəkmiş şəxslə və ya onun yaxın qohumu olan hüquqi varisi ilə barışıq əldə edib-etməməsini, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın ödənilib-ödənilməməsini və digər əhəmiyyətli halları nəzərə alır.

Bundan başqa, Cinayət Məcəlləsinin 178.1-ci, 179.1-ci, 185.1-ci, 186.1-ci, 187.1-ci, 187.2-ci, 189-1.1-ci və 189-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş şəxs zərərçəkmiş şəxslə barışıqda və ona dəymiş ziyanı tamamilə ödədikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilir.

Göstərilən hallarda şübhəli (təqsirləndirilən) şəxslə zərərçəkmiş şəxsin barışması, eyni zamanda vurulmuş ziyanın ödənilməsi məsələsi məhz mediasiya prosesinin nəticəsi olaraq Barışıq Sazişində öz əksini tapa bilər.

Nəzərə alınmalıdır ki, Cinayət Məcəlləsinin 73-cü, 73-1-ci və 73-2-ci maddələrində nəzərdə tutulan barışma ilə bağlı cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilən cinayətlərin dairəsi əsas etibarilə böyük ictimai təhlükə törətməyən və az ağır cinayətlərə aiddir. Lakin Cinayət Məcəlləsinin 73-1.3-cü maddəsinə əsasən ağır və xüsusilə ağır cinayət hesab olunan Cinayət Məcəlləsinin 178.3-cü, 178.4-cü, 179.3-cü və 179.4-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş əməli (əməlləri) törətmiş, zərərçəkmiş şəxslə barışmış və dəymiş ziyanı tamamilə ödəmiş şəxs, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın 50 %-i miqdarında dövlət büdcəsinə ödəniş etdikdə cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilməsi mümkündür. Göründüyü kimi, mediasiya bütün növ (böyük ictimai təhlükə törətməyən, az ağır, ağır, xüsusilə ağır) cinayətlər üzrə tətbiq edilə bilər.

2. Məhkəmə zamanı mediasiya;

Məhkəmə zamanı tərəflər (təqsirləndirilən şəxs və zərərçəkmiş şəxs) istər vurulmuş ziyanla bağlı, istərsə də zərərçəkmiş şəxsin barışmasını ifadə edən hərəkətin təsdiqi kimi həm könüllü, həm də məhkəmə vasitəsilə mediasiyaya müraciət edə bilərlər.

Məhkəmə vasitəsilə tərəflər yazılı istəkləri əsasında məhkəmənin onlara mediasiyadan keçmələri üçün müəyyən şərait yaratması ilə bu hüquqlarından istifadə edə bilərlər. Məsələn, xüsusi ittiham qaydasında cinayət təqibi yalnız zərər çəkmiş şəxsin şikayəti əsasında Cinayət Məcəlləsinin 147-ci, 148-ci, 165.1-ci və 166.1-ci maddələrində göstərilən cinayətlər üzrə həyata keçirilir və məhkəmə müşavirə otağına gedənədək zərər çəkmiş şəxs təqsirləndirilən şəxslə barışıqda ona xitam verilir. Həmçinin cinayət təqibi yalnız xüsusi ittiham qaydasında həyata keçirildikdə zərər çəkmiş şəxslə təqsirləndirilən şəxsin barışması halında cinayət təqibi başlanıla bilməz, başlanmış cinayət təqibinə isə xitam verilməlidir. Göründüyü kimi, təqsirləndirilən şəxslə zərərçəkmiş şəxsin barışması Cinayət Məcəlləsinin 147-ci, 148-ci, 165.1-ci və 166.1-ci maddələrində göstərilən cinayətlər üzrə xitama əsasdır və burada barışığı ifadə edilməsi müvafiq sənədlə (sübutla) öz təsdiqini tapmalıdır (məsələn, zərərçəkmiş şəxsin barışma iradə ifadəsinin notariat orqanı tərəfindən təsdiq edilməsi və s.). Məhz bu sənədlər (sübutlar) qismində mediasiya prosesi nəticəsində bağlanmış Barışıq Sazişi çıxış edə bilər ki, burada digər sübutlardan (məsələn, zərərçəkmiş şəxsin barışma iradə ifadəsinin notariat orqanı tərəfindən təsdiq edilməsi və s.) fərqli olaraq yalnız zərərçəkmiş şəxsin iştirakı və münasibəti deyil, eyni zamanda təqsirləndirilən şəxsin iştirakı və iradə ifadəsi öz əksini tapır. Hər iki tərəfin (təqsirləndirilən şəxs və zərərçəkmiş şəxs) iştirakı və könüllü münasibəti əsasında əldə edilmiş barışıq sazişi etibarlılığı və mötəbərliyi ilə seçilir ki, bu hal işə baxan məhkəmə üçün diqqətdən kənarda qalmamalıdır.

Həmçinin məhkəmə icraatında olan cinayət işi üzrə tərəflərin çəkişmə prinsipinə əməl etməsi nəticəsində mülki iddia üzrə mülki iddiaçı iddiadan imtina edə və ya mülki cavabdehlə barışıq sazişi bağlaya, mülki cavabdeh iddianı qəbul edə və ya mülki iddiaçı ilə barışıq sazişi bağlaya bilmək hüququna malikdir. Burada da barışıq sazişi qismində tərəflər bu sazişi digər

üsullarla (yazılı müqavilənin bağlanması və s.) yanaşı mediasiya prosesi nəticəsində bağlanmış Barışıq Sazişi ilə rəsmləşdirə bilirlər.

3. Məhkəmədən sonra mediasiya.

Məhkəmədən sonra yenə də tərəflər (məhkum və zərərçəkmiş şəxs) könüllü olaraq istər vurulmuş ziyanla bağlı, istərsə də zərərçəkmiş şəxsin barışmasını ifadə edən hərəkətin təsdiqi kimi mediasiyaya müraciət edə bilirlər.

Məhkumun cəzaçəkmə müəssisəsində olması halında onun mediasiyada iştirakı məsələsində mövcud çətinliklər meydana gələrsə, o zaman məhkumun verdiyi etibarnamə əsasında onun nümayəndəsi tərəfindən bu istəyin həyata keçirilməsi mümkündür. Məsələn, məhkumun zərərçəkmiş şəxslə barışmaqla, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı və ya əldə edilmiş gəliri tamamilə ödəməklə bağlı cəza çəkməkdən azad edilə bilməsinin mümkünlüyü Cinayət Prosessual Məcəlləsinin 511-1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, məhkum Cinayət Məcəlləsinin 80-1-ci maddəsinə müvafiq olaraq zərərçəkmiş şəxslə barışdıqda, cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanı və ya əldə edilmiş gəliri tamamilə ödədikdə cəza çəkməkdən azad edilməsi haqqında cəzanın çəkildiyi yer üzrə birinci instansiya məhkəməsinə ərizə ilə müraciət edir. Ərizəyə mütləq şəkildə zərərçəkmiş şəxsin barışıq iradəsini ifadə edən, həmçinin vurulmuş ziyanın və ya əldə edilmiş gəlirin tamamilə ödənilməsinə təsdiq edən sübut əlavə olunmalıdır. Bu sübut kimi mediasiya prosesi nəticəsində bağlanmış Barışıq Sazişi çıxış edə bilər.

Ümumiyyətlə, Cinayət Prosessual Məcəlləsində mediasiya institutuna müraciət demək olar ki, prosessual norma kimi nəzərdə tutulmamışdır. Normativ hüquqi aktın yalnız bir maddəsində (maddə 95.2.5) müəyyən edilmişdir ki, Qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla, mediasiya zamanı məlum olan məlumatlar barədə mediasiya iştirakçıları və mediasiyada iştirak edən digər şəxslərin şahid qismində çağırılma və dindirilməsi mümkünsüzdür.

Bundan başqa, təcrübədə apardığımız araşdırma nəticəsində müəyyən etmişik ki, 2023-cü il ərzində cinayət işi üzrə tərəflər barışığı və vurulmuş ziyanın ödənilməsi məsələsi ilə bağlı mediasiyaya müraciət etməmişlər.

Buna baxmayaraq, istər nəzəri, istərsə də təcrübi olaraq cinayət işləri üzrə mediasiyanın mümkünlüyü ilə bağlı müvafiq araşdırmaların, görüş və təlimlərin keçirilməsinin də şahidi oluruq. Məsələn, 26.07.2023-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu və Mediasiya Şurasının birgə təşkilatçılığı ilə keçirilmiş konfransda, eləcə də 17.01.2024-cü il tarixdə Baş Prokurorluqda “Əsas insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında prokurorluq orqanlarının rolu” mövzusunda keçirilmiş təlimdə toxunulan mövzulardan biri də cinayət işləri üzrə mediasiyanın zəruriliyinə dair mediasiya haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi məsələsi olmuşdur.

Nəzəri araşdırmaya gəlincə, deyə bilərik ki, son zamanlar cinayət işləri üzrə mediasiyanın zəruriliyi ilə bağlı müxtəlif nəzəri və təcrübi araşdırmalar aparılmışdır. Məsələn, A.Kişiyeva “Cinayət prosesində mediasiya: nəzəri aspektləri” adlı dissertasiya işində cinayət işləri üzrə mediasiyanın zəruriliyinə toxunaraq göstərmişdir ki, cinayət prosesində mediasiya institutu təqsislənən şəxslə (şübhəli şəxslə) zərər çəkmiş şəxs arasında cinayətin nəticələrinin aradan qaldırılması ilə bağlı mediatorun həyata keçirdiyi fəaliyyətində yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür.¹¹⁸

Beləliklə, hesab edirik ki, cinayət işləri üzrə mediasiyanın zəruriliyi nəzərə alınmalı və yaxın zamanlarda Qanuna bu barədə, yəni mediasiyanın tətbiq dairəsini müəyyən edən 3.1-ci maddəyə cinayət hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin daxil edilməsi ilə bağlı əlavə olunacaqdır.

İnzibati hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələrdə olduğu kimi cinayət işləri üzrə də Mediasiya Şurasının 2024-cü ilin ilk 6 ayı üçün təqdim etdiyi hesabatda hər hansı bir müraciətin olması aşkar olunmur.

¹¹⁸ Kişiyeva A. Cinayət prosesində mediasiya: nəzəri aspektləri / hüquq üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyası / – Bakı, 2023, s 151

g. Mülki, ailə, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işlərində mediasiyanın əsas fərqləri

Mülki, ailə, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işləri üzrə **könüllü** (tərəflərin razılığı ilə) olaraq mediasiya müraciəti qəbul olunandır, **qeyd-şərtlə** (müqavilədə nəzərdə tutulan halda) olaraq mediasiya yalnız mülki, ailə, əmək, kommersiya işləri üzrə, **məcburi** (mediasiyanın məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla nəzərdə tutulması) isə ailə və əmək işləri üzrə mümkündür.

Mediasiyanın tətbiq dairəsi	Könüllü mediasiya (mediasiyanın tərəflərin razılığı ilə seçilməsi)	Qeyd-şərtlə mediasiya (mediasiyanın müqavilədə nəzərdə tutulması)	Məcburi mediasiya (mediasiyanın məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla nəzərdə tutulması)
Mülki işlər	+	+	–
Ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	+	+	+
Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	+	+	+
Kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	+	+	–
İnzibati hüquq hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	+	–	–
Cinayət işləri	+	–	–

Məcburi (mediasiyanın məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla nəzərdə tutulması) xarakter daşıyan ailə və əmək münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin dairəsi geniş olsa da, məhz mediasiyaya müraciətin zəruri olması ilə bağlı mübahisələrin konkret dairəsi müəyyən edilməmişdir. Bu hal təcrübədə zaman-zaman fikir ayrılığına səbəb olmuş, nəticədə məhkəmə təcrübəsinin formalaşması əsasında öz həllini tapmışdır.

Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələrin demək olar ki, hər biri üzrə mediasiya prosesinin tətbiqi şərtlədir, lakin burada əmək mübahisələrinin məhkəmədə baxılması ilə bağlı məhkəmə aidiyyətinin inzibati məhkəmənin səlahiyyətinə aid olan hissəsi (məsələn, bələdiyyəyə qarşı əmək mübahisəsi və s.) ilə bağlı mediasiya prosesinin məcburiliyi aradan qalxmış olur. Bununla bağlı istər nəzəri, istərsə də təcrübi fikir ayrılıqları mövcud olsa da, mövcud və qanuni qüvvəsini almış məhkəmə qərarlarının işığında bunu rahat söyləmək mümkündür.

Ailə hüquq münasibətlərindən yaranan mübahisələrə gəlinə, məhkəmələrin mövqeyinə görə ailə mübahisələrinin məhz Ailə Məcəlləsi ilə tənzimlənən hissəsi üzrə mediasiya prosesinin mövcudluğu məcburi (mediasiyanın məhkəməyə müraciət üçün ilkin şərt kimi qanunla nəzərdə

Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	+	–	–	–
Kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	+ (İstehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi sahəsində) –	–	–	–
İnzibati hüquq hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	–	–	–	–
Cinayət işləri	–	–	–	–

Eyni zamanda qeyd olunmalıdır ki, mülki, ailə, əmək, kommersiya, inzibati və cinayət işlərində mediasiyanın fərqlərindən biri də onların müraciət saylarından ibarətdir. Məhz bu prizmadan yanaşaraq Mediasiya Şurasının 2024-cü ilin I və II rübünün hesabatı əsasında hazırlanmış sxemi nümayiş etdirməyi zəruri hesab edirik:

Mediasiyanın tətbiq dairəsi	Müraciətin sayı (2024-cü ilin I rübü (yanvar, fevral və mart ayları) üçün)	Müraciətin sayı (2024-cü ilin II rübü (aprel, may və iyun ayları) üçün)	Cəmi
Mülki işlər	83	95	178
Ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	10627	10879	21506
Əmək hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	477	579	1056
Kommersiya (xarici elementli mübahisələr də daxil olmaqla) hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	522	33	555
İnzibati hüquq hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisələr	0	0	0
Cinayət işləri	0	0	0
Cəmi	11709	11586	23295

8. Mediatorun etik dilemmalarına cavab vermək. Nümunə hallar

a. Mediatorun etik davranış qaydası və etik dilemma

Hər bir sahədə olduğu kimi mediasiyada da etik davranış qaydaları xüsusi əhəmiyyətə malikdir və bu əhəmiyyətin başlıca xüsusiyyəti bu qaydaların icra hakimiyyəti orqanı olan Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilməsidir. Təbii ki, Mediasiya Şurası tərəfindən bu qaydalara dair təkliflər hazırlamaq funksiyası mövcuddur və Şura bu funksiyadan əhəmiyyətli dərəcədə istifadə etmək imkanını həyata keçirərək mütəmadi olaraq mediatorlar arasında qaydalara ediləcək əlavə və dəyişikliklərlə bağlı təkliflərin mövcudluğuna dair sorğular keçirtməkdədir.

Qanunun 24.1-ci maddəsinə görə mediasiya prosesi Qanuna, mediasiya prosesinin həyata keçirilməsi qaydasına və bu qaydaya uyğun olaraq hazırlanmış mediasiya təşkilatının daxili qaydasına (olduğu halda), mediatorların peşəkar etik davranış qaydasına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Nazirlər Kabinetinin 5 sentyabr 2019-cu il tarixli, 384 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası” Qanunun 20.1.5-ci maddəsinə uyğun olaraq hazırlanmış və peşəkar əsasda mediasiya fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin etik davranış qaydalarını, prinsiplərini və onlara əməl edilməsi ilə bağlı münasibətləri müəyyən etmişdir.

Qeyd edilməsi zəruridir ki, mediasiya elə bir peşədir ki, burada vasitəçi kimi iştirak edən mediatorlar yüksək etik davranışa malik olmalı, iştirakçısı olduqları mediasiya proseslərində bu davranışı hər zaman sərgiləməlidirlər. Təcrübə göstərir ki, adi bir arzuolunmayan davranış tərəflər tərəfindən heç də müsbət qarşılanmır və bu qarşılanma nəticəsində uğurlu nəticəyə çatımlılıq əlçatmaz olur. Əksinə, mediatorun etik davranışın yüksək olması mediasiya prosesində iştirak edən tərəflər üçün müsbət qarşılanır və onlarda mediatorla rahat və arzuolunan ünsiyyətə girmə istəyi yaranmış olur. Əlbəttə, belə bir istək mübahisənin ətraflı və əhəmiyyətli dərəcədə araşdırılmasına və yekunda müsbət nəticə olaraq barışıq sazişinin bağlanmasına təsirsiz ötürşür.

Etik davranış qaydalarına əməl edilməsi ilə bağlı aşağıdakılar həyata keçirilir:

1. Mediatorların davranışlarının “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası” ilə müəyyən olunan etik davranış norma və prinsiplərinə uyğunluğuna nəzarət və onun təhlili aparılmalıdır;

2. Etik davranış qaydalarının pozulmasının qarşısının alınması və profilaktikası üzrə tədbirlər görülməlidir;

3. Mediatorlara etik davranış qaydaları izah edilməli və müraciət olunduğu təqdirdə, etik davranış qaydalarına əməl olunmasına dair onlara tövsiyələr verilməlidir;

4. Etik davranış qaydalarını pozan mediatorların intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görülməlidir;

5. Etik davranış qaydaları və mediatorlar tərəfindən həmin qaydalara əməl olunmasını tələb etmək hüquqlarına malik olmaları barədə fiziki və hüquqi şəxsləri məlumatlandırmaq üçün tədbirlər görülməlidir;

6. Etik davranış qaydalarının pozulması halları ilə bağlı həyata keçirilmiş tədbirlər barədə maraqlı tərəflər məlumatlandırılmalıdır;

7. Etik davranış qaydalarının pozulmasının nəticələrinin aradan qaldırılması, habelə mediatorlara ictimai etimadın artırılması üçün tədbirlər görülməlidir;

8. Etik davranış qaydalarına əməl olunması ilə bağlı digər tədbirlər görülməlidir (“Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”nın 4.2-ci bəndi).

Unutmaq olmaz ki, hər bir mediator “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”nın tələblərinə əməl etməlidir və etik davranış qaydalarının pozulması mediatorun intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün əsas sayılır. Lakin buna baxmayaraq, mediator tərəfindən etik davranış qaydalarına əməl olunması məhz “intizam məsuliyyətinə cəlb edilməsi qorxusu”

əsasında həyata keçməməlidir. Hər bir mediator, mediator olmadan öncə bir insan olmasını, insan kimi insanlıq adına xidmət edəcək müəyyən müsbət keyfiyyətlərə malik olmasını, bu keyfiyyətlər əsasında müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində hərəkət etməli olmasını unutmamalıdır. Təcrübə göstərir ki, mediasiyanın təbliği, xüsusilə mediasiya tərəflərində barışıq sazişinə inam məsələlərində mediatorun etik davranış qaydalarına əməl etməsi xüsusilə fərqlənir. Çünki mediatorun davranışı nə qədər etik çərçivədə olsa tərəflərin mediasiyaya münasibəti də etik çərçivədə olacaqdır ki, məhz bu hal mediasiyanın ruhuna xidmət edən başlıca amildir.

Etik davranış qaydası mövcuddursa, etik dilemmanın¹¹⁹ mövcudluğu da qaçılmazdır. Bu arzuolunmaz vəziyyət demək olar ki, hər bir peşə sahibinin qarşılaşdığı hadisə ola bilər, lakin peşə sahibinin bu vəziyyətdə qanunvericiliyin ona bəxş etdiyi imkandan yararlanma bilməsi olduqca zəruridir.

Mediasiya peşəsinə gəlinə, mediator elə bir şəxsdir ki, etik dilemma vəziyyətindən yalnız qanunvericiliyin tələblərini pozmaqla çıxış yolu tapmalıdır. Əgər biz Qanuna və “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”na nəzər yetirsək heç də bu vəziyyətdən çıxış yolunun tapılmasını asan hesab edə bilmərik. Çünki istər mediasiyanın, istərsə də etik davranış qaydalarının müvafiq prinsipləri elə bir çərçivə müəyyən etmişlər ki, bu çərçivə içərisində davranış olduqca ehtiyatlı və mükəmməl olmalıdır. Ehtiyatlılıq bəzi hallarda mediatorun ehtiyatsızlığı səbəbindən pozula bilər, amma bu ehtiyatsızlıq heç də son demək deyil və mediator bu nəticə ilə razılaşmamalıdır, çünki “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”nın 3.6.2-ci bəndinə görə mediator etik davranış qaydalarının onun tərəfindən pozulması nəticələrini aradan qaldırmalı, habelə ictimai etimadın bərpası üçün tədbirlər görməlidir.

Mediasiya zamanı etik dilemmanın yaranması mediasiyanın tətbiq dairəsinə daxil olan istənilən sahə üzrə könüllü, məcburi və qeyd-şərtlə mediasiya müraciətləri zamanı meydana gələ bilər. Bu əmələ gəlmə mediatorun qarşısına mediasiyanın və etik davranışın prinsiplərini çəkməklə onu qərəzsiz olma kimi bir statusda saxlamağa çalışır. Lakin mediatorun bütün hallarda, xüsusilə qarşılaşdığı dilemma yaradacaq şəraitdə qərəzsiz qalması mümkündürmü, yaxud bu qərəzsizlik hər hansı bir böyük pozuntuya göz yummaq kimi səslənə bilərmi? Bundan başqa mediatorun qarşılaşdığı vəziyyətə neytral qalması keyfiyyətli mediasiyanın həyata keçirilməsinə xidmət edə bilərmi? Ümumiyyətlə, dilemma ilə bağlı mediatorun qarşılaşdığı suallar həddən artıq çoxluq təşkil edir, amma bu suallara cavab axtarışı mütləq bir nöqtədən keçid edir – mediator tərəflərin maraqlarını nəzərə almalıdır, yoxsa qanunun tələblərini, yaxud qanunun tələblərini nəzərə almadan keyfiyyətli mediasiyanın baş tutmasına şərait yaradılmalıdırmi? Çətin seçimdir, amma mümkündür! Bu mümkünlük başlıca olaraq qanun tələblərinin gözlənilməsidir, mediasiyanın ruhunu şərtlə müəyyən edən qanunun tələblərinə əməl olunmaması mediasiyanın ruhuna hörmət edilməməsidir. Təbii ki, tərəflərin maraqları, xüsusilə uğurlu mediasiya nəticəsi də olduqca önəmlidir və hər bir uğurlu mediasiya nəticəsinin arxasında görünməz olan mediator əməyi dayanır. Odur ki qanunvericiliyin tələb çərçivəsindən çıxmaqla mediatorun ilk işi müsbət nəticəli mediasiya prosesi təşkil etməkdir. Nəticədə, nə baş verir? Qanunvericilik tələbi çərçivəsində müsbət nəticəli mediasiya həyata keçirtmək! Bu müsbət nəticə üçün isə mediator qanunun icazə verdiyi həddə davranış sərgiləməlidir, hətta etik qaydaların bir qədər gözlənilməməsi halında belə mediator bu fürsətdən istifadə edib müsbət nəticə arxasınca qaçmamalıdır. Çünki burada tərəflərin maraqları işığından mediasiya institutunun mövcudluğu və əzəməti dayanmalıdır. Odur ki mediator qarşılaşdığı dilemma vəziyyətlərində yaxşı olar ki, qanunun və etik davranışın icazə verdiyi həddə, düzgün seçim etməyə gətirib çıxaracaq hərəkət sərgiləsin, əgər bunu bacarmırsa, yaxud hər hansı bir halda bunu edə bilmirsə, o zaman mediasiyadan imtina etməsi daha məqsədar və müvafiq olardı.

Mediasiya prosesində etik dilemmalarla qarşılaşan mediatorun nəzərə almalı və qərar verərkən mütləq şəkildə gözləməli olduğu etik prinsiplərə aiddir:

¹¹⁹ **Dilemma** — insanın istəmədiyi halda, hər iki seçimdə seçilən qərarın düzgün olmamasına baxmayaraq qarşılaşdıqda onlardan birini etməyə məcbur edən vəziyyətdir.

1. İnsan və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına, qanuni maraqlarına, şərəf və ləyaqətinə, habelə fiziki və hüquqi şəxslərin işgüzar nüfuzuna hörmət prinsipi:

Mediator insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına, qanuni maraqlarına, şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzuna (hüquqi şəxslərin işgüzar nüfuzuna) hörmətlə yanaşmalı, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını, qanuni maraqlarını pozan, onların şərəf, ləyaqət və işgüzar nüfuzunu (hüquqi şəxslərin işgüzar nüfuzunu) ləkələyə biləcək hərəkətlərə (və ya hərəkətsizliyə) yol verməməlidir.

2. Qanunçuluq prinsipi:

Mediator öz vəzifələrinin icrası zamanı normativ hüquqi aktların, beynəlxalq müqavilələrin və normativ xarakterli aktların tələblərini rəhbər tutmalıdır.

3. Vəcdanlı davranış prinsipi:

Mediator şəxs, cəmiyyətin və dövlətin maraqları naminə öz vəzifələrini səmərəli yerinə yetirməli, peşə fəaliyyətini həyata keçirməklə bağlı hər bir şəxs üçün vəcdanlılıq nümunəsi olmalıdır.

4. Peşəkarlıq və fərdi məsuliyyətin artırılması prinsipi:

Mediator öz fəaliyyətini qanunla müəyyən olunmuş səlahiyyətlər çərçivəsində və yüksək peşəkarlıq səviyyəsində yerinə yetirməli, davranışı və öz peşəkar fəaliyyəti ilə mediasiya fəaliyyətinə hüquqi və fiziki şəxslərin inamını artırmalı və möhkəmləndirməli, həmçinin mediasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan nəzəri və təcrübi bilik səviyyəsini daim inkişaf etdirməlidir.

5. Loyallıq prinsipi:

Mediator hər bir halda öz şərəf və ləyaqətini qorumalı, peşə fəaliyyətini həyata keçirərkən, mediasiya fəaliyyətinin nüfuzunu aşağı sala biləcək hərəkətlərə yol verməməli, mediasiya fəaliyyəti ilə bağlı qanunda nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətlərə, o cümlədən vəzifələrə əməl etməlidir.

6. İctimai etimad prinsipi:

Mediator mediasiya fəaliyyətinin nüfuzunu artırmalı və möhkəmləndirməli, etik davranış qaydalarının onun tərəfindən pozulması nəticələrini aradan qaldırmalı, habelə ictimai etimadın bərpası üçün tədbirlər görməlidir.

7. Mədəni davranış prinsipi:

Mediator fəaliyyətində nitq mədəniyyətinə riayət etməli, bütün şəxslərə münasibətdə nəzakətli, diqqətli və səbirli olmalı, peşə fəaliyyəti dövründə digər mediatorlarla qarşılıqlı münasibətlərini müəyyən qanuni hərəkətlərə və ya praktikaya əsaslanan inam və hörmət prinsipi əsasında qurmaldır.

8. Qərəzsizlik prinsipi:

Mediasiya zamanı mediator müstəqil və qərəzsiz olmalı, hər iki tərəfə bərabər yanaşmalı, tərəflərin mediasiya zamanı bərabər iştirakını təmin etməli və hər iki tərəfə proses zamanı tələblərini təqdim etmək üçün bərabər imkanlar yaratmalı, irqinə, etnik mənsubiyyətinə, dilinə, cinsinə, mənşəyinə, əmlak vəziyyətinə və qulluq mövqeyinə, dinə münasibətinə, əqidəsinə, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətinə görə üstünlüyünə və ya belə üstünlüyün əldə edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına yol verməməli, siyasi bitərəfliyə əməl etməlidir.

Həmçinin mediator mediasiya fəaliyyətinə heç bir şəxs, o cümlədən qohum, dost və tanış tərəfindən, hər hansı formada müdaxilə edilməsinə yol verməməli, eyni zamanda dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin təsiri altına düşməməli, ictimai rəy və ya tənqid onun fəaliyyətinin qanuniliyinə və əsaslılığına təsir etməməlidir.

9. Maddi və qeyri-maddi nemətlərin, imtiyazların və ya güzəştlərin əldə edilməsinə yol verilməməsi prinsipi:

Peşə fəaliyyətini həyata keçirməklə bağlı mediatorun qanunazidd olaraq, maddi və qeyri-maddi nemətlər, imtiyazlar və ya güzəştlər əldə etməyə yönəldilmiş hərəkət (hərəkətsizlik) etməsi qadağandır.

10. Konfidensiallıq prinsipi:

Mediator qanuna uyğun olaraq peşə fəaliyyəti dövründə, habelə mediasiya təşkilatının müvafiq fəaliyyətini həyata keçirmək hüququ dayandırıldıqdan və ya mediator reyestrindən çıxarılmasından sonra əldə etdiyi bütün məlumatların konfidensiallığını təmin etməli, qanuna uyğun olaraq mediasiya zamanı ona məlum olan məlumatları məhkəmə və arbitraj (münsiflər məhkəməsi) proseslərində, başqa mediasiya zamanı və ya hər hansı digər hallarda açıqlamamalı və ya onlara istinad etməməli (həmin məlumatı verən tərəfin yazılı razılığı olduğu hallar istisna olmaqla), habelə belə məlumatlarla bağlı şahid qismində iştirakdan çəkinməlidir.

Qeyd edilən prinsiplərin mahiyyəti və mediatorun hansı hərəkətlərlə bu prinsiplərə əməl etməsi məsələsi “Mediatorların peşəkar etik davranış Qaydası”nda öz əksini tapmışdır.

b. Etik dilemma üçün nümunə hallar və tövsiyə olunan seçim

Nümunə 1. Mediator hesab edir ki, tərəfləri birlikdə dinləməsi mediasiya prosesinin müsbət nəticələnməsinə mane olacaq, odur ki onları ayrı-ayrı qəbul etməyə çalışır. Mediator bununla bağlı fikrini tərəflərə çatdırır və onlar mediatorun fikri ilə razılaşmayaraq ayrı-ayrılıqda görüşdən yayınırlar. Mediator onların ayrı-ayrı görüşlərdən istifadə etmələri üçün müəyyən fikirlərini çatdırsa da, yekunda son sözün məhz tərəflərə aid olmasını yaxşı bilir.

Mediator nə etməlidir?

Mediator tərəfləri inandırmağa çalışmalıdır, əgər onları inandırırsa, o zaman tərəflərin hüquq və azadlıqlarına hörmət prinsipini rəhbər tutaraq birlikdə görüş keçirtməli, yaxud mediator kimi prosesi aparmaqdan imtina etməlidir.

Nümunə 2. Qadın mediator ailə hüquq münasibətlərindən irəli gələn mübahisə üzrə keçirtməsi mediasiya prosesində ərin arvada qarşı aqressiv olduğunun, onu tez-tez təhqir etdiyinin şahidi olur. Lakin qadının öz həyat yoldaşına qarşı hər hansı əks təsir göstərməsi, yaxud ona hər hansı yolla aqressiya nümayiş etdirməsi halı müəyyən olunmur. Əksinə, qadın həyat yoldaşı ilə müəyyən sadə şərtlərlə barışıq gəlmək niyyətindədir və bu şərtlərlə razılaşması üçün ərin münasibətini dəyişməyə çalışır. Mediator öz şəxsi həyat təcrübəsində kişinin qadına qarşı aqressiv davranışlarını hər zaman pislədiyini, hətta bununla bağlı müxtəlif fikirlər nümayiş etdirdiyini yaxşı bilir. Eyni zamanda qadının sərgilədiyi davranışın kişini daha da aqressiv vəziyyətə gətirməsini, nəticədə isə hər hansı bir uğurlu mediasiya nəticəsinin olmamasını düşünür.

Mediator nə etməlidir?

Mediator qərəzsizlik prinsipinin tələblərinə əməl etməlidir və bu əməl etmənin mümkün olacağına əmindirsə, prosesi davam etdirməli, əks halda mediasiya prosesindən imtina etmək hüququndan istifadə etməlidir.

Nümunə 3. Mediator tərəflərin razılaşdıqları şərtlərlə bağlanmış barışıq sazişinin gələcəkdə məhkəmə tərəfindən təsdiq edilməsində çətinliyin olacağını bilir. Odur ki şərtlərin bir qədər dəyişdirilməsi və məhkəmə tərəfindən təsdiq edilməsində çətinliyin yaranmayacağı yeni şərtlər barəsində tərəflərin münasibətini öyrənmək üçün onları sual-cavab edir. Lakin müəyyən olunur ki, tərəflər barışıq sazişinin şərtlərini könüllü olaraq yerinə yetirəcəklərindən əmindirlər və onun məhkəmə tərəfindən təsdiq edilməsinə də zərurət qalmayacağını düşünürlər. Mediator həm təcrübəsinə, həm də şərtlərin çətinliyinə əsaslanaraq gələcəkdə tərəflərin barışıq sazişinin şərtlərini könüllü icra etmələrində müəyyən şübhələr görür.

Mediator nə etməlidir?

Mediator tərəflərə hüquqi yardımın göstərilməsinin mümkünsüzlüyünü bilir və buna əməl edərək tərəflərin vəkil yardımından istifadə, yaxud razılaşdıqları şərtlərin gələcək taleyi ilə bağlı

hüquqi yardım almaqları üçün münasibətlərini öyrənə, hətta bunun üçün onlara vaxt vermələrini bildirə bilər, mümkün olmadığı halda özü-özünə imtina etməni seçə bilər.

Nümunə 4. Mediator uşağın mənafeyi ilə bağlı tərəflər arasında mübahisəyə baxarkən bir tərəfin təkbətək görüşdə sirr kimi mediatora dediyi sözün mediasiyanın müsbət nəticə ilə başa çatmasında böyük əhəmiyyətə malik olmasını müəyyən edir. Lakin təkbətək görüşdə tərəf bunu qarşı tərəfə deməməyi bildirmiş, hətta bu məlumatın qarşı tərəfin bildiyi halda tərəflə razılaşmaya gələcəyi barədə mediatorun sualına tərəf heç bir halda qarşı tərəfin bu məlumatı bilməsini istəməmişdir.

Mediasiya prosesi zamanı tərəf mediatora söylədiyi məlumatı demək olar ki, bir az dəyişiklik formasında qarşı tərəfərə demişdir, lakin məlumat düzgün başa salınmadığından qarşı tərəfin o dərəcədə də diqqətini çəkməmiş, əksinə, mübahisə bir qədər də dərinləşmişdir. Bu halda mediator həmin məlumatın ona verildiyi kimi qarşı tərəfə dəqiqliklə çatdırılmasında müsbət nəticə ehtimalının yüksək olduğunu, eyni zamanda tərəflər arasındakı münasibətin daha da korlanmaması üçün sirr kimi qəbul etdiyi məlumatı açıqlamağa zərurət yarandığını görür.

Mediator nə etməlidir?

Mediator konfidensiallıq prinsipinin tələblərini unutmamalı, tərəfə ona verilmiş sirin qarşı tərəfin bilməsinin zəruriliyini diqqətə çatdırmalı, hətta bunun üçün tərəfin əvəzindən özünün çatdırı biləcəyi barədə tərəfin münasibəti öyrənməli, bunların baş vermədiyi halda isə mediasiya prosesini davam etdirməlidir.

Mediasiya neytral üçüncü tərəfin - mediatorun apardığı, mübahisələrin həlli üçün strukturlaşdırılmış, könüllü bir prosesdir. Bu, tərəfləri konstruktiv şəkildə qarşılıqlı faydalı həll yollarına yönəltmək üçün xüsusi ünsiyyət və danışıqlar bacarıqlarını tələb edən nüanslı və mürəkkəb təcrübədir. Mədəni məlumatlılıq və yerli konteksti anlamaq vacibdir, çünki effektiv mediasiya prosesə cəlb olunanların dəyərlərinə, keçmişinə və ünsiyyət üslublarına həssaslıqdan asılıdır.

Bu kitab xüsusi olaraq Azərbaycandakı mediatorlar üçün hazırlanıb. O, mediasiyanın əsas prinsiplərini təqdim edir və münaqişələri anlamaq, tərəflərə orta məxrəcə gəlməkdə dəstək vermək, dialoqu təşviq etmək və qərarın qəbul edilməsində kömək etmək üçün lazım olan praktiki bacarıqları əks etdirir. Azərbaycanın hüquqi bazasına əsaslanan və real həyat nümunələri ilə zənginləşdirilmiş kitab, mülki, ailə, əmək, kommersiya və inzibati mübahisələrin mediasiya vasitəsilə həlli üçün konkret təlimatlar, nümunəvi sənədlər və praktiki alətlər təklif edir.

Gündəlik istinad və peşəkar inkişaf resursu kimi hazırlanmış bu kitab təkcə mediatorlar üçün deyil, həm də hüquqşünaslar, vəkillər, tələbələr və mübahisələrin alternativ həlli ilə maraqlanan digər şəxslər üçün faydalı olacaq. O, həmçinin mediatorların və əlaqəli mütəxəssislərin təlimi üçün bir vasitə kimi xidmət edə bilər.

AZE

Avropa İttifaqına üzv dövlətlər öz təcrübələrini, resurslarını və müqəddəratlarını bir-biri ilə bağlamaq qərarına gəlmişlər. Onlar birlikdə, mədəniyyət müxtəlifliyini, tolerantlığı və fərdi azadlıqları qorumaqla sabitlik, demokratiya və dayanıqlı inkişaf zonası yaratmışlar. Avropa İttifaqı öz nailiyyətlərini və dəyərlərini öz hüdudlarından kənarda olan ölkələr və xalqlarla bölüşmək əqidəsinə sadıqdır.

www.europa.eu

Avropa Şurası qitənin insan hüquqlarını müdafiə edən aparıcı təşkilatıdır. Avropa İttifaqına üzv olan bütün dövlətlər daxil olmaqla, təşkilat 46 üzv dövlətdən ibarətdir. Avropa Şurasının bütün üzv dövlətləri insan hüquqları, demokratiya və qanunun aliliyini qorumağı nəzərdə tutan Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasını imzalamışdır. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Konvensiyanın üzv dövlətlərdə tətbiq edilməsinə nəzarət edir.

www.coe.int

Avropa İttifaqı tərəfindən
birgə maliyyələşdirilir

AVROPA İTTİFAQI

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Avropa Şurası tərəfindən
birgə maliyyələşdirilir
və icra edilir